

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ECONOMICS
POLITICS
HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Volume: 06
Issue: 1

Winter 2023

e-ISSN: 2636-8137

www.ijephss.com

İçindekiler (Table of Contents)	Sayfa (Page)
Feragatname Disclaimer	ii
Künye Masthead	iii
Bilim ve Danışma Kurulu Science and Advisory Board	iv
Yayın Kurulu Editorial Board	v
İndeksler Indexing List	vi
Kataloglar Catalogues	vii
Editörden Editorial	viii
İyi ve Kötü Prens Hikayesi'nde Sözcüksel Bağdaşıklık <i>Lexical Cohesion In The Good And Bad Prince Story</i> Elif Özkan	1-10
Türk Muhafazakârlığı ve Kapitalizm İlişkisi Üzerine: Üç Portre <i>On The Relationship Of The Turkish Conservatism and Capitalism: Three Portraits</i> Mehmet Parlak	11-21
Avrupa Birliği ve Son Göç Dalgalarının Politik Ekonomisi <i>The European Union And The Political Economy Of The Last Waves of Migration</i> Özgür Kanbir	22-38
İnönü Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri (1939-1950) <i>Turkiye - Middle East Relations In The İnönü Era (1939-1950)</i> Ahmet Emin Dağ	39-63

FERAGATNAME

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences – IJEPHSS, bilimsel araştırmaları ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakđ ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sunmaktadır. Bu nedenle makale gönderimi, değerlendirme süreçleri ve yayınlanması için herhangi bir ücret talep etmez. Bütün yazarlar, makaleleri hakem sürecini geçtikten sonra yayımlandığında, açık kaynak erişimini ve CC BY-NC-SA 4.0'in koşullarını kabul ederler.

IJEPHSS internet üzerinden yayın yapmaktadır. Bu nedenle yazar(lar)a basılı materyal gönderimi yapılmayacaktır. Çalışmalar, ihtiyaç duyulması halinde sitemizden veya Dergipark üzerinden pdf formatında şahsi bilgisayarlara kayıt edilebilmektedir.

IJEPHSS'te yayımlanması için sisteme yüklenen çalışmalarda ayrıca bir "yayın telif hakkı sözleşmesi" istenmez. Yayımlanması için sisteme yüklenen çalışmalar kendiliğinden dergiye devredilmiş olarak kabul edilir. Yazar(lar) dergi sistemine dahil olduklarına bu durumu kabul ve derginin yayın kabul şartlarına uygun hareket etmeyi taahhüt ve teyit etmiş sayılırlar.

Yazar(lar) çalışmalarında kullandıkları kaynak ve materyallerin (resim, fotoğraf, şekil, tablo vs.) telif hakkı ve kullanım izinlerini kontrol etmelidirler. Telif hakları ve izinler konusunda sorunuz varsa lütfen son düzeltmenizi yollamadan önce yönetici editörümüze danışınız. IJEPHSS telif hakları konusunda doğacak sıkıntılardan dolayı sorumluluk üstlenmemektedir. Yazar(lar) bu konuda sorumluluğu yazılarını sisteme yükledikleri ve/veya gönderdikleri zaman kabul etmiş olurlar.

IJEPHSS, Türkiye Cumhuriyeti Devleti hukuk kuralları çerçevesinde "5846" sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanun ve Hükümleri'ne tabi hareket eder. Bu kanunun gerekliliklerini yerine getirmeyen yazar ya da yazarlar hakkında IJEPHSS tek taraflı olarak hukuki haklarını korumaya sahiptir. IJEPHSS, her ne kadar bilimsel etik kurallarına uygun hareket etmekte duyarlı davranırsa da, yayınlanması amacıyla gönderilen çalışmalarda yapılan alıntılar, intihal gibi konularda yazar ya da yazarlar tek taraflı olarak sorumludur. Bu konuda IJEPHSS üzerinde hiçbir kurum, kişi ya da diğer yetkili organlar yaptırım uygulayamaz. IJEPHSS yönetici editörleri ve/veya alan editörleri "iThenticate" yazılımı aracılığıyla çalışmalardaki intihal oranlarını kontrol eder ve %20 seviyesinin üzerindeki çalışmalar hakem sürecine alınmadan reddedilir.

Yayın için çalışmasını gönderen yazar(lar), dergi kurallarına uyacaklarını peşinen kabul ve taahhüt ederler. IJEPHSS yayım politikasındaki koşul ve şartlar her bir yazar için aynıdır. Kimse için bu kurallar ve koşullar değiştirilmez.

DISCLAIMER

IJEPHSS adopts the principle that offering scientific research free of charge will increase the global sharing of information, and offers immediate access to its content. Therefore, it does not charge any fee for the submission of articles, evaluation processes and publication. All authors accept open source access and the terms of the CC BY-NC-SA 4.0 when the articles are published after the referee process.

IJEPHSS is an online journal. Therefore, no written material will be sent to the author (s). Manuscripts can be downloaded to personal computers in pdf format via our website or Dergipark if needed.

For the manuscripts uploaded to IJEPHSS for publication, a "copyright agreement" is not required. The manuscripts uploaded to the system for publication are considered to have been handed over to the journal. The author (s) shall be deemed to have accepted and confirmed the fact that they are included in the journal system and are committed to comply with the publication acceptance requirements of the journal.

The author (s) should check the copyright and usage permissions of the sources and materials (pictures, photographs, figures, tables, etc.) used in their studies. If you have questions about copyrights and permits, please consult our executive editor before sending the final version of your manuscript. IJEPHSS assumes no responsibility for any copyright infringement. The author (s) accept the responsibility in this regard when they upload and / or send the manuscripts to the system.

IJEPHSS acts in accordance with the Law and Provisions on Intellectual and Artistic Works numbered "5846" in the framework of Turkish Republic rules of law. About the author(s) who do not fulfill the requirements of this law, IJEPHSS has the right to unilaterally protect its legal rights. Although IJEPHSS pays attention to acting in accordance with the scientific ethics rules, the author or authors are unilaterally responsible for issues such as quotations, plagiarism, etc. in studies submitted for publication. In this regard, no institution, person or other competent body can impose sanctions on IJEPHSS. IJEPHSS administrator editors and / or field editors control the plagiarism rates through iThenticate software. Accordingly, works exceeding the rate of 20% are rejected without being sent to the referees. The author (s) sending manuscripts for publication accept and agree that they will comply with the policies of the journal. The terms and conditions of the IJEPHSS editorial policy are the same for each author. These rules and conditions cannot be changed for anyone.

KÜNYE / MASTHEAD

YAYIMCI İMTİYAZ SAHİBİ / SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / PUBLISHER

Doç. Dr. Onur OĞUZ (Batman Üniversitesi, Türkiye / Batman University, Turkey)

YÖNETİCİ EDİTÖR / CHIEF-IN-EDITORS:

Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın (Assoc. Prof.) (Batman Üniversitesi, Türkiye / Batman University, Turkey)

Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.) (Batman Üniversitesi, Türkiye / Batman University, Turkey)

ALAN EDİTÖRLERİ / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Magdalena Ziolo (University of Szczecin, Poland / Polonya)

Doç. Dr. Ahmet İlyas (Assoc. Prof.) (Harran Üniversitesi, Türkiye / Harran University, Turkey)

Doç. Dr. Merve Tuncay (Assoc. Prof.) (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye / Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turkey)

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Batman Üniversitesi, Türkiye / Batman University, Turkey)

Doç. Dr. Nevin Karabıyık Yerden (Marmara Üniversitesi, Türkiye / Marmara University, Turkey)

Doç. Dr. Ömer Yalçinkaya (Assoc. Prof.) (Atatürk Üniversitesi, Türkiye / Atatürk University, Turkey)

Dr. Arash Fahim (Florida State University, USA / ABD)

Dr. Berivan Can Emmez (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye / Adana Alparslan Turkes Science and Technology University, Turkey)

Dr. Gözde Mert (Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye / Nişantaşı University, Turkey)

Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Batman Üniversitesi, Türkiye / Batman University, Turkey)

Dr. Mustafa Avcı (Athabasca University, Canada)

Dr. Selen Tekalp (Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey)

DİL EDİTÖRÜ / LANGUAGE EDITOR

Dr. Berivan Can Emmez

Dr. Emrah Işık

İNDEKS SORUMLUSU / INDEX RESPONSIBLE

Suat Gök

HUKUK DANIŞMANI / LEGAL ADVISER

Dr. Sadullah Özel

WEB EDİTÖRÜ / WEB EDITOR

Dr. Aytaç Uğur YERDEN

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Şafak ÖZSARAÇ (PhD-C)

YAYIN ARALIĞI / PUBLICATION FREQUENCY

Üç Aylık / Quarterly

YAYIN TARİHLERİ / PUBLICATION DATES

15 Ocak / January

15 Nisan / April

15 Temmuz / July

15 Ekim / October

YAZIM DİLİ / LANGUAGE

İngilizce ve Türkçe / English and Turkish

ÇALIŞMA ALANLARI / DISCIPLINES

İktisat, İşletme, Finans, Maliye, Ekonometri, Edebiyat, Sosyoloji, Tarih /

Economics, Administration, Finance, Public Finance, Econometrics, Literature, Sociology, History

İLETİŞİM / CONTACT

editor@ijephss.com

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ana-Gabriela Babucea	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Arshi Khan	Aligarh Muslim University	Hindistan / India
Prof. Dr. Avtandil Silagadze	Tbilisi State University	Gürcistan / Georgia
Prof. Dr. Diana Mihaela Pociovalișteanu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Gerald Friedman	University of Massachusetts at Amherst	A.B.D. / USA
Prof. Dr. Isabel Novo Corti	University of Coruna	İspanya / Spain
Prof. Dr. Jean Vasile Andrei	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Kosta Sotiroski	Prilep, University “St Kliment Ohridski”	Makedonya / Macedonia
Prof. Dr. Magdalena Ziolo	University of Szczecin	Polonya / Poland
Prof. Dr. Marian Zaharia	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Min Wei	Chinese Academy of Social Sciences (CASS) IWAAS	Çin / China
Prof. Dr. Sandrina Francisca Teixeira	Polytechnic of Porto	Portekiz / Portugal
Doç. Dr. Aniela Balacescu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Doç. Dr. Anukrati Sharma	University of Kota	Hindistan / India
Doç. Dr. Christian Ruggiero	Sapienza University of Rome	İtalya / Italy
Doç. Dr. Daria Vystavkina	Odessa I.I. Mechnikov National University	Ukrayna / Ukraine
Doç. Dr. Manuel Vicente Nieto Mengotti	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Doç. Dr. Nazenin Huseynova	Devlet İdare Akademisi	Azerbaycan / Azerbaijan
Dr. Carmen Gago-Cortés	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Dr. Giorgi Benashvili	Vienna University	Avusturya / Austria
Dr. Marzieh Khakifirooz	Tecnologico de Monterrey	Meksika / Mexico
Dr. Saloomah Tabari	Sheffield Hallam University	İngiltere / England

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet Gürbüz	Bingl Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ayen Altun Ada	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Kerem Karabulut	Atatürk Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nadir Erođlu	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Okyay Uçan	Niđe Omer Halisdemir Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Zerrin Toprak	Dokuz Eylül Üniversitesi	Türkiye
Doç Dr. Aysel Gündođdu	Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher	Türkiye
Doç Dr. Deniz zyakıır	Kafkas Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. İbrahim t	Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Vahit Eren	Kilis Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Necmettin elik	İzmir Katip elebi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Şeref Bozoklu	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Türker imek	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Türkiye
Dr. Arzu Ekinci Demirelli	Batman Üniversitesi	Türkiye
Dr. Can Ozan Tuncer	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Türkiye
Dr. Filip Fidanoski	Bologna University	İtalya
Dr. Gke Manavgat	Toros Üniversitesi	Türkiye
Dr. Gller ahin	Bağımsız Aratırmacı	Türkiye
Dr. Loredana Ciurlau	"Constantin Brncui" University of Targu Jiu	Romanya
Dr. Raluca Iorgulescu	Romanian Academy	Romanya
Dr. Seval zbalcı	Bağımsız Aratırmacı	Türkiye
Dr. Marwa Ben Ghoul	Bağımsız Aratırmacı	Belika

İNDEKSLER INDEXING LIST

KATALOGLAR

CATALOGUES

ULUSLARARASI KATALOGLAR / INTERNATIONAL CATALOGUES

- California Institute of Technology Caltech Library
- Carolina University George M. Manuel Library
- National Library of Indonesia
- Northern Lakes College Library
- Stanford University Library
- SSRN
- Publons
- The Dar Al Kutub Sector, Department of Culture and Tourism – Abu Dhabi
- Universidad del Sagrado Corazon
- Universidad del Quindo Biblioteca Crai Euclides Jaramillo Arango
- Universidad Nacional Agraria
- World Catalogue of Scientific Sciences
- World Wide Science
- Wyzsza Szkola Bankowa W Toruniu

ULUSAL KATALOGLAR / NATIONAL CATALOGUES

- Ankara Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Celal Bayar Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Cumhurbaşkanlığı Millet kütüphanesi
- Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Giresun Üniversitesi
- İstanbul Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- İstanbul Medeniyet Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- İstinye Üniversitesi
- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Karabük Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Karatekin Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Maltepe Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Piri Keşif Aracı Akademik Arama Katalogu
- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Süleyman Demirel Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- TO-KAT Ulusal Toplu Katalog
- Trakya Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Üsküdar Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- TDV İslam Araştırmaları Merkezi - İSAM
- TOBB—ETÜ Kütüphane Katalogu
- Türkiye Kaynakçası

EDİTÖRDEN...

Kıymetli Bilim İnsanları,

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences – IJEPHSS, Nisan 2018’de ilk sayısını çıkararak yayın sürecine başlamıştır. **IJEPHSS** açık erişimli, hakemli, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda dört sayı olarak (Ocak-Nisan-Temmuz-Ekim) elektronik ortamda yayımlanan bilimsel bir dergidir.

Dergimiz ilk yayımlandığı tarihten itibaren yoğun bir ilgiyle karşılaşmıştır. Geride kalan toplam 19 sayı itibariyle toplam 80 araştırma makalesi ve bir kitap değerlendirme notu, akademik çevrenin ilgisine sunulmuştur. Son sayımızda ise iktisat, edebiyat ve tarih alanlarında alanlarında toplam dört adet yeni çalışmaya yer verilmiştir. Böylece son sayımızla birlikte dergimizde 30’u ekonomi, 23’ü işletme ve finans, 15’i siyaset bilimi ve 16’sı edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe gibi farklı alanlarda toplam 84 adet çalışma yayımlanmıştır.

IJEPHSS aracılığıyla bugüne kadar 117 bilim insanı akademik yazına katkı sunmuştur. Bu yazarların %45’i kadın akademisyenlerdir. Dergimizde yayımlanmış İngilizce dilindeki makalelerin oranı %19’dur. İçinde bulunduğumuz 6. cildin ilk sayısında ise yayımlanan makalelerin tamamı Türkçe dilindedir. Bu süreçte Türkiye kökenli akademisyenlerin yabancı dildeki çalışmalarının yanı sıra İzlanda, Litvanya, Tayvan ve Güney Afrika Cumhuriyeti’nden de bilim insanları dergimize makaleleriyle katkı sunmuşlardır.

Dergimizde yayımlanmış olan makalelerin tespit edilebilen toplam atıf sayısı 261’dir. Buna göre dergimizin h indeksi 7 ve i10 indeksi ise 5’dir.

IJEPHSS, ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda bilimsel endekste, kütüphane kataloğunda ve kurum veri tabanında taranmaktadır. Taranılan endeks sayısının artırılması ve böylece dergimizin görünürlüğü ile atıf düzeyinin yükseltilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.

Yeni sayımızda yer alan çalışmaların bilim dünyasına katkı sunmasını dileriz.

Yönetici Editörler

Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın – Doç. Dr. Onur Oğuz

İYİ VE KÖTÜ PRENS HİKÂYESİ'NDE SÖZCÜKSEL BAĞDAŞIKLIKElif ÖZKAN¹*Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 12.12.2022 Makale Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2022**Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Info: Research Article**Atf / Cite: Özkan, E. (2023). İyi ve kötü prens hikâyesi'nde sözcüksel bağdaşıklık, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 6(1), 1-10.***Özet**

Bu çalışmada, tarihî Türk dillerinden biri olan Eski Uygur Türkçesine ait *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi* üzerinde metindilbilimsel bir inceleme yapılmış ve metin, yüzey yapı ilişkilerini ortaya çıkaran sözcüksel bağdaşıklık unsurları bakımından ele alınmıştır. Metnin sözcüksel bağdaşıklığını oluşturan ve sözcükler arası anlam ilişkilerinin kurulmasını sağlayan yinelemeler üzerinde durulmuştur. Yinelemeler başlığı altında aralarında anlamsal ortaklık bulunan sözcükler tespit edilmiştir. Bu sözcükler; eş-yakın ya da zıt anlamlı olma, üst terim-alt terim ya da genel anlam ilişkisi içinde bulunma, aynı kökten gelerek ilişki kurma ve eşdizimsel ilişkide bulunma bakımından sınıflandırılmıştır. Böylece metnin sözcüksel bağdaşıklığını oluşturan ve metni anlamsal açıdan zenginleştiren sözcüklerin tespit edilmesi amaçlanmış, bu sözcüklerin metnin anlamsal inşası üzerindeki işlevi açıklanmıştır. Öte yandan Eski Uygur Türkçesine ait sözcüklerin anlam alanlarını oluşturan sözcüklerin tespiti yapılarak dilin söz varlığı gösterilmiştir. Türkçenin tarihî dönemlerindeki iletişim değeri yüksek metinler oluşturmadaki gücü, sözcükler arası anlam ilişkileri üzerinden ortaya çıkarılmıştır. Metnin belirli bir bölümünde, art arda sıralı cümleler arasında çeşitli ilişkiler kuran sözcüklerin varlığıyla metnin sürekliliğine, anlaşılabilirliğine, yoğunluğuna, akıcılığına ve akılda kalıcılığına katkıda bulunulduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Sözcüksel Bağdaşıklık, Yinelemeler.

LEXICAL COHESION IN THE GOOD AND BAD PRINCE STORY**Abstract**

In this study, a textlinguistic analysis was made on the Story of the Good and the Bad Prince that was belonged Old Uighur Turkish which was one of the Historical Turkic languages, and the text was discussed in terms of lexical cohesion elements that reveal surface structure relations. The reiterations, which constitute the lexical cohesion of the text and enable the establishment of meaning relations between words, are emphasized. Under the heading of reiterations, words with semantic commonality were identified. These words are classified in terms of being synonym-near synonym or antonym, being in a parent superordinate-subordinate term or general meaning relationship, establishing a relationship from the same root, and being in a collocational relationship. Thus, it is aimed to identify the words that create the lexical cohesion of the text and enrich the text semantically, and the function of these words on the semantic construction of the text is explained. On the other hand, the vocabulary of the language is shown by determining the words that make up the meaning areas of the words belonging to Old Uighur Turkish. The power of Turkish in creating texts with high communicative value in historical periods has been revealed through the meaning relations between words. In a certain part of the text, it has been understood that the presence of words that establish various relationships between sequential sentences contributes to the continuity, intelligibility, density, fluency and memorability of the text.

Keywords: Old Uighur Turkic, Lexical Cohesion, Reiterations.

¹ Arş. Gör. Dr., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, elfozkan1986@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1367-0471.

1. Giriş

Bağdaşıklık konusu dilbilimin bir alt dalı olan ve 1960'lı yıllardan itibaren gelişim göstermeye başlayan metindilbilimin kullandığı metinsellik ölçütlerinden biridir. Metindilbilimsel çalışmaların amacı; her türlü metni anlamsal, işlevsel ve biçimsel açıdan çok yönlü bir inceleme ile ele alarak metin olanı metin olmayandan ayırmak, bir metnin metinsellik değerini ortaya koymak ve metnin anlamlı bir bütün olarak ortaya çıkmasını sağlayan unsurları tespit ederek bu unsurlar arasındaki bağlantıları araştırmaktır. Bu amaçla metinler, en önemli metinsellik ölçütleri olan bağdaşıklık (cohesion) ve tutarlılık (coherence) bakımından değerlendirilirler.

Bağdaşıklık ölçütü aracılığıyla metinler yüzey yapı ilişkileri bakımından ele alınarak bu ilişkiler dilbilgisel ve sözcüksel olmaları bakımından ayrı ayrı incelenir. Dilbilgisel bağdaşıklıkta metnin yüzey yapısında yer alan ve metin içi anlam bağlantılarını kuran biçimsel yapılar üzerinde durulur, sözcüksel bağdaşıklıkta ise sözcükler arası ilişkiler ele alınır. Böylece derin yapıda metnin büyük anlamını oluşturan ve metin içi ilişkileri düzenleyerek metnin anlaşılabilirliğine, sürekliliğine, sağlamlığına, akıcılığına katkıda bulunan yüzey ilişkileri ortaya çıkarılır. Bu ilişkiler aracılığıyla metin üretici ve metin çözücünün metin üzerindeki rolüne de değinilir. Anlamlı bir bütün oluşturan ve iletişim değeri olan her metin, rastgele sıralanmış unsurlardan oluşmaz. Aksine dilbilgisel unsurların dizilişinden sözcüklerin seçimine kadar belli bir amaca uygun yapıların ve unsurların anlamlı ilişkiler kuracak biçimde birbirine eklenmesiyle oluşturulur. Tutarlılık ölçütü aracılığıyla ise biçimsel yapı değil, metnin büyük anlamını veren ve bölgesel ve bütünsel ilişkileri kuran çeşitli bağlantı, işlev, konu, başlık gibi unsurlar üzerinde durulur.

Metin denilen ve iletişim değeri olan anlamlı bütün, yalnızca yüzey ilişkileri bakımından değerlendirilerek açıklanabilecek biçimsel bir yapı değil; sosyal, kültürel, kişisel etki ve izlerle kurulmuş çok yönlü anlatım ve anlaşma aracıdır. Bu bakımdan bir metnin tam anlamıyla açıklanıp metinsellik değerinin ortaya konması bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleri üzerinden incelenmesiyle sağlanabilir.

Bu bilgilerden hareketle tarihî Türk dillerinden Eski Uygur Türkçesine ait bir metin olan, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi* olarak bilinen *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi*, cümle içi ve cümleler arası ilişkiler kuran sözcüksel bağdaşıklık unsurları üzerinden incelenmiştir. 10. yüzyılda Uygurcaya çevrilen ve Çin kaynaklı olduğu düşünülen bu eser, Uygurların çatik olarak tanımladığı anlatı türünden olup Kansu'daki Bin Buda mabetlerinde bulunmuştur (Ercilasun, 2010: 244). Hikâyede bir hanın oğlu olan ve gezmek için şehrin dışına çıkan iyi yürekli prensin gördüğü acınası yaşam karşısında duyduğu rahatsızlık dile getirilmiştir. Daha sonra karşılaştığı kötü duruma bir çözüm bulmak ve yoksul insanları içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için yaptığı tehlikeli yolculuk anlatılmıştır. Ayrıca bu yolculuk sırasında kardeşi kötü yürekli prens tarafından uğradığı saldırıya da yer verilmiştir. Böylece iyilik ve kötülük ile yokluk ve varlık karşıtlığında metin kurgulanmıştır.

İyi ve Kötü Prens Hikâyesi, her ne kadar tercüme bir eser mahiyetinde olsa da Eski Uygur Türkçesi ile oluşturulması, bu dilin yapı ve sözcük varlığını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle Eski Uygur Türkçesinin anlamlı ve anlaşılır bir bütünlük arz eden metinler oluşturmada gösterdiği yüzeysel ilişkileri açıklamak üzere metinde geçen ve sözcüksel bağdaşıklığı sağlayan yüzey yapı bağlantıları üzerinde durulmuştur.

Çalışmada Türkçeye çevirisi Vedat Köken tarafından yapılan ve Türk Dil Kurumu aracılığıyla yayınlanan eserin² 11 ile 50. sayfaları arasındaki metin üzerinde inceleme yapılmış ve anlamlandırma da yine bu eserden faydalanılmıştır.

² Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması-İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Vedat Köken. Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.

2. Sözcüksel Bağdaşıklık

Sözcüksel bağdaşıklık, metin içi sözcük ilişkilerinin incelendiği bağdaşıklık türüdür. Halliday ve Hasan, bağdaşıklığın çoklu kodlama sistemi olan dilin sözcüksel-dilbilgisel katmanı ile ilgi olduğunu belirtir ve dilde daha özel anlamların sözcüklerle verildiğine dikkat çeker (1976: 5). Metnin yüzey yapı unsurlarını inceleyen bağdaşıklık aracılığıyla yüzeydeki dilbilgisel ve sözcüksel unsurların metnin anlamsal inşası üzerindeki rolü açıklanır. Art arda sıralanan yüzey birimleri arasındaki anlam bağlantıları araştırılır. Bu açıdan bağdaşıklık ilişkisi, metindeki bir ögenin yorumunun başka bir ögeye bağlı olduğu ilişki ya da bağlantıdır (Halliday ve Hasan, 1976: 11). Çünkü metnin yüzey yapısını oluşturan dil bilgisel ve sözcüksel unsurlar metnin anlamını kuvvetlendiren işlevler taşır ve bu işlevler birbiriyle bağlantılı çeşitli dilsel birimlerin yorumlanmasıyla açığa çıkar. Bu işlevler aracılığıyla metnin anlamlı bir bütün oluşturmasına, sürekliliğine, yoğunluğuna ve akılda kalıcılığına katkıda bulunulur. Bu bakımdan rastlantısal olarak değil, belli işlevler yüklenerek metne eklenen her yeni birim ister dil bilgisel düzeyde olsun ister sözcüksel esasen anlamsal değerini metinde daha önce ya da sonra geçen başka bir birimden kazanarak işlev görür. Dolayısıyla bağdaşıklığı sağlayan birimler arasında metnin anlamsal yönünü kuvvetlendiren sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiyi kurmada anlamsal bağlantı kuran sözcük seçimlerinin önemli bir yeri vardır.

Sözcüklerin sözlük anlamlarının yanı sıra çeşitli yan anlamları bulunur. Bu bakımdan sözcükler, gerçek anlamsal değerini belirli bir bağlamda kullanılarak kazanan dilin açık sistem elemanlarıdır. Anlambilimde sözcüklerin tek ve temel anlamlı değil, bu temel anlamla bağlantılı farklı anlamlarının da olması sözcüklerin gösterilen yüzünün çeşitli anlambirimcikler demeti oluşturmasıyla açıklanır (Kıran ve Kıran, 2013: 293). Bu da bir sözcüğün anlamsal alanının diğer sözcüklerle girdiği çeşitli anlam ilişkileriyle genişlediğini gösterir. Dolayısıyla sözcükler zihinde tek ve mutlak bir anlamı olan değil, bu anlamla bağlantılı yan anlamları olan dil birimleridir. Bu nedenle bir sözcüğün hangi anlamda kullanıldığı çevresinde bulunan sözcüklerle girdiği ilişkiden anlaşılır. Öte yandan bir sözcüğün değeri onun anlamsal alanı içerisinde bulunan farklı bir sözcük aracılığıyla yükselebilir. Böylece metin içinde vurgulanmak ya da ifade edilmek istenen fikir, nesne, durum, kişi daha net bir biçimde ortaya koyulabilir. Dolayısıyla metinde sözcüksel bağdaşıklık oluşturan sözcükler, aynı anlamsal alan içerisinde bulunan ve çeşitli ortaklıklar taşıması bakımından eş-yakın ve zıt, aynı kökten olma, alt terim-üst terim, genel anlam ve eşdizimsel örüntüleme ilişkisi kurarak yinelenir. Diğer anlam ilişkisi kuran sözcük yinelemelerinden farklı olarak Halliday ve Hasan, eşdizimsel örüntülemeye sözcükler arasında sistematik bir anlam ilişkisi olmayıp aynı sözlüksel ortamı paylaşma ve eşdizimli olma eğiliminin ön planda olduğunu belirtir (1976: 285-286).

Sözcüksel bağdaşıklık konusunu Halliday ve Hasan; yineleme (reiteration) ve eşdizimsel örüntüleme (collocation) başlıklarına ayırır ve yinelemeyi sözcükler arasındaki ilişkiye göre sözcüklerin aynen tekrarı (repetition-same word), eş anlamlısı (synonym), yakın anlamlısı (near synonym), zıt anlamlısı, üst anlamlısı (superordinate) ve genel anlamlısının (general word) kullanımını içeren bir başlık olarak ele alır (1976: 274-292). Benzer başlıklar ile sözcüksel bağdaşıklığa çalışmalarında yer veren Paltridge (2012) ve Renkema (1993) dışında Gutwinski de Halliday'a atıfta bulunduğu çalışmada sözcüksel bağdaşıklığa yer verirken aynı kökten gelen sözcük tekrarlarının da benzer bir sözcüksel bağdaşıklık ilişkisinde bulunduğunu belirtir (1976: 81). Kısmi yineleme (partial recurrence) başlığı altında Beaugrande ve Dressler'de sözcükler arası ilişki biçimine değinmiştir (1981: 56).

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesine ait bir metin olan *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi* sözcüksel bağdaşıklığı sağlayan ve metin yüzeyindeki sözcükler ya da ifadeler arası anlam bağlantılarını kuran çeşitli yinelemeler üzerinden incelenmiştir. Böylece metnin sürekliliğine, yoğunluğuna, konusal bütünlüğüne, anlamsal değerine katkıda bulunan dil birimleri arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir.

2.1.Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Yinelemeler

Bu türden yinelemelerde bir sözcüğün anlamsal ortaklık bakımından eş, yakın veya zıt anlamlısının metin içindeki ardışık cümleler arasında çeşitli işlevler taşımak üzere tekrarlanması söz konusudur. Bu ilişkiler aracılığıyla bir yandan metin içi anlam bağlantıları oluşturulup konu gelişimi ve sürekliliği sağlanırken diğer yandan metinde vurgulanmak istenen unsur ön plana çıkartılarak belirginleştirilir. Böylece metnin çeşitli bölümlerinde vurgulanmak ya da hakkında bilgi verilmek istenen her ne ise sözcüksel bağdaşıklığı sağlayan metin içi ilişkiler yoluyla daha belirgin bir biçimde ifade edilir. Bu bağlantılar, metin çözücünün metin üzerindeki etkinliğini artırarak metin çözücünde dikkat gelişimi, hatırlama gibi zihinsel işlemleri harekete geçirir. Dolayısıyla metin çözücünün metnin anlamsal üretimine katkı da bulunmasına imkân sağlar.

Bir sözcüğün anlamsal olarak farklı sözcükler aracılığıyla aynen karşılanması olarak açıklanabilecek olan eş anlamlılık, tartışmalı bir konu olup dilde eş anlamlılıktan ziyade yakın anlamlılığın olduğu görüşü yaygındır. Bu konuyla ilgili Aksan, bir dilde tamamen aynı iki göstergenin bulunamayacağı yönünde dilbilimcilerin ortak görüş bildirdiğini belirterek bugün tam eş anlamlı olan kimi sözcüklerin bile zamanla değişime uğradığını ve anlamca birbirine yaklaştığını ifade eder (2015: 76-77). Karşıt anlamlılık ise bir sözcüğün anlamsal alanı içinde bulunan ve aralarında en az bir anlamsal ortaklık olan sözcüklerden birinin diğerine göre çeşitli yönlerden farklılık göstermesi olarak açıklanabilir. Metin içinde zıt sözcüklerin yinelenmesiyle yakın anlamlılıkta olduğu gibi aynı unsurun gereksiz tekrarı yerine bu unsuru anlamca güçlendirecek yeni ve farklı bir sözcük yinelenir. Sözcüğün anlamsal değeri zıttı ile yükseltilir ve verilmek istenen bilgi net bir biçimde ifade edilir.

Tüm bunların dışında bir sözcüğün anlam ya da kavram alanını oluşturan sözcüklerin fazlalığı o dilin gelişmişlik ve işlenmişlik düzeyini göstermesi bakımından önemlidir. Bu açıdan bir sözcüğün anlam alanına giren ve eş ya da yakın anlamlılarını, zıt anlamlılarını oluşturan listeler, dilin zenginliğini ortaya koyar. Dolayısıyla metin içi ilişkiler kuran sözcük yinelemeleri, kullanılan dilin zenginliğini göstermesi açısından da önem taşır.

İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'nde tespit edilen eş-yakın ve zıt anlamlı yinelemeler şu şekildedir:

çokar “çok-: (hayvan) kes-, öldür-” [İKPÖ, 3(1)], *ölürür* “ölür-: “öldür-” [İKPÖ, 3(3)]; *bay* “zengin” [İKPÖ, 6(1)], *yok çığay* “fakir” [İKPÖ, 6(1)]; *qoltı* “qol-: iste-” [İKPÖ, 7(4)], *berdi* “ber-: ver-” [İKPÖ, 7(4)]; *seβār* “seβ-: sev-” [İKPÖ, 29(1)], *aklayur* “akla-: nefret et-, kötüle-” [İKPÖ, 29/1]; *ağrılığ bolğay* “ağrılığ bol-: saygın/değerli/kıymetli ol-, beğenil-” [İKPÖ, 29(3)], *uçuz bolğay* “uçuz bol-: değersiz ol-, horlan-” [İKPÖ, 29/4]; *barır* “bar-: git-” [İKPÖ, 29(8)], *kalır* “kal-: kal-” [İKPÖ, 30(1)]; *aruķı yetti* “aruķı yet-: yorul-” [İKPÖ, 37(1)], *küçi alñudı* “küçi alñu-: gücü tüken-” [İKPÖ, 37(2)]; *ıglaştı* “ıglaş-: ağlaş-” [İKPÖ, 53(1)], *sıktaştı* “sıktaş-: ağlaş-” [İKPÖ, 53/1]; *ögürdilär* “ögür-: sevin-” [İKPÖ, 53(2)], *seβintilär* “seβin-: sevin-” [İKPÖ, 53(2-3)]; *esän tægdi* “esän tæg-: sağ salim ulaş-” [İKPÖ, 53(6-7)], *yokadı* “yokad-: yok olmak” [İKPÖ, 54(2)], *ötilär* “öl-: öl-” [İKPÖ, 54(3)], *oztuñ* “oz-: kurtul-” [İKPÖ, 54(5)]; *eçisi* “eçi: büyük kardeş, ağabey” [İKPÖ, 54(7)], *inisi* “ini: küçük erkardaş” [İKPÖ, 55(4)]; *ayıttı* “ayıt-: söyle-” [İKPÖ, 54(8)], *tedi* “te-: de-” [İKPÖ, 55(1)]; *ıgladı* “ıgla-” [İKPÖ, 58(6)], *sıktağı* “sıkta-: ağla-/hıçkır-” [İKPÖ, 58(7)]; *ögsirädi* “ögsirä-: bilincini yitir-” [İKPÖ, 61/6)], *taltı* “tal-: dal-, bayıl-” [İKPÖ, 61(6)], *ölg tæg qamılu tüşti* “ölg tæg qamılu tüş-: ölü gibi boylu boyunca düş-” [İKPÖ, 61(7)], *öglänti* “öglän-: kendine gel-, ayıl-” [İKPÖ, 62(1)]; *(köñli) yerinti* “yerin-: yüreği burkul-, incin-” [İKPÖ, 68(5)], *(köñlüñizni kim) bertdi* “kır-, yarala-, incit-” [İKPÖ, 69(1)]; *adrlıur* “adrl-: ayrıl-” [İKPÖ, 78(5)], *säşilür* “säşil-: çözüml-, ayrıl-” [İKPÖ, 78(6)].

2.2. Üst-Terim/Alt Terim İlişkili Yinelemeler

Üst terim-alt terim ilişkisi, aralarında aynı türden ya da sınıftan olmaya bağlı anlam ilişkisi bulunan sözcükler arası ilişki türü olup metnin sürekliliği içinde bağlantılı olan sözcükler arasında çeşitli işlevlerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu yolla hem metindeki konu gelişimi sağlanarak metnin sürekliliğine katkıda bulunulurken hem de üst terimin kullanım yerine göre metin yüzeyinde daha önce geçen alt terim ilişkili sözcükler, ekonomik bir biçimde yinelenmiş olur. “Ablam yeni taşındığı evine halı, sehpa ve koltuk aldı. Ancak eşyalar henüz gelmedi.” örneğinde olduğu gibi alt terim ilişkisinde bulunulan “halı”, “sehpa” ve “koltuk” ikinci kez yinelenmemiştir. Bunun yerine üst terim olan “eşya” sözcüğü ile kısaca yinelenerek ifade edilmiştir.

*İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'*nde tespit edilen üst terim-alt terim ilişkili yinelemeler şu şekildedir:

inisi “ini: küçük erkek kardeş” [İKPÖ, 52(6)], *kadaş* “kardeş” [İKPÖ, 52(7)]; *kadaş* [İKPÖ, 53(4)], *inisi* [İKPÖ, 53(7)]; *yemiş söğüt(-iñ)* “meyve ağacının” [İKPÖ, 79(4-5)], *söğüt* “ağaç” [İKPÖ, 80(5)]; *kuzgun* “karga” [İKPÖ, 80(3)], *kuşlar* “kuş: kuş” [İKPÖ, 80(6)].

2.3. Genel Anlam İlişkili Yinelemeler

Metnin sözcüksel bağdaşıklığına katkıda bulunan bir diğer yineleme türü metinde geçen bir unsurun genel anlamlısı ile yinelenmesine dayanır. Bu ilişkide genel anlam bildiren sözcükler dilde sınırlı sayıda bulunan sözcüklerle ifade edilir. Çünkü alt anlamı oluşturan sözcükler, genel anlam bildiren sözcüklerden daha fazladır. Genel anlam, anlamsal ortaklık göstermesi açısından kapsamına aldığı sözcükleri karşılayan özet bir ifadeye denk gelir. Konuyla ilgili olarak dilde sınırlı sayıda genel isim işlevinde bulunan sözcüklerin olduğunu ifade eden Halliday ve Hasan, genel anlamlı sözcüklerin sözlük öğelerinin ana sınıflarını karşılayarak genelleştirilmiş gönderim ilişkisi kurduklarını belirtir ve genel isimler listesi içerisinde insan, kişi, adam, kadın, çocuk, erkek, kız, yaratık, şey, nesne, yer gibi sözcüklerin olduğunu söyler (1976: 274).

*İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'*nde tespit edilen genel anlam ilişkili yinelemeler şu şekildedir:

teginig “tegin: prens” [İKPÖ, 4(3)], *oğlum* “oğul: evlat, oğul” [İKPÖ, 4(5)]; *tegin* [İKPÖ, 5(3)], *öğüküm* “öğük: sevilen çocuk, yavru” [İKPÖ, 5(8)]; *tegin* [İKPÖ, 6(3)], *öğüküm* [İKPÖ, 6(6)]; *tegin* [İKPÖ, 25(1)], *oğlumun* [İKPÖ, 25(5)]; *teginikâ* [İKPÖ, 37(3)], *oğlum* [İKPÖ, 37(4)]; *teginig* [İKPÖ, 72(5-6)], *arig* “är: adam” [İKPÖ, 73(2)].

2.4. Aynı Kökten Olma Bakımından Yinelemeler

Kısmi/parçalı yineleme (partial recurrence) olarak da ele alınan bu yineleme ile aynı kökten olan sözcüklerin metin içi bağlantıları kurma noktasında yüklendiği işlevler ortaya çıkarılır. Böylece aynı kökten gelen fakat farklı anlamlar taşıyacak şekilde bu kökten türetilen sözcüklerin cümleler arası anlam bağlantıları üzerinde durulur. Türkçe yapısı itibariyle sondan eklemeli bir dil olup Türkçede kelime türetimi büyük oranda kökler üzerine gelen çeşitli ekler aracılığıyla sağlanır. Bu açıdan metinlerde aynı kökten sözcük yinelemeleriyle sıkça karşılaşılır. Bu türden yinelemeler vasıtasıyla metnin belirli bir konu etrafında sürdürülmesine ve bağdaşık bir yapı sergilemesine katkıda bulunulur.

*İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'*nde tespit edilen aynı kökten olma bakımından ilişkili yinelemeler şu şekildedir:

tarığçularağ “tarığçı: çiftçi” [İKPÖ, 1(2)], *tariyu* “tarı-: ek-, (tarla) işle-” [İKPÖ, 1(4)], *tarığ* *tariyu* [İKPÖ, 1(6)]; *ağlık* “değerli eşyaların saklandığı yer” [İKPÖ, 7(4)], *ağı* “mal mülk, hazine” [İKPÖ, 7(6)], *ağıcı* “hazineci” [İKPÖ, 7(7)], *ağlık* [İKPÖ, 7(8)], *ağı* [İKPÖ, 7(10)]; *bertser* “bert-: ez-, çiğne-vurarak sertleştir-” [İKPÖ, 11(5-6)], *bertmäyin* “bertmä-: bert-” [İKPÖ, 12(1)]; *kazğansar* “kazğan-: kazan-” [İKPÖ, 7(7)], *kazğanç* “kazanç” [İKPÖ, 13(1)], *kazğanç* [İKPÖ, 13(2)]; *taplamadı*

“taplama-: onaylama-, kabul et-” [İKPÖ, 15(2)], *tapladı* “tapla-: onayla-” [İKPÖ, 15(4)]; *yarlıg* “emir, izin” [İKPÖ, 19(1)], *yarlıgkamadı* “yarlıgkama-: izin verme-” [İKPÖ, 19(3)]; *közi* “köz: göz” [İKPÖ, 24(5)], *körmâz* “körmâ-: görme-” [İKPÖ, 24(7)]; *ârkim* “ârk: güç, irade” [İKPÖ, 27(4)], *ârksiz* “iradesi olmadan, istemeye istemeye” [İKPÖ, 27(4)]; *yetti* “yedi” [İKPÖ, 33(8)], *yettinç* “yedinci” [İKPÖ, 34(1)]; *kümüşlüg* “gümüşlü” [İKPÖ, 36(5)], *kümüş* “gümüş” [İKPÖ, 36(7)]; *közünür mü* “közün-: görün-, gözü-” [İKPÖ, 37(6)], *körün* “kör-: gör-, bak-” [İKPÖ, 37(7)]; *ağuluğ* “zehirli” [İKPÖ, 38(3)], *ağu* “zehir” [İKPÖ, 38(4)]; *kağda* “kağ: kapı” [İKPÖ, 41(1)], *kağçı* “kapıcı, kapı bekçisi” [İKPÖ, 41(5)]; *kağ* [İKPÖ, 42(3)], *kağçı* [İKPÖ, 42(5)]; *kağda* [İKPÖ, 44(4)], *kağçı* [İKPÖ, 44(6)]; *yetti* [İKPÖ, 50(4)], *yettinç* [İKPÖ, 50(5)]; *aruk* “yorgun” [İKPÖ, 55(4)], *aruklañ* “arukla-: dinlen-” [İKPÖ, 55(5)]; *sefmâz* “sef-: sev-” [İKPÖ, 56(7-8)], *sefâr* [İKPÖ, 56(8)]; *barayın* “bar-: git-” [İKPÖ, 68(6)], *barıgsadıñaz* “barıgsa-: gitmek iste-” [İKPÖ, 68(8)]; *yemişin* “yemiş: yemiş, meyve” [İKPÖ, 75(3)], *yemişlikçi* “meyve bahçesi görevlisi” [İKPÖ, 75(4-5)]; *borluğçı* “bahçıvan” [İKPÖ, 78(7)-79(1)], *borluğta* “borluğ: bağ, meyve bahçesi” [İKPÖ, 79(1-2)]; *konsa* “kon-: kon-” [İKPÖ, 80(4)], *konmağı* “konmak: konma” [İKPÖ, 80(6)].

2.5. Eşdizimsel Örüntü Kuran Yinelemeler

Eşdizimsel örüntüleme (collocation), sözcüklerin birlikte görülme sıklığına ya da birlikte ortaya çıkma eğilimine göre yan yana gelmeleri ya da metin yüzeyinde yinelenmeleri olarak tanımlanabilir. Eşdizimsel örüntülemeyi, düzenli olarak birlikte görülen sözcük öğelerinin bağlantısı olarak tanımlayan Halliday ve Hasan; aynı bağlamda kullanıldığında metinde bağdaşık güç oluşturan gül- / şaka, hasta / doktor, arı / bal, kapı / pencere gibi sözcük çiftlerinin yanı sıra daha uzun bir ilişki ağı kuran saç / tarak / bukle, gökyüzü / güneş / bulut / yağmur gibi aynı sözcüksel ortamı paylaşan sözcüklerin cümle içi ya da cümleler üstü birimlerde dil bilgisinden bağımsız olarak örüntülenebileceğinden bahseder (1976: 284-286). Eşdizimsel örüntülemeyi, belirli bir sosyal dili simgelemek için sözcüklerin birlikte kullanılması olarak tanımlayan Gee; şapka, mayo, güneş kremi, havlu ve parmak arası terlik gibi sözcüklerin örüntülenmesinin “güneşlenen birini” belirtmek için birlikte kullanıldığını işaret eder (2011: 203). Bu bakımdan sözcükler arası eşdizimsel ilişkide sözcüklerin dizimsel olarak yan yana bulunma ve metin içi bağlantıları oluşturma açısından aynı anlam kümesine ait olma noktasında bir arada kullanılma eğilimlerinin bulunduğu söylenebilir. Metinsel bağdaşıklık açısından sözcükler arası eşdizimsel ilişki, aynı anlam kümesine ait sözcüklerin metinde yinelenmesiyle gerçekleşir.

Sözcükler arası eşdizimsel örüntü ilişkisi, sözcüklerin kavram alanı / sözlüksel alanı ile ilgili ipuçlarını oluşturur. Halliday ve Hasan, eşdizimli olma eğiliminde olan sözcüklerin herhangi bir sistematik anlamsal ilişkiyi belirtmekten ziyade aynı sözlüksel ortamı paylaşma özelliği gösterdiklerini bildirir (1976: 285-286). Kıran ve Kıran, sözlüksel / kavramsal alanı “aynı izlek ya da kavram etrafında öbeklenebilen sözcükler bütünü oluşturduğu yapısal düzen” olarak tanımlar (2013: 301). Günay, motif ve izleğin sözlüksel alanla ilgili belirlemelere dayandığını belirterek silah, asker, cephaneye, çatışma gibi motiflerin savaş izleğini oluşturduğunu söyler (2007: 90). Aksan, insanın sahip olduğu bir yeti aracılığıyla zihninde nesnelere sınıflandırdığını ve böylece genel kavramlara ulaştığını belirterek menekşe, gül, sardunya arasında ortak özellikler bakımından yapılan bir sınıflamanın dil kullanıcılarını çiçek kavramına; köpek, inek, at, tilki gibi yaratıkların hayvan kavramına götüreceğinden bahseder (2016: 52). Bu bilgiler doğrultusunda metindeki sözcükler arası eşdizimsel örüntülemeyle sözcüklerin aynı anlam alanına ait olmak bakımından birlikte kullanılmasının alıcıda çeşitli çağrışımlar yarattığı söylenebilir. Bu çağrışımlar aracılığıyla metin çözücü, belirli bir sınıfın ya da olgunun adı olan genel kavramlara ulaşır. Bu açıdan bir metinde sözcüklerin eşdizimsel olarak örüntülenmesiyle örtük bir mesaj verildiği söylenebilir. Metin çözücü, kendi bireysel deneyimlerinden hareketle metinde açıkça söylenmeyen bu kavrama, sözcüklerin anlam içeriklerinden hareketle ulaşır. Bu nedenle Cook, bu türden

sözcük ilişkilerinin gerçek manada bağdaşıklık açısından ele alınmayacak kadar bireysel deneyime ve bilgi birikimine bağlı olduğunu belirtir (1989: 20).

*İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'*nde eşdizimsel örüntü kuran yinelemeler bağlamında sosyal yaşam ve duygu durum bildiren sözcük ve ifade tekrarları tespit edilerek şu şekilde ele alınmıştır:

2.5.1. Sosyal Yaşam Hakkında Bilgi Veren Sözcük ve İfade Yinelemeleri

Meslekler ve Ekonomik Kaynaklar:

(I) *tarığçılarag* “tarığçı: çiftçi”, *yerig suwayu* “yerig suwa-: toprağı sula-”, *yerig tariyu* “yerig tari-: toprağı işle-”, *tarig tariyu* “tarig tari-: toprak işle-”, *kuşçı* “kuşbaz, kuş tutan”, *keyikçi* “geyik avcısı”, *balıkçı* “balıkçı”, *aşçı* “avcı”, *torçı* “ağ ile kuş tutan”, *tuzakçı* “tuzakçı”, *çığarı añırır* “çığarı añır-: çıkırık eğir-”, *yuñ añırır* “yuñ añır-: yün eğir-”, *kentir añırır* “kentir añır-: kendir eğir-”, *böz bertetip kars tokıyur* “böz bertetip kars tokı-: beze vurup sıkıştırarak kumaş doku-”, *uzlar* “uz: zanaatkâr”, *uz işin işläyür* “uz işin işlä-: kendi ustalık işini yap-”, *yunt ud çoqar* “yunt ud çoq-: at ve öküz kes-”, *koy lağzın ulatı tınlığlarig ölüür* “koy lağzın ulatı tınlığlarig ölü- “koyun, domuz ve diğer canlıları öldür-”, *tärisin soyar* “tärisin soy-: derisini soy-”, *kan ögüz aqıtar* “kan ögüz aqıt-: ırmak gibi kan akıt-”, *ätin kanın satar* “ätin kanın sat-: etini, kanını sat-”, *egidür* “egid-: geçindir-, besle-, bak-” [İKPÖ, 1(1-8), 2(3-6), 3(1-5)].

(II) *ağı barım*, *kazğansar* (/kazğanç kılmak), *tarig tarımakda*, *koy yılki egidsär*, *bay bolur*, *öñtün kedin satıgka yulukğa barsar*, *taşar kazğanmak* [İKPÖ, 7(6-7), 8(1-7), 9(1-4)].

Yönetim: *ağıcı uluğı* “hazine bakanı”, *kanka* (/kanı) “kan: han”, *ımançları* “ımanç: sadık dost, arkadaş, bakan anlamında unvan”, *buyruqları* “buyruk: bakan”, *elig törüg* (/el törü) “el törü: devlet, töre” [İKPÖ, 7(7-10), 8(2-8), 9(1-7)].

Toplumsal Yapı: *tegin* “prens”, *bodun* “halk”, *elläg* “hünkâr, kral”, *kanka* “kan: han”, *yok çığay* “yoksul ve zavallı”, *bay* “zengin” [İKPÖ, 3(6-7), 4(3-6), 5(5), 6(1)].

Aile ve Akrabalık:

(I) *inisi* “ini: küçük erkek kardeş”, *ögüm* “ög: anne”, *kañım* (/kañı) “kañ: baba”, *eçim* “eçi: ağabey”, *oğul* “oğul, evlat”.

(II) *inisi* (/inisiñ, inisin, inim) “ini: küçük erkek kardeş”, *kadaş* (/kadaşım) “kardeş”, *eşiñ tuşuñ* “eş tuş: eş dost”, *eçisi* (/eçiñäz) “eçi: ağabey”, *ögüm* “ög: anne”, *kañım* “kañ: baba” [İKPÖ, 52(6-7), 53(4-7), 54(7), 55(4-8), 56(6-8), 57(2), 58(3-4), 59(5)].

(III) *kadını* “kadın: kayınpeder”, *kañı* “kañ: baba”, *kızın* “kız”, *tüñür* “dünür” [İKPÖ, 64(3-6)].

Ceza: *kınlıkta* “kınlık: hapisane”, *yarlık bolu* “yarlık bol-: emir gel-”, *elgin adaqın bāklāp* “elgin adaqın bāklā-: elini ayağına sabitle-/bağla-”, *kınlıkta urdılar* “kınlıkta ur- “hapisaneyeye at-/ koy-” [İKPÖ, 63(4-6)].

2.5.2. Duygu Durum Bildiren Sözcük ve İfade Yinelemeleri

Sevgi: *kañım kutı* “haşmetli babacığım”, *seβār* “seβ-: sev-”, *amrağ* “sevgili”, *ögüküm* “yavrucuğum”, *yençü 2 monçuk* “iki inci boncuk” [İKPÖ, 6(4-8)].

Üzüntü:

(I) *buşuşluğ* “üzüntülü”, *kadguluğ* “kaygılı”, *ığlayu* “ağlayarak”, *ämğäklig* “çileli”, *nāglük toğdum* “nāglük toğ-: niye doğ-”, *ığladım* “ığla-: ağla-” [İKPÖ, 3(8), 4(6)].

(II) *ulıdı* “ulı-: feryat et-”, *sıqtadı* “sıqta-: hıçır-”, *kāmişti* “kāmiş-: yere at-”, *ögsirädi* “ögsirä-: bilincini yitir-”, *taltı* “tal-:dal-, bayıl-”, *ölüg tæg kamılu tüşti* “ölüg tæg kamılu tüş-: ölü gibi

boyly boyunca düş-”, *öglanti* “öglän-: ayıl-”, *busanti* “busan-: üzül-”, *ıgladılar* “ıgla-: ağla-” [İKPÖ, 61(4-7), 62(1-4)].

(III) *uludılar* “ulı-: feryat et-”, *sıktadılar* “sıkta-: hıçkır-”, *buzagusun entürmiş inâk tæg ulıyu* “buzagısını arayan inek gibi böğür-”, *irinç yarlıg ğılıp* “mutsuz ve acınacak durumda bırakıp”, *adrılır* “adrıl-: ayrıl-”, *sâşilür* “sâşil-:ayrıl-” [İKPÖ, 77(2-7), 78(1)].

Sadakat: *kulluk* “kulluk”, *ölsär birlä ölür* “ölsär birlä öl-: ölürse birlikte öl-”, *kälsär birlä kälür* “kälsär birlä kâ-: gelirse/dönerse birlikte gel-/dön-” [İKPÖ, 23(3-8)].

Kıskançlık: *yäk saķınç* “şeytani fikir”, *sefmâz* “sefmä-: sevme-”, *seßär* “seß-: sev-”, *kök täñrikä yoķlağay* “kök täñrikä yoķla-: göklere çık-”, *ıtta sansız yer körü yorımış* “ıtta sansız yer körü yorı-: boşuna sayısız yer körüp yürümek”, *ekki köz täglärip sançayın* “ekki köz täglärip sanç- “iki gözünü oyup kör et-”, *ölgäy* “öl-: öl-”, *ekki kāmış sış ılıp/ķıyıp* “ekki kāmış sış ıl/ķıy-: iki kāmış şış hâline getir-”, *ekki közine sançıp* “ekki közine sanç-: iki gözüne sapla-” [İKPÖ, 56(5-8), 57(2-8), 58(1)].

Saygı: *uluğ* “ulu, büyük”, *küçlög* “güçlü”, *ķutluğ* “kutlu, kutsal”, *utru önti* “utru ön-: karşılamak için ilerle-”, *elgin tuta kīgürüp* “elgin tuta kīgür-: elini tutup içeri sok-”, *ärdinilig orunluğ üze olğurtı* “ärdinilig orunluğ üze olğurt-: mücevherli tahta otur-” [İKPÖ, 45(2-3), 46(1-3)]

Mutluluk: *kaβışıp* “kaβış-: kavuş-”, *öpişti* “öpiş-: öpüş-”, *kuçuştı* “kuçuş-: kucaklaş-”, *ıglaştı* “ıglaş-: ağlaş-”, *sıktaştı* “sıktaş-: hıçkırarak ağlaş-”, *ögürdilär* “ögür-: neşelen-”, *seßintilär* “seßin-: sevin-” [İKPÖ, 52(8), 53(1-3)]

Acıma: *irinç yarlıg boltuñuz* “irinç yarlıg bol-: zavallı ve acınacak durumda ol-”, *yoķ çığay* “yoksul ve zavallı”, *poşıcı* “dilenci”, *öz äbiñe elitti* “öz äbiñe elit-: evine götür-”, *açıntı (/açınıñlar)* “açın-: bak-, ilgi göster-, besle-”, *aş berür boltular* “aş berür bol-: yemek verir ol-” [İKPÖ, 66/7), 67(4-8), 68(1-4)]

Kırgınlık: *uķtı* “uķ-: anla-”, *köñli yerinti* “köñli yerin-: kalbi kırıl-”, *barayın* “bar-: git-” [İKPÖ, 68(5-6)]

3. Sonuç

Eski Uygur Türkçesine ait bir metin olan *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi* üzerinde yapılan bu çalışmada, metindilbilimin metinsellik ölçütlerinden olan ve bağdaşıklık konusu altında geçen sözcüksel bağdaşıklık ilişkileri ele alınmıştır. Cümleler üstü çalışma alanı olan metindilbilimsel yöntemlerle metin içi anlam ilişkileri kuran sözcük yinelemeleri incelenmiştir. Art arda sıralanan cümleler arası anlamsal bağdaşıklığı sağlayan sözcük yinelemeleri eş-yakın ve zıt, alt terim-üst terim, genel anlam, aynı kökten olma ve aynı eşdizimsel örüntüleme ilişkisi kurma bakımından değerlendirilmiştir. Böylece metnin yüzey yapısında bağdaşıklık sağlayan ve metnin sürekliliğine, anlamına ve anlatımına katkı sunan Uygur Türkçesine ait sözcükler tespit edilmiştir.

Metin boyunca çeşitli bölümlerde yer alan ve cümleler arası anlam ilişkisi kuran eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerin metinde en çok yinelenen sözcüksel bağdaşıklık unsurları olduğu anlaşılmıştır. Bu unsurlar aracılığıyla metin içi bağlantılar oluşturularak metinde verilmek istenen bilginin ya da mesajın sürdürülmesi sağlanmıştır. Böylece metinde anlamsal bağlantı sağlayan sözcük yinelemelerinin gelişigüzel değil, belli bir anlamsal bütünlüğü oluşturmak ve belli bir konu ya da durum etrafında ilişkilenebilir üzere metinde işlev kazandığı fark edilmiştir. Bu sayede verilmek istenen mesajı ya da bilgiyi daha belirgin bir biçimde ifade etmek üzere seçilip yinelenen sözcükler aracılığıyla metin içerik olarak zenginleştirilmiştir.

Metinde üst terim-alt terim ilişkili sözcük yinelemeleri ile genel anlam ilişkisi kuran sözcük yinelemeleri sınırlı sayıda. Genel olarak bu türden yinelemelere metinlerde daha az rastlanılır. Üst

terim-alt terim ilişkisi bakımından metinde daha önce geçen bir sözcüğün metinde daha sonra geçen üst terim ilişkisiyle yinelendiği görülmüştür. Genel anlam ilişkisi kuran yinelemelerin ise yalnızca “tegin” sözcüğünü karşılamak üzere kullanıldığı anlaşılmıştır.

Sözcüksel bağdaşıklık bakımından en çok tespit edilen sözcük ilişkilerinden biri de aynı kökten sözcüklerin yinelenmesiyle açığa çıkan bağlantılardır. Bu bağlantılar aracılığıyla metnin çeşitli bölümlerinde öne çıkartılmak, hakkında bilgi verilip geliştirilmek istenen konular ortaya konulmuştur.

Metinde her ne kadar olağanüstü unsurlar bulunsa da insana ve yaşama dair pek çok bilgiyi içermektedir. Bu bakımdan metnin çeşitli bölümlerinde yinelenen ve belirli konular etrafında örüntülenen sözcükler aracılığıyla çeşitli kavramlara ulaşılmıştır. Özellikle sosyal yaşam ve insan duygu durumları hakkında bilgi veren sözcüklerin metinde dikkat çekici bir biçimde eşdizimsel olarak örüntülediği gözlemlenmiştir. Sosyal yaşam; meslekler ve geçim kaynakları, yönetim, toplumsal yapı, aile ve akrabalık durumu, cezalandırma sistemi gibi kavramları veren sözcük yinelemeleri anlatılmıştır. İnsanların duygu durumlarını ifade etme noktasında sevgi, üzüntü, sadakat, kıskançlık, acıma, mutluluk ve kırgınlık kavramlarına ulaştıran sözcüklerin de yoğun bir biçimde metin içi sözcüksel bağdaşıklık ilişkisi kurduğu tespit edilmiştir. Böylece metinde yüzeysel yapılar aracılığıyla derin anlamsal ilişkilere ulaşılması sağlanmış, metnin anlamsal üretiminde metin çözücünün metne dâhil olmasına katkı da bulunulmuştur.

Tüm bu sonuçlardan hareketle Eski Uygur Türkçesine ait sözcükler ve anlam alanları ortaya konularak dilin zenginliği ve işlekliliği gösterilmiş, bu dilin metin oluşturma noktasında sunduğu sözcükler arası ilişkiler aracılığıyla ifade ve anlatım gücü açığa çıkarılmıştır. Böylece tarihî Türk dillerinden birine kaynaklık eden bir metinde sözcüksel bağdaşıklık oluşturan yüzey yapı unsurlarından hangilerinin yineleme ilişkisinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

Destek (Fundings)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that has no competing interests.

Kaynakça

Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aksan, D. (2016). *Anlambilim/Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Bilgi Yayınevi, Ankara.

Beaugrande, R. ve Dressler, W. U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.

Cook, G. (1989). *Discourse*. Oxford University Press, Oxford.

Ercilasun, A. B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları, Ankara.

Gee, J. P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis*. Routledge, New York.

Elif Özkan
İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'nde Sözcüksel Bağdaşıklık

Vol: 6 Issue: 1
Winter 2023

- Günay, D. (2007). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman, London.
- Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin uygurca El Yazması-İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Vedat Köken. Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kıran, Z. ve E. Kıran A. (2013). *Dilbilime Giriş (Dilbilisinden Dilbilime)*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Paltridge, B. (2012). *Discourse Analysis*. Bloomsbury Publishing, London.
- Renkema, J. (1993). *Discourse Studies: An Introductory Textbook*. John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia.

TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞI VE KAPİTALİZM İLİŞKİSİ ÜZERİNE: ÜÇ PORTRÖMehmet PARLAK¹*Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 04.12.2022 Makale Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2022**Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Info: Research Article**Atf / Cite: Parlak, M.(2023). Türk muhafazakârlığı ve kapitalizm ilişkisi üzerine: Üç portre, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 6(1), 11-21.***Özet**

Bu çalışmada, Türk Muhafazakârlığı ile kapitalizm arasındaki ilişki, muhafazakâr ideolojiye mensup üç münevver üzerinden incelenecektir. Türk Muhafazakârlığı bünyesinde farklı "entelektüel-ideolojik" damarları temsil eden F.Sabri Ülgener, Mümtaz Turhan ve Nurettin Topçu'nun kapitalizme yönelik görüşleri üzerinden yapılacak bir değerlendirme ile Türk muhafazakârlığının kapitalizm konusundaki zihni koordinatlarının ortaya konması amaçlanmaktadır. F. Sabri Ülgener, çalışmalarında kapitalizmin zihniyet analizine yoğunlaşırken; Mümtaz Turhan, geliştirdiği "topyekûn kalkınma" yaklaşımı çerçevesinde, planlı bir kapitalist gelişim modeli ortaya koyar. Nurettin Topçu ise, sahip olduğu keskin kapitalizm karşıtı tutumu dolayısıyla, kapitalist iktisadi sistemin aşılmasını önerir. Kapitalizm bahsinde, birbirinden oldukça farklı fikirlere sahip anılan üç münevveri ortak bir ideolojik zeminde buluşturan temel öge ise, sahip oldukları "kültüralist" perspektiftir. Söz konusu perspektif, Türk muhafazakârlığının kapitalizm kavrayışını "ekonomi-politik" yerine "kültürel-politik" düzlem üzerine inşa etmesinin temel dinamiğini oluşturur. Ayrıca, çalışmada ana akım Türk muhafazakârlığı ile kapitalizm arasındaki ilişkinin genel olarak Batı muhafazakârlığı ile paralel bir seyir izlediği hususunun altı çizilecektir. Nurettin Topçu'nun muhafazakâr ideoloji içerisinde temsil ettiği damar ise, bu noktada bir istisna oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Türk Muhafazakârlığı, Kapitalizm.

**ON THE RELATIONSHIP OF TURKISH CONSERVATISM AND CAPITALISM:
THREE PORTRAITS****Abstract**

In this study, the relationship between Turkish Conservatism and capitalism is examined through three intellectuals who belong to conservative ideology. With an evaluation of F. Sabri Ülgener, Mümtaz Turhan and Nurettin Topçu, who represent different "intellectual-ideological" veins within Turkish conservatism, it is aimed to reveal the mental coordinates of Turkish conservatism on capitalism. While F. Sabri Ülgener focuses on the mentality analysis of capitalism in his works, Mümtaz Turhan puts forward a planned capitalist development model within the framework of the "total development" approach he developed. Nurettin Topçu, on the other hand, suggests overcoming the capitalist economic system due to his sharp anti-capitalist stance. The main element that brings together the three intellectuals, who have very different ideas on the subject of capitalism, on a common ideological ground, is their "culturalist" perspective. This perspective is the main reason why Turkish conservatism builds its understanding of capitalism on the "cultural-political" plane rather than an "economic-political" one. Additionally, it will be underlined in the study that the relationship between mainstream Turkish conservatism and capitalism generally follows a parallel course to that of Western conservatism. The vein represented by Nurettin Topçu in conservative ideology, is an exception at this point.

Keywords: Conservatism, Turkish Conservatism, Capitalism.

¹Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ABD, mparlak1905@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9811-3254.

1. Giriş

Tarihsel olarak, muhafazakâr ideoloji ile kapitalizm arasında “gerilimli” ve “değişken” bir ilişki söz konusudur. Batı muhafazakârlığı içerisinde, uzunca bir dönem kapitalizm karşıtı bir damar var olmuştur. Erken dönem Batı muhafazakârlığında görülen söz konusu anti-kapitalist siyasal tutumun kökeninde ise -Marksizm’deki “maddi” argümanların aksine- ağırlıklı olarak “kültürel” faktörler rol oynar. Bu noktada muhafazakârlık, kapitalizmin gelişimiyle birlikte doludizgin gelişen iktisadi sahanın kültür alanı üzerindeki yıkıcı etkisini izale etmeye yönelik temel bir itirazı gündeme getirir. Özellikle, muhafazakâr ideoloji kapitalizmin “organik toplum” anlayışında yarattığı tahribattan oldukça rahatsızdır. Bu bağlamda, Batı muhafazakârlığının kapitalizm karşıtı refleksinin temelinde, “eski günlere dönüş özlemi” nin yattığı söylenebilir. Robert Nisbet’in de vurguladığı gibi, “Fransız Devrimi ve Aydınlanma kadar, esas olarak İngiltere’de sahneye çıkan yeni ekonomik yaşam biçimleri de Burke, Bonald, Hegel ve Donoso Y. Cortes gibi düşünürlerin koyu gelenekselciliğine aykırı düşüyordu” (Nisbet, 2014: 115).

Bununla birlikte, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasal, ekonomik ve sosyal alanda yaşanan değişim ve dönüşümler, Batı muhafazakârlığının kapitalizme ilişkin görüşlerini revize etmesini gündeme getirir. Bu dönemde, kapitalizme kıyasla daha ciddi bir tehdit olarak beliren “sosyalist tehlike”, mücadele edilmesi gereken öncelikli alan haline gelmiş ve bu suretle, kapitalizm konusu “tali” bir mesele haline dönüşür. Bu çerçevede, Batı muhafazakârlığı kapitalizmi tümüyle reddeden nostaljik yaklaşımını terk ederek; dönemin şartlarıyla daha uyumlu bir “üçüncü yol” arayışına yönelir (Beneton, 2011: 91-99). Muhafazakârlığın bu “esnek” ve “pragmatik” yapısı, ileride liberalizmle gerçekleştireceği ideolojik eklemlenmenin de habercisi niteliğindedir. Nitekim 20. Yüzyıl, kapitalizmin muhafazakârlarca çok daha az sorgulandığı bir dönemi ifade eder. Hatta Batı dünyasında 1980 sonrası yaşanan “Yeni-Sağ” tecrübesi, muhafazakârlığın ekonomik liberalizmin sözcülüğüne soyunacağı bir süreci tetikleyecektir.

Batı’daki gelişim çizgisinden oldukça farklı bir tarihsel gelişim seyri izleyen Türk muhafazakârlığında ise, Batı’da olduğu şekliyle keskin bir kapitalizm karşıtlığına “genellikle” rastlanmaz. Batılı muadilleriyle kıyaslandığında oldukça genç bir siyasal ideoloji olan Türk muhafazakârlığı, bu türden bir tarihsel tecrübeye sahip değildir. Cumhuriyet İnkılabları’nın toplumsal bünyede yarattığı rahatsızlıkları törpülemek iddiasıyla ortaya çıkan Türk muhafazakârlığının öncü isimleri, genellikle “kültür” ve “edebiyat” çevrelerine mensuptur. Birer teorisyen olmaktan ziyade, aktüel sorunlara “pratik” çözümler üretme çabasındaki Türk muhafazakâr entelijansiyanın kapitalizm üzerine geliştirdiği argümanların ise, genellikle kültürel-politik düzlem ile sınırlı kaldığı söylenebilir (Vural, 2011: 171; Taşkın, 2013: 50). Bu bakımdan, Türk muhafazakârlığında “derinlikli” ve “bütüncül” kapitalizm tahlillerine girişen münevver sayısının mütevazı düzeyde olduğunu belirtmek mümkündür.

Çalışmada görüşleri incelenecek üç isim, Sabri Ülgener, Mümtaz Turhan ve Nurettin Topçu ise, kapitalizme yönelik geliştirdikleri etraflı yaklaşımlar ile bu bağlamdaki “istisna”lar arasında yer alır. Türk muhafazakârlığı içerisinde sırasıyla, “liberal”, “milliyetçi” ve “devrimci” damarları temsil eden anılan münevverler, kapitalizm üzerine yoğun tartışmalarının yürütüldüğü Soğuk Savaş döneminde, bu alanda akademik kalibresi yüksek fikirler serdeden yazarlar olarak öne çıkar. Bu üç münevver, kapitalizmi ele alma biçimleri ve vardıkları sonuçlar bakımından da, Türk muhafazakârlığı içerisinde farklı kutupları temsil eder.

2. F. Sabri Ülgener: “Kapitalizmin Açıklanması”

Sabri Ülgener, Osmanlı-Türk Tarihi’ni incelediği çalışmalarında bir zihniyet analizine girişerek Türk toplumunda kapitalizmin neden gelişemediğini açıklamaya girişir. Türk Sağı bakımından

Ülgener'in önemi, kapitalizm ile Osmanlı-Türk toplumu arasındaki ilişkiyi kuramsal açıdan ciddi bir biçimde ele alan öncü münevverlerden biri olmasında yatar. Aynı zamanda Ülgener, 1960'larla birlikte Türk entelijansiyasında bu alanda yoğunlaşacak tartışmaları daha erken bir dönemde gündeme getiren bir düşünür olarak da dikkat çeker. Bilindiği gibi, 1960'lı yıllar özellikle Türk Solu'nun -"Asya Tipi Üretim Tarzı" (ATÜT) ve "Feodalite" tezleri çerçevesinde- Osmanlı-Türk toplumu ve iktisat yapısına yönelik entelektüel ilgisinin arttığı bir periyodu ifade eder (Sencer, 1973; Divitçioğlu, 2015).

Sabri Ülgener, kapitalizmin oluşum ve gelişim sürecini ele aldığı yaklaşımında, siyasal ve ekonomik faktörlere ikinci dereceden yer verirken; daha ziyade insan unsurunu öne çıkarır. Hiç şüphesiz, kapitalizmin ortaya çıkışında tarihsel, siyasal, ekonomik vb. etkenler büyük rol oynamaktadır. Ancak Ülgener'e göre, sayılan tüm maddi faktörlerin başka bir coğrafyada bir araya gelmesi, otomatikman kapitalist bir iktisadi düzene yol açmaz. Dolayısıyla, kapitalizm salt maddi unsurların bir araya gelmesine indirgenemeyecek kadar karmaşık bir mahiyet arz eder. Bu noktada, anılan maddi unsurları bir araya getiren ve bir ölçüde bu unsurlar arasında bir çimento işlevi gören asıl faktör, insan unsurudur. "Rasyonel insan"ın ürettiği bir sistem olarak kapitalizm, öte yandan, bu insanı çepeçevre kuşatan bir niteliğe de sahiptir. Bu bakımdan kapitalizm, sadece bir ekonomik düzene karşılık gelmez; aynı zamanda, bir yaşam biçimini de yansıtır (Ortaköy, 2014:95).

Sabri Ülgener, Türkiye'de kapitalizmin gelişimi üzerine ortaya koyduğu yaklaşımında, MaxWeber ve Werner Sombart'ın metodolojisini takip eder. "Alman Tarih Okulu"nun "anlamacı/ yorumlayıcı" yaklaşımının ürünü olan bu tercih, aynı zamanda, Durkheim-Gökalp çizgisinin karşısındaki kutbu temsil eder. Ülgener'in bu kapsamda yaptığı çalışmaların ana teması, Osmanlı- Türk toplumunda kapitalistleşme sürecinin aksayan boyutlarını tarihsel-kültürel faktörler çerçevesinde açıklamaktır. Bu yönüyle düşünür, Weber'in Protestan ahlakı ile kapitalizm arasında kurduğu ilişkiye benzer bir yaklaşımı Osmanlı-Türk toplumu açısından geliştirmeye çalışır. Ülgener'den iktibas edilen aşağıdaki satırlar, Osmanlı'dan tevarüs edilen sosyo-kültürel yapının bu topraklarda kapitalizmin gelişmesinin önünde nasıl engel teşkil ettiğini ortaya koyar (2006:9):

"Batıda yeni zamanlar diye adlandırılan ve gerçekten de bütün hayat sahalarında yenilenme ile beraber yürüyen devir bizde Ortaçağ değerlerine dönüş (Ortaçağlaşma) karakterini taşıyor: Her şeyden önce, parlak bir ticaret devrinin sonu Teşebbüs formlarında yer alan 'esnaflaşma'; değer anlayışında da aynı suretle kapanma ve katılma; en küçük bir yeniliğe göz yummayan meslek ve sanat taassubu (gelenekçilik)... Nihayet feodal hayatın asırdan asra aktardığı ağalık ve efendilik şuru. Bol tüketimin, hele görünüş ve gösterişin çekici etkisinden hiçbir zaman uzak kalmamakla beraber, kendini gündelik iktisadi kaygıların üstünde göstermeye alışık, üretimi ve değer yaratmayı kendinden başkalarının sırtına yüklenmiş görmek isteyen zihniyet! Hepsi de Batı Avrupa'da 15 ve 16. Yüzyıllardan beri tarihe mal olduğu halde bizde birçok tarafları örülenmeden 'Yeni Zamanlar'a devredilmiş 'Ortaçağ' değerlerinden başka şeyler değil!"

Sabri Ülgener'den alınan yukarıdaki pasaj, kabaca Osmanlı-Türk toplumunun iktisadi zihniyetini yansıtır. Bu noktada Ülgener, metodolojisinin yanı sıra, izah tarzı bakımından da belirli ölçülerde Weber'in yaklaşımını takip eder. Bryan S. Turner'ın da belirttiği üzere Weber, bir dini-sosyolojik olgu olarak, Batı'da kapitalizme ve rasyonalizme temel sağlayan Protestanlık türünden geleneklere İslam toplumlarında rastlanmadığını; genellikle, fetih ekonomisine dayalı İslam toplumlarının bünyesindeki "kaderci-çileci" nitelikteki tasavvuf anlayışının ise, bu toplumlarda kapitalizmin gelişmesine set çeken temel bir dinamik olduğunu iddia eder. Dolayısıyla, Weber, Batı'dan oldukça farklı dini-sosyolojik karakteristiğe sahip İslam toplumlarında, bu bağlamda, kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin gelişemediğini vurgular (Turner, 1991).

Sabri Ülgener, *ortaçağlaşma* ve *esnaflaşma* kavramları ekseninde, Weberci bir izah tarzı geliştirse de; Weber'in İslam toplumlarına yönelik söz konusu yaklaşımını "şematik" ve "indirgemeci" bulur. Bu kapsamda Ülgener, Weber'in ortaya koyduğu görüşlerin tüm İslam toplumlarına ve tüm İslam

tarihine teşmil edilemeyeceğini savunur. Yazara göre, Weber'in İslam toplumlarına ilişkin anılan tespitleri belirli ölçüde doğru olmakla birlikte; bu tespitler tarihsel pratikten öte bir anlam taşımaz. Düşünürün ısrarla vurguladığı üzere, genelde İslam toplumlarında ve özelde ise Osmanlı-Türk toplumunda kapitalizmin kökleşmemesinin temelinde, İslam'ın bizatihi kendisi değil; tarihin belli kesitlerinde İslam dininin yanlış yorumlanması yatar. Ülgener, İslam'ın asıl kaynaklarında akla, bireye, çalışmaya ve ticarete önem veren vurgusunun, İslam toplumlarında kapitalizmin gelişmesine uygun bir zemin sunduğunu belirtir. Bu noktada düşünür, Weber'in İslam'ın özü ile Müslüman pratikleri arasındaki farkı ıskaladığını düşünür (Yılmaz, 2013a:507). Bununla birlikte - tıpkı Weber gibi- Ülgener de, İslam toplumlarında dinin özüyle bağdaşmayan “çileci-kadercî” tasavvufî ekol ve yaklaşımların varlığına dikkat çeker. Ülgener, İslam'ın özünden sapmayı şu sözlerle dile getirir (2006:124):

“İlk İslam telakkisi, hiç şüphe yok ki, ferdi devamlı bir kış ve cihad misyonu ile yeryüzüne dağılma ve yayılmaya teşvik eden sözler ve fikirler ile doludur. Ancak tasavvufîla beraber ve bahusus ona muvazi olarak şehirlerin esnaflaşmasından beri, bu dinamik ve hareketli hayat anlayışı yer ve yurt değiştirmekten hoşlanmayan sabırlı ve mütevekkil bir atalet felsefesine çevrilmiş bulunmaktadır.”

Buna karşın, kendisi de tasavvuf geleneğine yakın bir isim olan Ülgener, bu bağlamda, İslam'ın çeşitli yorum biçimleri anlamını taşıyan tasavvufî yaklaşımların tümünü değil; “Bâtını” anlayış ekseninde şekillenen tasavvufî ekolleri hedef alır. Buna göre, Osmanlı-Türk toplumunda kapitalizmin gelişmesine engel teşkil eden tasavvufî telakkisi, genellikle Bâtını şemsiye kapsamındaki tasavvufî anlayışlardan kaynaklanır. Buna mukabil Ülgener, bir başka tasavvufî yorum olan “Melamilik”e ise, oldukça olumlu bakar. Her ne kadar, günümüz Melamilik'inin özü zedelenmiş olsa da, bu fırkanın “ihya” edilerek toplumda geniş bir kabul görmesinin temini, Türkiye’de kapitalizmin gelişimi bakımından elverişli bir zihni temel sağlayacaktır (Ülgener, 2019: 1). Böylece Türk-İslam toplumunda, “aktif-asketik” din anlayışı “pasif-mistik” din yorumu karşısında yeniden hâkimiyet kazanacaktır. Bu açıdan Melamilik, adeta “Kalvinizm”in Anadolu coğrafyasındaki karşılığı olarak görülmelidir (Ortaköy, 2014:128-136).

Sabri Ülgener'in yukarıda özetlenen görüşlerinin bir değerlendirmesini yapan A. Güner Sayar, aradan geçen yılların hocasının görüşlerini teyit ettiğini belirtir. Özellikle, Ülgener'e referansla Osmanlı'dan miras kalan birey tipine vurguda bulunan Sayar, bu birey'in *savruk* ve *adamsendeci* tavrının belirli ölçülerde toplumda hala hüküm sürdüğü noktasının altını çizer. Buna göre, Tanzimat öncesi dönemlerin “mono-blok” eşya ve dünya algısı yaşanan dış etkiler sonucu Osmanlı bürokrasisi ve aydını üzerinde bir etki yapmış olsa da; geniş toplum kesimlerinin iktisadî zihniyetinde anlamlı değişikliklere yol açmamıştır. Muallim Naci'nin 1880'li yıllarda kaleme aldığı şu dizeler, Türkiye'ye miras kalan kapalı Osmanlı toplumunu yansıtır (Sayar, 2006: 11):

“Çıksın şu savma'adan zahidan, cihamı görün!

Nasıl güzel geçiyor âlemin zamanı görün!

Bilin betalet ü gayret nedir, ne hâsıl eder'

Bakın şimendifere, bir de kervanı görün!”

Sabri Ülgener'in Osmanlı-Türk toplumu ve kapitalizm ilişkisi üzerine serrettiği fikirler, aynı zamanda yazarın “ideal” bir iktisadî düzen olarak tasvir ettiği kapitalizmin bu coğrafyada nasıl kök budak salacağına yönelik bir arayışı da içerir. Çünkü düşünüre göre, bireyci rasyonel iktisat temelinde şekillenen kapitalizm, tarihin bu alanda vardığı “ileri aşama”yı ortaya koyar (Yılmaz, 2009: 485). Bu bağlamda, Ülgener, kaçınılmaz olarak nitelediği kapitalistleşme sürecini mutlak anlamıyla bir *dekadans* olarak nitelemez. Ülgener'in ahlak ve zihniyet vurgusu, kapitalizmin “zihniyet amilleri” nin değişmesi bakımından anlam kazanır. Buna göre, kapitalizm korunması değil, öncelikle anlaşılması gereken bir

süreçtir. Bu süreç iyi anlaşılırsa, değişmekte olan kapitalist gelişmeye yön vermek de mümkün olabilecektir (Bora, 2017: 370).

Sonuç olarak, Sabri Ülgener, kapitalizmin Türkiye’de tam olarak kök salamamasının nedenini, “rasyonel birey” tipi karşısında ‘gününü gün eden birey’in hâkim konumuna bağlar. Buna karşın Ülgener, toplumun “otantik İslami kökeni”nde bulunduğunu varsaydığı rasyonel birey zihniyeti dolayısıyla, geleceğe dair umudunu yitirmez. Düşünürün tahlillerinde siyasal-kültürel olan ile iktisadi olan arasında yaptığı ayırım, onun liberal-muhafazakâr bir çerçeve kapsamında ele alınmasını gerekli kılar (Yılmaz, 2009: 486). Bu bakımdan Ülgener, 1980 sonrası dönemde liberalizm ile muhafazakârlık arasında kurulacak terkinin erken bir habercisi sayılabilir.

3. Mümtaz Turhan: “Makul Kapitalizm”

Türk muhafazakârlığının öncü isimlerinden biri olarak kabul edilen Mümtaz Turhan, Soğuk Savaş döneminin konjonktürüne uygun olarak, “kalkınmacılık” anlayışı çerçevesinde bir ekonomi görüşü geliştirir ve kapitalizm konusundaki fikirlerini de bu doğrultuda şekillendirir. Bilindiği üzere, kalkınmacılık yaklaşımı, ideolojik bağlamını “Modernleşme Kuramı” ndan alır. Samuel Huntington, S.Martin Lipset ve W.Whitman Rostow gibi isimlerce geliştirilen Modernleşme Kuramı (Turan 2014: 463), gelişmekte olan ülkelerin kalkınma meselesini “teknik” bir konu olarak ele almasını va’z eder (Özalp 2017: 1208).

Mümtaz Turhan da, Türk Sağ’na egemen olan kültüralist perspektifi paylaşır. Buna göre, bir “nötr” ve “de-politize” alan olarak ekonomi, kültür sahasına kıyasla, siyasal/toplumsal hayat üzerinde sınırlı bir etkiye sahiptir (Serçe, 2019:205). Bununla birlikte, Turhan’ın Türk Sağ’ı açısından önemi, kalkınma meselesini kapsamlı ve sistematik bir biçimde ele almasında yatar. Genel olarak, keskin bir kapitalizm karşıtı tutumu bulunmayan Turhan’ın kalkınma anlayışı, “bilim” ve “teknik” in rehberliğinde kontrollü/planlı bir (makul) bir kapitalist gelişim çizgisine tekabül eder (Aygün, 2013; Demirel, 2012). Turhan, *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma* adlı eserinde, konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ortaya koyar (1965: 144):

“Memleketi kalkındırarak her hakiki tedbir, vakit kaybettirir kaygısıyla itibar görmemiş, bu yüzden iki asır zarfında harcanan emek, para ve zaman, beklenen neticeyi vermemiştir. Makine ve fabrikadan evvel ilim ve teknik adamı, mektep ve üniversiteden önce öğretmen ve profesör, hastaneden evvel de doktor yetiştirmek fikri rağbet görmemiştir. Bunun sebebi, hep vakit kaybettirir endişesi olmuştur.”

Mümtaz Turhan, ekonomik kalkınma seferberliği sürecinde, “teknisyen” ve “uzmanlar” a merkezi bir rol biçer (1964; 2016; 2017). Bu yönüyle Turhan, Türk muhafazakâr modernleşme anlayışına “pozitivist” ve “sosyal mühendislikçi” öğeler katan bir isim olarak öne çıkar. Her ne kadar Turhan’ın düşünce sistematüğinde, din, maneviyat ve metafizik gibi temalar büyük önem arz etse de (Demirel, 2012: 232-233), ekonomik kalkınma alanında düşünürün söz konusu pozitivist perspektifi, Türk muhafazakâr modernleşmesine farklı bir açılım getirir. Murat Yılmaz, Turhan’ın içinde bulunduğu bu durumun bir çelişki sayılmaması gerektiğini; milli devlet ve milli kültür inşası problemiyle yüzleşen her münevver gibi, Turhan’ın da “kurucu” ve “sosyal mühendislikçi” bir yaklaşım benimsemesinin tabii karşılanması gerektiğini vurgular (2013b: 193).

Mümtaz Turhan’ın iktisadi kalkınmaya yönelik görüşleri, aslında düşünürün “topyekûn kültürel kalkınma” yaklaşımının bir bileşeni olarak okunabilir. Bu bağlamda, iktisadi kalkınmanın önemli veçhelerinden birisi, “eğitim” dir. Kalkınma davasının ancak iyi bir eğitim politikasıyla birlikte başarıya ulaşabileceğini vurgulayan Turhan, bununla birlikte, bu konuda seçici bir tutuma sahiptir. Örneğin, her ne pahasına olursa olsun örgün eğitimin yaygınlaştırılması, Turhan’ın mutlak manada desteklediği bir politika değildir. Nitekim düşünüre göre, Batı’da ortalama eğitim düzeyinin artması Batı

sanayileşmesinin ve iktisadi kalkınmasının bir sebebi değil; tersine sonucudur. Dolayısıyla, iktisadi kalkınma ile halkın ortalama eğitim düzeyi arasında var olduğu düşünülen pozitif korelasyon, aslında son derece tartışmalıdır. Bu bağlamda, Turhan'a göre, Türkiye'nin geri kalış sebebini halkın cehaletinde değil; bilakis, nitelik ve nicelik bakımından münevverinin yetersiz oluşunda aramak gerekir (2016: 79-84):

“Bizde ise, tahsil sistemi, bilgi diye verdiği bazı malumat kırıntılarına mukabil en bariz milli karakter vasıflarını tahrip eder: Verimsiz de olsa halk çalışkandır, münevver tembelliği öğrenir; halk şayanı hayret derecede bedeni mukavemete sahiptir, münevver daha tahsili esnasında yumuşar, sonraları mukavemetini büsbütün kaybeder. Halk kanaatkâr, ağırbaşlı vakur ve hürmetkârdır. Münevver açgözlü, laubali, şarlatan, ya saygısız veya dalkavuk olur. Halk umumiyetle dindar ve manevi kıymetlere hala bağlıdır; münevver ise ne dindar ne dinsiz fakat çok iptidai, dar ve çok fena tarzda materyalist olmuştur. Bu mukayeseyi daima münevverin büyük bir ekseriyetinin aleyhinde olmak üzere, istediğiniz kadar uzatabilirsiniz.”

Mümtaz Turhan'ın münevverlere ilişkin anılan olumsuz bakışı, düşünürün iktisadi kalkınma davasının merkezine geniş halk kitlelerini koymasıyla sonuçlanır. Bu kapsamda, Turhan'ın asıl muhatabı ise, genellikle kırsal kesimlerde yaşayan milli manevi değerleri özümsemiş kimselerdir. Dolayısıyla, Turhan, ülkenin iktisadi geleceğini kırsaldan başlayan bir kalkınma hamlesinde arar. Düşünürün sosyoloji yaklaşımının anahtar kavramlarından olan “Mecburi” ve “Serbest” Kültür Değişmesi ayrımı da, bu bağlamda öne çıkar. Bu noktada, şehir kıyasla köy, serbest kültür değişiminin gerçekleştiği coğrafyayı temsil etmesi bakımından önem arz eder. Serbest kültür değişiminin yatağı olan köy, gelenekle uyumlu bir tedrici değişimin adresini ifade eder. Bu açıdan düşünüre göre köy, muhafazakâr modernleşme anlayışının uygulanabileceği elverişli bir laboratuardır (1964; 2016; 2017). Bu noktada, Turhan'ın kırsalda yaşayan halkın kalkınabilmesi için uzman ve teknisyenlerin rehberliğini/öncülüğünü şart koştuğunu vurgulamak gerekir.

Mümtaz Turhan'ın köy coğrafyası ekseninde ileri sürdüğü kalkınma teklifi, iktisadi kalkınmadan öte bir “topyekûn” (muhafazakâr) kalkınma yaklaşımını bünyesinde barındırır. Bu anlayışın temelinde ise, iktisadi, toplumsal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilecek bütüncül bir kalkınma anlayışı yatar. Her kırk köyün ayrı bir grupta tasnif edildiği ve her gruba ait merkezi bir köyün bulunduğu bu model, kırk köy arasında kalkınma eksenli bir entegrasyonu hedefler. “Kültür, Sanayi ve Teknik Merkezleri” nin kurulacağı bu köylerde yaşayan halk, maddi-manevi tüm medeniyet unsurlarından azami ölçüde yararlandırılacaktır. Bu kapsamda, örneğin, tarım alanında köylüye üretim sahasında teknik destek sağlanacak; köylünün ihtiyaç duyduğu her türden malzemenin temini için satış mağazaları kurulacaktır. Kültürel alanda, köylünün ihtiyaç duyduğu okul, halk salonu ve kütüphaneler inşa edilecektir. Turhan'ın bu kapsamdaki bir başka teklifi ise, köylerde açılmasını teşvik ettiği “İlahiyat Liseleri” dir (1964: 38-42; 2016: 119-123).

Mümtaz Turhan'ın köy merkezli tasarladığı söz konusu modelin başarıya ulaşması, bahse konu merkezlerde gerekli ve yeterli sayıda uzman istihdamına bağlıdır. Bu kapsamda, eğitim, sağlık, ziraat gibi alanlarda kalifiye mütehassıs istihdamı, kırsaldaki topyekûn kalkınma hedefinin olmazsa olmazıdır. Turhan, bu model ile birlikte, “Türk köylüsünün hakiki mütehassıslarla (alelade münevverlerle değil) mükemmel şekilde işbirliği yapabileceğine” inanmaktadır. Böylece Türk köylüsü, Kurtuluş Savaşı'nda gerçekleştirdiği mucizeyi kalkınma savaşında da tekrarlayabilecektir (1964:42-46). Özet olarak, Turhan, bilim/teknik'in rehberliğinde ve uzmanların öncülüğünde bir kalkınma modeli ileri sürer. Bu yaklaşım, hiç şüphesiz pozitivist bir hüviyete sahiptir. Ancak, Turhan'ın “Serbest Kültür Değişmesi” kapsamında teklif ettiği kalkınma yaklaşımının tedrici değişimi esas alan boyutu, söz konusu modelin “muhafazakâr” yönünü ortaya koyar (Demirel, 2012: 232).

Mümtaz Turhan'ın topyekûn kalkınma anlayışı kapsamında yukarıda özetlenen görüşleri, Kemalist uygulamalar ile kimi benzerlikler taşır. Her ne kadar kültürel alandaki Kemalist pratikleri eleştirse de, Turhan'ın teklif ettiği bazı projelerin -muhteva bakımından olmasa da- işlevsel açısından Kemalist muadilleriyle paralellik arz ettiği tespiti yapılabilir. Örneğin, Turhan'ın önerdiği “Halk Salonu” fikri (1964: 41) bir ölçüde Kemalizm'in “Halkevleri” ne karşılık gelir. Yine, Turhan'ın merkezi bir köy ekseninde kırk köyü entegre etmeyi amaçlayan projesi, Bülent Ecevit'in ünlü “Köy-Kent” modeli ile büyük benzerlikler taşır. Bununla birlikte, Turhan'ın yaklaşımındaki bu örneklerin sadece biçim ve kurgu düzeyinde Kemalist pratikler ile benzeştiğini; düşünürün bu kurumlara biçtiği muhafazakâr işlev ve rolün ise, Kemalist tecrübeden oldukça farklı olduğunu vurgulamak gerekir. Bu durumun en açık görüldüğü örnek, Turhan'ın Kemalizm'in “Köy Enstitüsü” modeli karşısında konumlandığı “İlahiyat Liseleri” dir (2016: 123-128).

Mümtaz Turhan'ın çalışmada incelenen görüşleri değerlendirildiğinde, düşünürün muhafazakâr kültür anlayışı ile kapitalist kalkınmacılığı harmanlayan söz konusu modelinin bazı zayıf yönleri olduğu söylenebilir (Turan, 2014: 473). Turhan, kalkınma yaklaşımını geliştirirken iktisadi süreçlerle toplumsal ve siyasal alanlar arasındaki ilişkiye “kısmen” değinir. Kaleme aldığı eserlerde, bu ilişkiye Batı medeniyeti bakımından sınırlı bir biçimde yer veren Turhan, Türk Tarihi açısından ise, bu türden bir değerlendirmeye neredeyse hiç girmez. Ayrıca, Turhan'ın Garplılaşma ülküsüne ancak ilim zihniyetine sahip “uzman” ve “teknisyenler” marifetiyle ulaşılabileceği konusundaki öngörüsü de tam olarak gerçekleşmez. Aradan geçen zaman, Turhan'ın öğrencisi Erol Güngör'ün tespitlerini haklı çıkarır. Buna göre, Türkiye tecrübesinde garplılaşma, sanayileşme gibi ideallerin hayata geçirilmesinin öncüleri “uzman” ve “teknisyenler” olmaz. Zira bu başarı doğrudan muhafazakâr halk kitlelerinin hanesine yazılmalıdır. Söz konusu halk kitleleri, bürokratik-aydın tasallutundan kurtulmak ve daha müreffeh yaşamak adına, özellikle sanayileşme konusunda büyük atılımlara bizzat imza atar (Yılmaz, 2013b: 201).

4. Nurettin Topçu: “Kapitalizmin Aşılması”

Nurettin Topçu, kapitalizme yönelik geliştirdiği oldukça radikal eleştiriler ile sadece Türk muhafazakârlığında değil, aynı zamanda Türk Sağ'ında da eşsiz bir konuma sahip münevver olarak dikkat çeker. Topçu, Türkiye'de “ağır sanayi” ütopyasının en popüler olduğu bir dönemde, marjinal bir çıkışa imza atar. Düşünürüne göre, Türkiye sıkı bir sanayileşme perhizine girmeli ve ağırlıklı olarak “kültürel-moral” değerlere yönelmelidir. Bu öneri, Soğuk Savaş döneminin hâkim ekonomik paradigması olarak öne çıkan “kalkınmacılık” anlayışına bir başkaldırı niteliği taşır. *Sıfır Büyüme* tezlerinin henüz gündemde olmadığı, *Yeşiller Hareketi* veya *Roma Kulübü* gibi oluşumların emarelerine dahi rastlanmadığı bir konjonktürde, Topçu'nun öne sürdüğü fikirler oldukça radikal ve marjinal bir mahiyet arz eder. Bu bağlamda, Topçu'nun görüşleri, “Sol Ortodoksi” nin kapitalizme yönelttiği eleştirileri dahi aşan bir niteliğe sahiptir. Çünkü Topçu'nun radikalizmi, kapitalizm eleştirisinin ötesinde bir “medeniyet reddiyesi” içerir. Bu görüşleriyle Topçu, tarihsel-felsefi açıdan “ilerlemeci” anlayışın tam karşı kutbunda yer alır (Öğün, 2000: 392-393).

Nurettin Topçu'nun bir medeniyet tasavvuru kapsamında ortaya koyduğu görüşlerin temelinde kapsamlı bir “modernite reddiyesi” bulunur. Bu noktada, Türkiye'de bütüncül nitelikte bir modernite eleştirisinin ilk örneğine Topçu'nun eserlerinde rastlandığı söylenebilir (Bora, 2012: 264). Makine gıcırıtlarının sabanın sesini kıstığı ve ahlak ilahilerini boğduğu bir dünya portresi, Topçu'nun modernite ile birlikte bozulan madde/mana dengesini verir (Öğün, 1992: 115). Bu çerçevede Topçu, modernitenin temel bileşenleri olan kapitalizm, sanayileşme, kentleşme gibi olgu ve süreçlere köktenci nitelikte bir eleştiri getirir. Bu noktada, Topçu'nun bir başka mümeyyiz vasfı ise, kullandığı dil ile terminolojidir. Zira Topçu, Batı düşüncesine ait bu olguları yine Batı sosyal bilimlerin geleneğindeki kavramlar üzerinden bir eleştiriye tabi tutar. Bu bakımdan Topçu, “modernliğin *yapma* gücünü, geleneği canlandırma

yönünde kullanmaya çalışan bir *muhafazakâr-devrimci*” olarak nitelendirilebilir (Bora, 2012: 264-265). Muhafazakâr bir düşünür olan Topçu’nun modernleşme olgusunun muhafazakâr yorumunu da reddeden yaklaşımı (Safi, 2007: 173), münevverin düşünce sistematiğini son derece karmaşık kılar. Şükrü Argın, Topçu’nun hem *reaksiyoner*, hem *inkılâpçı* hem de *muhafazakâr* olarak nitelenebilecek ideolojik künyesini şu şekilde açıklar (2013: 467):

“Modernliğe yönelik kökten itirazı ve onun yerine geleneği ihya etme tutkusunu Topçu’yu asıl olarak ‘reaksiyoner’ bir düşünür haline getirir; ihya etmeyi arzuladığı bu ‘gelenek’, tahayyül edilmiş, yani ‘gerçek’ değil ‘ideal’ bir ‘gelenek’, dolayısıyla ‘ütopik’ bir gelecek olduğu ölçüde bu ‘reaksiyonerlik’, ‘devrimci’ ya da ‘inkılâpçı’ bir renge bürünür; ancak, kendi fikir yapısı içindeki bu ‘devrimci’, ‘inkılâpçı’ öge karşısında sergilemiş olduğu ‘ikircikli’ duruş da Topçu’yu muhafazakar bir düşünür kılar.”

Nurettin Topçu’nun kapitalizme yönelttiği en büyük eleştirilerden birisi, kapitalizmin komünizmin ortaya çıkışındaki rolü üzerinedir (Topçu, 2016a). Dolayısıyla, Topçu’daki komünizm karşıtlığı, düşünürün kapitalizm karşıtlığının çok ötesinde bir sağ yoruma tekabül eder. Buna karşın Topçu’nun sağcılığı, bünyesinde “Anadolu Sosyalizmi” ni barındıran oldukça özgün bir politik tutuma karşılık gelir. Topçu’daki Anadolu Sosyalizmi düşüncesi, daha çok felsefi temellere dayanır. Kapitalizm ve komünizm bünyesinde var olan maddeci kökler, düşünürü ruh cephesini harekete geçirmeye sevk eder. Bu noktada, “sıpiritüalist kolektivizm” (ruhçu sosyalizm) “materyalist kolektivizm” in bir panzehiri olarak formüle edilir (Topçu, 2016b: 329). Topçu’nun milliyetçiliği, işte bu “ruhçu sosyalist” anlayışı Anadolu coğrafyasına uyarlamayı hedefler. Bu bağlamda Topçu, sosyalizm kavramının onu kirlüten komünistlerin tekelinde bulunmaması gerektiğini vurgular (2016b: 199).

Toplumsal hayat üzerinde iktisadi faktörün etkisini oldukça sınırlı gören Topçu’ya göre, kültür olgusu milletin değişmez özünü yansıtır. İktisadi alan ise, son derece değişkenlik arz eden bir mahiyete sahiptir. Bununla birlikte, düşünürün iktisadi konulara ilişkin getirdiği öneriler, oldukça çarpıcıdır. Topçu’nun düşünce sistematiğinde merkezi bir yer tutan devlet olgusu, iktisadi sahada da kendisini gösterir. Buna göre, bir iktisadi kalkınma aracı olmaktan öte “aşkın” bir siyasal entite olarak devlet, iktisadi alanda piyasaya yön verecek kadar “paternalist” bir işlev ile mücehhez kılınmalıdır. Bu noktada devlet, toplumun ekonomik refahının artması kadar bu refahın bölüşümü konusunda da aktif bir rol üstlenmelidir. Topçu’nun bu bağlamdaki somut teklifi ise, kooperatifçiliğin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır (Öğün, 1992:177-184).

Sabri Ülgener ve Mümtaz Turhan’da olduğu gibi, Nurettin Topçu’da da kültürü iktisat karşısında önceleyen politik-felsefi tutuma rastlanır. Bu kültüralist bakış açısının temelinde ise, “muhafazakâr akıl” yatar. Muhafazakâr akıl, felsefi planda, “kültür” ile “teknik” arasında bir ayrım gözeterek; bu bağlamda, kültüre bir üstünlük tanır. Kültürü ayrıcalıklı bir noktada konumlandıran muhafazakâr ideoloji; bu sayede, özünde güvenilmez olduğunu düşündüğü tekniği de kontrol altına almak ister. Bununla birlikte, “tekniği denetim altına almış olan kültür söylemi, muhafazakârlığın belki en gösterişli, ama içerik itibarıyla de o denli *naive* olan bakışının yansımasıdır”. Zira muhafazakârlığın kültüre yüklediği, “şatafatlı tarihsel ama aslında son derece tarih-ötesi nominalist anlam”, bu kavrama atfedilen aşırı değeri ortaya koyar. Bu nedenle, hayatın maddi cephesinin manevi cephesi üzerinde meydana getirdiği sonuçlar birçok muhafazakâr münevver için şaşırtıcı olmuştur (Öğün, 2013: 579-581).

Nurettin Topçu, ilerleyen yıllarda iktisadi alanda öne sürdüğü fikirlerin gerçekleşemeyeceğinin farkına varır. Bir başka anlatımla, düşünür, Anadolu Türkü’nün “temiz ruhu’nun mekân tuttuğu ‘muhyel ülkeye’ yapılacak bir yolculukla ‘kurtuluşa erişileceği’ yolundaki ümidini yitirir (Argın, 2013: 489). Bu noktada Topçu, muhtemel bir Cihan Harbi’ni bir çıkış kapısı olarak görür: “Her harbin açtığı yeni devir, hayata yeni bir mana getirir, medeniyetin manzarasını değiştirir, eski değer

hükümlerini ortadan kaldırır, insanı hayata bağlayan bağları yeniler, iradelerin gidişine başka bir yön verir” (Topçu, 1973 akt. Ögün, 1992: 185).

5. Sonuç

Çalışmada vurgulandığı üzere, erken dönem Batı muhafazakârlığı bir kenara bırakılırsa, genel olarak muhafazakâr ideoloji, kapitalizm alanındaki görüşlerini bir “ekonomi-politik” düzlem üzerine inşa etmez. Buna göre, kendine has kural ve işleyişi olan ekonomi sahasında “politik olan” ile “iktisadi olan” ı ayırıştırarak muhafazakârlık, bu konuyu “teknik” bir mesele olarak algılar. Bu bakımdan, muhafazakâr ideolojide bir zihniyet olarak iktisadın belirleyiciliği ikincil düzeydedir. Bir başka ifadeyle, sol gelenekteki “ekonomik determinizm” in çeşitli biçim ve tonlarına muhafazakârlıkta rastlanmaz. Bu noktada, genel olarak muhafazakârlığın egemen Batı kapitalizmini –kimi zaman belirli rezervler koysa da- onaylayıcı bir politik tutum geliştirdiği söylenebilir. Bu bağlamda, muhafazakârlığın “planlı ekonomi” anlayışının hüküm sürdüğü 1960 ve 1970’li yıllarda “kalkınmacı” anlayışı benimsemesi; buna mukabil, 1980 sonrası dönemde ise, “neo-liberal” iktisadi görüşe meyletmesi, söz konusu onaylayıcı tutumu ortaya koyar.

Türk muhafazakârlığının kapitalizme bakışı da, Batı muhafazakârlığına paralel bir seyir izler. Türk muhafazakârlığı, kapitalizme yönelik kimi eleştiriler getirse de, prensipte, kapitalizm içinde bir iktisadi gelişim çizgisini tercih eder. Bir başka ifadeyle, Türk muhafazakârlığının kapitalizm eleştirisinin sınırları –Nurettin Topçu istisnası hariç- kapitalist ekonomik sisteme alternatif bir model önerisine kadar varmaz. Bu bağlamda kapitalizm, iktisadi geri kalmışlığı aşmak için bir çare olarak görülür. Türk muhafazakârlığının kapitalizmi “araçsallaştıran” bu perspektifi, kapitalizmin komünizm tehdidi karşısında bir “ehven-i şer” olarak görülmesine yol açar.

Türk muhafazakârlığında, Sabri Ülgener, Mümtaz Turhan ve Nurettin Topçu, kapitalizm konusunda “akademik-entelektüel” değeri yüksek çalışmalara imza atan münevverler olarak öne çıkarlar. Anılan münevverler, Türk muhafazakârlığının kapitalizmle olan “imtihani” ndaki farklı halleri temsil eder. Sabri Ülgener, Weberci bir okuma çerçevesinde, Osmanlı-Türk toplumunda kapitalizmin tam anlamıyla neden kök budak salmadığını irdelerken; bir “zihniyet analizi” ortaya koyar. Mümtaz Turhan, zararlı yönlerini teslim etmekle birlikte, kapitalizmi prensipte kabul eden ve onu “makul” hale getirmeye çalışan bir düşünür portresi çizer. Aynı zamanda Turhan, milliyetçi muhafazakârlığa tevarüs eden “Kemalist miras” ın da kavşak noktasında bulunur. Nurettin Topçu ise, net bir tutumla kapitalizmin “aşılması” nı önerir. Bu yaklaşımını felsefi-ahlaki bir temele oturtan Topçu’nun söz konusu çizgisi, onun Türk Sağın’daki “öncesiz-sonrasız” denilebilecek özgün siyasal-düşünsel pozisyonunu ifade eder.

Sabri Ülgener, Mümtaz Turhan ve Nurettin Topçu, kapitalizm olgusunu farklı biçimlerde okusalar da, muhafazakâr ideolojinin “kültüralist” ortak zemininde bir araya gelirler. İktisadın kültür karşısında “tali” düzeyde bir öneme sahip olduğu söz konusu muhafazakâr perspektif, kapitalizm eleştirilerini de genellikle bir kültür ve maneviyat savunusu üzerine inşa eder. Bu bakış açısı ise, Türk muhafazakârlığının kapitalizm tahlillerindeki “kuramsal naiflik” ini ortaya koyar.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author’s Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

Destek (Fundings)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that has no competing interests.

Kaynakça

Argın, Ş. (2013). “Siyasetin Taşra’sından Taşranın Siyasetini Tahayyül Etmek” (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık Cilt:5 (5.Baskı), ss. 465-489, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul.

Aygün, M. (2013). *Türkiye’de Amerikan Eksenli Muhafazakârlık Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları*. (1.Baskı). Doğu Kitabevi, İstanbul.

Beneton, P. (2011). Muhafazakârlık.(Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul.

Bora, T. (2012). *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakârlık İslamcılık*. (7. Baskı). Birikim Yayınları, İstanbul.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. (3. Baskı). İletişim Yayınları, İstanbul.

Demirel, T. (2012). “Mümtaz Turhan”(Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık Cilt.3, ss. 228-233, İletişim Yayınları, İstanbul.

Divitçioğlu, S. (2015). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. (1. Baskı). Alfa Basım ve Yayım, İstanbul.

Nisbet, R. (2014). *Muhafazakârlık Düş ve Gerçek*.(Çev. Kudret Bülbül, M.Fatih Serenli), Kadim Yayınları, Ankara.

Öğün, S. S. (1992). *Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*. (1.Baskı). Dergâh Yayınları, İstanbul.

Öğün, S. S. (2000). *Türk Politik Kültürü*.(1.Baskı). Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul.

Öğün, S. S. (2013). “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, (Ed. Ahmet Çiğdem),Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık Cilt:5, ss.539-589, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ortaköy, S. (2014). “Sabri Ülgener ve Max Weber’de İktisadi Zihniyet”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özalp, S. (2017). Kalkınma ve Devlet Algısı: Çorum Örneği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (2): 1207-1234.

Safi, İ. (2007). *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*. (2. Baskı). Lotus Yayınevi, Ankara.

Sayar, A. G. (2006). “Sabri Ülgener’in Eserlerinin Toplu Olarak Yayınlanması Üzerine Düşünceler Önsöz”, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası. Derin Yayınları, İstanbul.

Sencer, M. (1973). *Osmanlı Toplum Yapısı Azgelişmişliğin Tarihsel Temeli*. (1.Baskı). Yöntem Yayınları, İstanbul.

Serçe, U. (2019). “Türkiye’de Muhafazakâr Modernleşme Anlayışı ve Mümtaz Turhan”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Taşkın, Y. (2013). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*. (2. Baskı). İletişim Yayınları, İstanbul.

Topçu, N. (2016a). *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*.(7.Baskı). Dergâh Yayınları, İstanbul.

- Topçu, N. (2016b). *Ahlak Nizamı* .(9. Baskı). Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Turan, Ö. (2014). “Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayi: Türk Sağı ve Kalkınma”, (Ed. İnci Ozan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan),Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, (2.Baskı). ss.459-509, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Turhan, M. (1964).*Toprak Reformu ve Köy Kalkınması*.(1.Baskı). Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Turhan, M. (1965). *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. (1.Baskı). Şehir Matbaası, İstanbul.
- Turhan, M. (2016). *Garphlaşmanın Neresindeyiz?*. (2.Baskı). Altınordu Yayınevi, Ankara.
- Turhan, M. (2017).*Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. (3. Baskı). Altınordu Yayınevi, Ankara.
- Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve İslam, Eleştirel Bir Yaklaşım*. (1.Baskı). Vadi Yayınları, Ankara.
- Ülgener, F. S. (2006). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. Derin Yayınları, İstanbul.
- Ülgener, F. S. (2019). Sabri F. Ülgener-Biyografya, 08.05.2019,<http://www.biyografya.com/biyografi/11318>,
- Vural, M. (2011). *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*. (3.Baskı).Elis Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, F. (2009). “Türk Sağı ve Ekonomi Fikri”, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler Cilt 9, (1.Baskı). ss.474-495, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2013a). “Sabri Fehmi Ülgener”, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık, Cilt:5, (5. Baskı).ss.490-508, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2013b). “Mümtaz Turhan”,(Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık, Cilt:5, (5. Baskı). ss.192-201, İletişim Yayınları, İstanbul.

AVRUPA BİRLİĞİ VE SON GÖÇ DALGALARININ POLİTİK EKONOMİSİ*Özgür KANBİR¹*Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 05.01.2023 Makale Kabul Tarihi / Accepted: 14.01.2023**Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Info: Research Article**Atıf / Cite: Kanbir, Ö. (2023). Avrupa Birliği ve son göç dalgalarının politik ekonomisi, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 6(1), 22-38.***Özet**

Günümüzdeki uluslararası göçleri yaratan temel unsurlar politik çalkantılar, bölgesel çatışmalar ve ekonomik krizlerdir. Göçlerin sebepleri hafifletilmedikçe, sonuçlarından da kaçmak mümkün değildir. Bu nedenle hem sorun alanlarının çözümü konusunda daha fazla uluslararası iş birliğinin sağlanması ve hem de oluşan göçmen sorunun yarattığı insani ve mali yükün bölge ve dünya geleninde daha dengeli ve adil bir şekilde paylaşılması gerekmektedir. Bu çalışmada uluslararası göç sorununun hem siyasal hem de ekonomik yönleri ele alınmıştır. Avrupa Birliği ülkelerinin göçmen soruna yönelik yaklaşımları Türkiye ile birlikte karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Hem göç politikaları ve hem de ekonomik yapının göçmen sorunu ile olan ilişkileri analiz edilmiştir. AB ülkelerinin göçmen politikaları güvenlik endişeleri odağında şekillenmektedir. Bu durum ise göçmen sorununun çözüm yollarını tıkamakta ve insani trajedilerin devam etmesine neden olmaktadır. Türkiye bu süreçte üstlendiği ev sahipliği ile AB ülkelerine kıyasla büyük bir ekonomik ve insani yükün altına girmiştir. Sürdürülebilir olmayan bu durumun çözümü için en önemli uluslararası gündem, bölge ülkelerinin hızla istikrara kavuşturulması olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Göçmen Krizi, Arap Baharı, Avrupa Birliği, Göçmen Politikaları.**JEL Kodu:** F22, O15, R23**THE EUROPEAN UNION AND THE POLITICAL ECONOMY OF THE LAST WAVES OF MIGRATION****Abstract**

The main factors that create today's international migration are political turmoil, regional conflicts, and economic crises. Unless the causes of migration are mitigated, its consequences cannot be avoided. For this reason, it is necessary to provide more international cooperation in the solution of problem areas and to share the human and financial burden created by the immigrant problem in a more balanced and fair way across the region and the world. In this study, both the political and economic aspects of the international migration problem are discussed. The approaches of the European Union countries towards the immigrant problem are discussed in comparison with Turkey. Both immigration policies and the relations of economic structure with the immigrant problem have been analyzed. The immigration policies of EU countries are shaped by the focus on security concerns. This situation blocks the solution ways of the immigrant problem and causes the continuation of humanitarian tragedies. With the hosting it has undertaken in this process, Turkey has come under a great economic and humanitarian burden compared to the EU countries. The most important international agenda for the solution of this unsustainable situation should be the rapid stabilization of the countries in the region.

Keywords: International Migration, Immigrant Crisis, Arab Spring, European Union, Immigrant Policies.**JEL Codes:** F22, O15, R23

* Bu metin 28-29 Nisan 2016 tarihinde Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde düzenlenen "II.Ortadoğu Konferansları-Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu" adlı konferansta sunulan ve tam metni yayımlanan bildirden üretilmiştir.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Giresun Üniversitesi, Dereli MYO, ozgur.kanbir@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5696-4077.

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı iki binli yılların başından itibaren Avrupa Birliği (AB) ülkelerine yönelik göç olgusunun ekonomik ve politik yönlerini incelemektir. Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak göç ve AB konusunu uluslararası ilişkiler disiplininin veya ekonomi alanından ele alınmıştır. Bu çalışmanın literatüre olan katkısı AB göç politikalarının ardındaki ekonomik ve politik faktörleri karşılıklı ele alan bir yaklaşımla olarak ortaya koymasıdır. Bu nedenle büyüme ve işsizlik gibi ekonomik değişkenler ve uygulanan göç politikaları bir arada ele alınmış ve AB'nin göçmen politikasının ekonomik gerekçelerinin olup olmadığı sorgulanmıştır.

Çalışmanın temel hipotezi AB'nin göçmen krizine olan yaklaşımının sorunun çözümü için yetersiz olduğudur. AB ülkeleri ekonomik, sosyal ve politik kaygılar ile göç sorunu karşısında olabildiğince muhafazakâr davranmaktadır. Bu yaklaşım sadece göçmen kabulü ile değil aynı zamanda göç veren ülke ve bölgelerin ekonomik ve politik istikrara kavuşması açısından da yetersizdir.

Çalışmanın yöntemi hem betimleyici analize ve hem de ekonomik verilerin karşılaştırmalı istatistiksel analizine dayanmaktadır. Göç konusunda AB mevzuatında yer alan temel politika belgeleri ele alınarak hukuki literatür incelenmiştir. Aynı zamanda uluslararası veri tabanlarından göç istatistikleri, ekonomik büyüme, işsizlik oranları ve nüfus verileri gibi değişkenler ele alınmıştır. Bu veriler kapsamında göçün ekonomik büyüme ve işsizlik ile olan ilişkilerine odaklanılmıştır. Çalışma dönem olarak iki binli yıllardan sonraki dönem için göç verileri ve ekonomik veriler ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde tarihsel ve ekonomi-politik arka planıyla birlikte göçün nedenleri incelenecek ve göç teorilerine değinilmiştir. İkinci bölümde AB'nin göçmen politikaları ele alınarak göçün AB ekonomisi ve emek piyasalarına etkileri değerlendirilmiştir. Son bölümde ise, 2008 küresel finans krizi ardından dünya ekonomisinin toparlanma süreci içinde iken yaşanan Arap Baharı, Covid-19 salgını, Rusya-Ukrayna savaşı ile meydana gelen göçlerin, AB üzerindeki etkileri incelenmiştir. AB ülkelerindeki işsizlik, ekonomik büyüme, nüfus artışı ve ekonomik büyüme oranları çerçevesinde kendisine yönelik bu göçü soğurma kapasitesine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. Tarihsel, Teorik ve Ekonomi-Politik Arka Planıyla Göç

Modern dünya, göçle kurulmuştur. Antropolojik verilere göre tarih öncesi dönemde insanoğlu ilk büyük göçe 30-40 bin yıl önce başlayıp tüm dünyaya yayılmıştır. Tarih öncesi ve modern dönem öncesinde insanların büyük çoğunluğunun yeryüzüne dağılışı M.S.1000 yılına kadar tamamlanmıştır. On binlerce yıl göçebe olarak yaşanmış, nihayetinde son buzul çağının sona ermesi ile M.Ö.10 binli yıllara tekabül eden bir dönemde yerleşik hayata geçilmeye başlanmıştır (Diamond, 2003). Ancak buna paralel olarak göçebelik de devam etmiştir. Kabile toplumları yerlerini ilk devletlere bırakmaya başladığında göç olgusu farklı bir boyut kazanmış ve göçebeler ile yerleşikler arasında kaynak paylaşım savaşları yaşanmıştır. İkel devletler sonrasında kaynak paylaşımının getirdiği kabile ve devlet savaşları ve akabinde 4. yüzyıldan itibaren yaşanan kavimler göçünden sonra da göç ve göçmenlik olağan bir insanlık durumu halini almıştır (Bimay, 2022: 89).

Modern çağla başlayan kıtaların keşfi sonrasında, birkaç yüzyıl süren yeni bir göç dalgası meydana gelmiş, Avrupa'dan Amerika, Afrika, Avustralya kıtaları ve hinterlandına göçler yaşanmış ve yeni kaynaklara ulaşmaya başlamıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise göç hareketi tersine dönmeye başlamıştır. Kıta Avrupa'sının ekonomik zenginlik ve refah vaat etmesi, eski sömürgelerdeki nüfusun merkeze hareketini beraberinde getirmiştir. Beyaz adamın göçü yerini, önceki nüfus hareketinin tersine özellikle Asya-Afrika-Ortadoğu bölgelerinden Avrupa'ya doğru bir göç hareketine bırakmıştır.

Avrupa ülkeleri II. Dünya Savaşı sonrasında işgücü ihtiyacı nedeniyle kendilerine yönelik göçü ekonomik gelişmelerinin bir kaynağı olarak görmüştür. Çeşitli ülkelerle iş gücü anlaşmaları yapılmış, göç teşvik edilmiştir. Ancak 1970'lerde yaşanan ekonomik dalgalanmalar, petrol krizi, enflasyon ve işsizlik olgularının birlikte yaşanması, Avrupalı ülkelerin istihdam ihtiyacı merkezli göçmen politikalarında değişikliğe neden olmuş ve Avrupa Topluluğu (AT) aşağıda değinilecek olan kimi düzenlemelerle göçü kontrol altına alma yoluna gitmiştir. Ancak dünyanın güneyindeki yoksulluğun derinleşmesi göç olgusunu, kimi yasal önlemlerle düzenlenerek kontrol edilebilir olmaktan çıkarmıştır.

Yeni bir küreselleşme dalgasının başladığı 1980 sonrası dönemde ise mal, sermaye ve emek hareketleri hızlanmıştır. Ancak mal ve sermaye hareketlerinin önündeki engeller tüm dünyada kaldırılmaya çalışılırken, emeğin küreselleşmesi konusunda Batılı ülkeler o kadar cömert davranma niyetinde olmamışlardır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan büyük siyasal ve sosyal gelişmeler hem coğrafyaların değişmesine hem de göç hareketlerinde büyük artışlara neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının etkisi dünya jeopolitiğinde yeni bir istikrarsız döneme kapı aralamış ve Asya coğrafyalarında Avrasya'nın Balkanları olarak tanımlanacak olan yapay etnik ayrımlarla Türkî Cumhuriyetler ortaya çıkmıştır (Brzezinski, 2005: 176). Ardından Ortadoğu'da ABD'nin Irak'a ilk müdahalesi söz konusu olmuştur. Balkanlarda ise Yugoslavya etnik bir savaş ile parçalanmıştır.

20. yüzyıl içinde onar yıllık dönemler, kalıcı ve köklü değişimlere sahne olmuştur. On yıl sonra yaşanan 11 Eylül saldırıları ile yine ABD'nin Ortadoğu ve Asya'ya yeni askeri müdahaleleri gelmiştir. Askeri müdahaleler ile birlikte ski Doğu Bloku ülkelerinde ve kimi eski Sovyetler Birliği ülkelerinde renkli devrimler gerçekleşerek, Batı yanlısı yeni rejimler kurulmaya başlanmıştır. Sırbistan'da 2003'te başlayan halk ayaklanmaları ve yönetim değişikliği, 2003 yılında Gürcistan'da, 2005 ve 2010 yıllarında Kırgızistan'da yaşanmıştır.

2010 yılında ise Arap Baharı adı verilen ancak sonuçları, amaçların çok uzağına düşen yeni trajediler doğuran bir halk hareketleri dizisi yaşanmaya başlanmıştır. Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Arap Yarımadası'nda yaşanan bu olaylar, Arap halklarının, diktatoryal ve monarşik yönetimlere karşı insan hakları, demokrasi ve özgürlük taleplerini içeren kitlesel eylemler anlamına geliyordu. İlk olarak Tunus'ta başlayan olaylar, daha sonra Mısır, Libya, Bahreyn, Suriye, Cezayir, Ürdün ve Yemen'de büyük kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Suudi Arabistan, Umman, Irak, Lübnan, Moritanya ve Fas'ta yaşanan olayların etkisi öncekiler katar kitlesel ve rejimlerin yıkılmasına neden olabilecek boyutlara ulaşmamıştır.

2020 yılı itibariyle uluslararası göçmenlerin sayısı 281 milyon ile dünya nüfusunun %3,6'sına kadar ulaşmıştır. Küresel olarak mülteci sayısı 26,4 milyona ve sığınmacı sayısı 4,1 milyona ulaşmıştır. Yerlerinden edilmiş insan sayısı ise 55 milyonu bulmuştur (McAuliffe ve Triandafyllidou, 2021: 3). Boyutları ve niteliği değişmekle birlikte, göç ve göçmenlik olgusu insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Göç modern dönemler öncesinde de yaşanmış bir olgudur. İlk insanlardan başlamak üzere Doğu Afrika'dan başlayan göç zaman içinde tüm dünyaya yayılmıştır. Özellikle iklim, sulu tarım ve kurulan kentlerin sağladığı yaşam imkanları ile Mezopotamya bölgesine yoğun göçler yaşanmıştır. Ancak tarihte bilinen en büyük kitlesel göç hareketi kavimler göçü ile ortaya çıkmıştır. İki M.S.375'te Hunların batıya göçü iken ikincisi 8. yüzyılda Müslümanların İspanya'ya göçüdür (Bimay, 2022: 89,90). İçinde bulunduğumuz küreselleşme süreci içerisindeki göçün niteliğini büyük ölçüde ekonomik, siyasal gelişmeler ve bölgesel çatışmalar beslemektedir.

Her ne kadar küreselleşme sermayenin, malların ve işgücünün serbest dolaşımı anlamına gelse de içinde bulunduğumuz konjonktür içinde emeğin serbest dolaşımı oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Ancak yine de küreselleşmenin göç olayını hızlandırdığı ve önceki dönemlere nazaran daha hareketli

bir işgücü ortaya çıkarttığı da bir gerçektir. Bugün AB ülkeleri ciddi bir istikrarsızlık bölgesi haline gelmiş olan Ortadoğu kaynaklı büyük göçü nasıl durduracaklarına dair politikalar üretmek yolunda yoğun çaba sarf etmektedirler.

Son yıllarda yaşanan ve gittikçe yoğunlaşan göçmen krizi yapısı, özellikleri ve boyutları itibariyle, 20. yüzyılın mirası olarak görülebilir. Uluslararası politik ekonomide 1980'lerden itibaren küresel sistemi iki önemli olay şekillendirmiştir. Bunlardan ilki 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Bu gelişme Batı dışı dünyada reel politik değişimlere neden olmuştur. Doğu Avrupa ve Asya'nın pek çok bölgesinde haritalar yeniden çizilmiş ve yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Göçmenlerin dünya nüfusu içindeki oranının 2,3'lerden 2,9'lara doğru ilk sıçrama yaptığı dönem soğuk savaşın sonudur (McAuliffe ve Triandafyllidou, 2021). İkinci önemli olay ABD'de gerçekleşen 11 Eylül 2001 saldırısıdır. Bu saldırılar sonrasında Ortadoğu'nun ve Asya'nın istikrarsızlaşma sürecine rejim değişiklikleri eşlik etmiştir. Yeni milenyumda yaşanan göçmen krizinin temelleri de bu dönemde atılmıştır. Renkli devrimlerle kimi yeni bağımsız devletlerin demokrasi talepleriyle Batı yanlısı rejimlere dönüşmesi için altyapı oluşturulmuştur. 2011 yılında ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki diktatör yönetimlere karşı halk ayaklanmaları şeklinde bir toplumsal hareket ortaya çıkmıştır. Demokrasi ve özgürlük taleplerini içeren Arap Baharı adı verilen ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu yapay bahar dalgasının bir sonucu olarak 2010'lu yıllarla birlikte dünya nüfusu içindeki göçmen oranı 2,9'lardan 3,2'lere doğru ikinci önemli sıçramayı yapmıştır. Etkileri hala devam eden bu dönemde Türkiye ve AB ülkeleri büyük bir göç dalgasına maruz kalmıştır. Bu göç dalgasının temel özelliği politik, sosyal, ekonomik ve insani yönleriyle bir kriz olmasıdır. Uluslararası terörün hareketliliğini de artırması ile bu dalga, eski göç hareketlerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

2020 yılının ilk aylarında başlayan Covid-19 salgını ise göçmen hareketliliğini büyük ölçüde yavaşlatmıştır. Ülkeler arası sınırların bir yıldan fazla kapalı kalması ve göçmen hareketliliğinin önemli bir doyumluğa ulaşmış olması nedeni ile insan hareketliliği 2021 yılı sonunda oldukça azalmıştır. 2020 Ocak ayında uluslararası seyahat sınırlaması getiren ülke sayısı 21 iken Nisan ayında bu sayı 181 ülkeye çıkmış ve 2021 yılının Haziran ayında serbestleşme aşama aşama başlamıştır (McAuliffe ve Triandafyllidou, 2021).

Bu konjonktürde yaşanan son önemli olay ise Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı savaş olmuştur. 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan savaşın etkisi de en az diğer iki olay kadar önemli olacağı benzetilmektedir. Bu satırların yazıldığı sırada hâlâ devam eden çatışmalar ile altı milyondan fazla sivil Ukrayna vatandaşı savaştan kaçarak bölge ülkelerine sığınmıştır. Savaşın yarattığı insani kriz ve yıkımlar yanında küresel ekonomide derin etkiler bırakacak olan istikrarsızlık ortamı oluşmuştur.

Son dönemlerde yaşanan bu gelişmelerle birlikte zaten yirminci yüzyılın son çeyreğinde özellikle ekonomik ve siyasi nedenlerle hızlanan Batı'ya göç hareketi, yaşama ölüm arasında hayatta kalma hareketine dönüşerek, bugün yaşanan ve adına göçmen krizi denilen ve insanlığın yaşadığı en büyük kitlesel göçlerden birini oluşturmuştur.

3. Göç Kuramları

Göç bir coğrafyadan başka bir coğrafya doğru insan hareketi olarak tanımlanabilir. Göçleri birbirinden farklı kılan unsurlar, göçlerin nedenleri, içeriği, gerçekleşme biçimi ve yaşanma şeklidir.

Göçü anlık bir olay olarak değil, hedef ülke ve kaynak ülke açısından gerisel ve önsel etkileriyle bir süreç olarak değerlendirmek gereklidir. Göç çeşitlerine bakıldığında ise, uluslararası göç, iç göç, grup göçü, birey/aile göçü, gönüllü ve zorunlu göç şeklinde sınıflandırılabilir. Modern anlamıyla göç, bir ulus devlet içinde ya da uluslararası düzeyde yaşam yerinin değiştirilmesidir.

Castles ve Miller'e (1993: 12) göre çağımızdaki göç olgusuna dair dört temel eğilim söz konusu olmuştur. Bunlar, göçün küreselleşmesi, hızlanması, farklılaşması ve kadınsallaşmasıdır. Göçün küreselleşmesi, göç veren bölgelerin çeşitlenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle göç alan bölgelerde çok farklı bölgelerden gelen bireylerle kültürel bir çeşitlilik söz konusu olmaktadır. Göçün hızlanması, göç hacminin artması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda göç alan ülkelerde göçmen politikalarını yeniden gözden geçirerek bu hızlanmaya karşı politikalarını değiştirmektedirler. Göçün farklılaşması, artık göçmen işçi şeklinde tek tip bir göçmen olgusu söz konusu değildir. Emek göçünün yanında, sığınmacı göçü, mülteci göçü gibi farklı göç tipleri ortaya çıkmıştır. Göçün kadınsallaşması ise artık kadınların emek göçü olarak artan bir şekilde göç olgusunun içinde yer alması olmuştur.

İlk göç çalışmasını Ravenstein 1885 yılında *Göç Kanunları* adlı çalışmasıyla yapmıştır. Bu çalışma sanayileşme döneminin yarattığı etkilerin izlerini taşımaktadır. Aynı zamanda bu çalışma bireysel fayda-maliyet hesabına dayanan neoklasik modellere temel oluşturmuştur (Çağlayan, 2011: 92). Bireyler bilgi ve becerilerini en verimli olabilecekleri yerlere taşımayı seçerler. Bu nedenle daha yüksek ücretle çalışabilecekleri yerleri tercih edeceklerdir. Ancak günümüzde göç olgusu son derece karmaşık nedenlerin etkisi altındadır. Özellikle yeni uluslararası göç dalgasını açıklamada neoklasik modeldeki hane halkının ekonomik tercihlerine bağlı açıklama mantığı yeterli değildir (Massey vd., 2014).

Yeni ekonomi ve makro kuram olarak adlandırılan kurama göre ise, uluslararası faktör donatımı farklılıkları göç hareketlerine neden olmaktadır. Emek yoğun ülkelerde ücretler düşük, sermaye yoğun ülkelerde ise ücretler yüksektir. Bu durum bir emek hareketliliği yaratacaktır. Heckscher ve Ohlin'in *faktör donatım teorisi* bu konuya dair bir analiz sunmaktadır (Heckscher, 1919; Ohlin, 1933). Lewis emek hareketliliğinin yarattığı göç ile kalkınma arasındaki ilişkileri ortaya koymuştur (Lewis, 1954), Ranis ve Fei de uluslararası göç açısından ülkeler arasındaki faktör donatım farklılıklarına işaret etmektedirler (Ranis ve Fei, 1961; akt. Bozdağ ve Atan, 2009: 163).

Lee ise *itme çekme kuramı* adıyla bir göç teorisi oluşturmuştur. Lee bu kuramıyla göçmene değil göç olgusuna odaklanan bir yaklaşım geliştirmiştir. Buna göre göçe ait itici ve çekici faktörler söz konusudur. Bu faktörler, yaşanan yerle ilgili olanlar, gidilmek istenen yerle ilgili olanlar, ortaya çıkan mikro ve makro engeller ve son olarak bireysel faktörlerdir (Lee, 1966). Burada itme ve çekme unsurları mutlak değil görecelidir, zamana, mekâna, kişiye göre değişmektedir. Bu kuram bugün itme ve çekme unsurlarıyla açıklayıcılığını korumaktadır.

İkili iş gücü piyasası kuramı ise, uluslararası göçün gelişmiş ekonomilerin işgücü ihtiyacından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Piore'ye göre, göçün kaynağı itme etkileri değil gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarından kaynaklanan çekme etkileridir (Massey vd.,2014:13). Bu kurama göre gelişmiş ülkelerde sermayenin, düşük ücretlerle, artan istikrarsızlık ortamlarında, çok düşük bir terfi şansı ile çalışmaya istekli göçmen işçilere yönelik bir talebi vardır. AB ülkelerinin 1960'larla birlikte yaşadığı işgücü ihtiyacı bu kuram çerçevesinde açıklanabilmektedir.

En başarılı göç kuramlarından biri Petersen'in *Göçün Genel Bir Tipolojisi* adlı çalışmasında anlattığı *beş göç tipi kuramı*dır. Kuramdaki göç sınıflamaları şunlardır: ilkel göçler, zoraki göçler, yönlendirilen göçler, serbest göç ve kitlesel göç. İkel göçler doğa koşullarından kaynaklanan göçleri oluşturmaktadır. Toplumlarda ortaya çıkan sosyal baskı ise iki ayrı göç oluşturmaktadır. Bunlar bireylerin karar mekanizmasına sahip olabildikleri yönlendirilen göç ve bireylerin karar mekanizmasına sahip olmadıkları zoraki göçtür. Dördüncü göç tipi, herhangi bir zorlayıcı veya itici bir durum olmadan gerçekleşen serbest göçtür. Petersen son olarak kitlesel göç tanımlaması yapmıştır. ABD ve Avrupa gibi bölgelere göç eden öncü göçmenlerin, arkalarından kitlesel bir göç dalgası oluşturmaları bu sınıflamaya örnek gösterilmektedir (Petersen, 1958; Çağlayan, 2011: 95).

Stouffer'in *kesişen fırsatlar kuramı* ise, mikro düzeyde göçmenlerin bireysel tercihleri üzerine yoğunlaşmış bir çalışmadır. Bu kuram göç olgusunu, iki ülke arasındaki mesafe, göçle birlikte elde edilecek olanaklar ve bu olanakların miktarı çerçevesinde incelemektedir. Kurama göre göçmenler, iki farklı göç bölgesinde imkanlar eşit ise, yakın olan yeri tercih edecektir (Stouffer, 1940, akt. Çağlayan, 2011: 98).

Bir başka kuram, Samir Amin, Immanuel Wallerstein ve A.G.Frank'ın oluşturduğu Bağımlılık Okulu'nun *merkez çevre kuramı*dır. Bu kuramda, göç olgusu kolonyalizm çerçevesinde incelenmiştir. Geçmişte yaşanan sömürgeci yayılma, günümüzde neo-kolonyal hükümetler ve çok uluslu şirketler aracılığıyla devam etmektedir (Massey vd.,2014:13). Yirminci yüzyılda yaşanan göçler, kolonyal dönemde kurulmuş olunan bağlar ile ilgilidir. Buna göre kapitalist dünya ekonomisi merkez kolonyal ülkeler ile çevre ülkeler arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır. Uluslararası göç bu bağımlılık ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkmaktadır (Çağlayan, 2011:100). Küresel ekonomide yaşanan gelişmelerin neden olduğu kopma ve yer değiştirmeler uluslararası göçe neden olmaktadır. 1980'lere kadar, çevredeki vasıfsız iş gücü de merkeze kaymakta ve merkezdeki üretim maliyetlerini düşüren bir ucuz iş gücü yaratmaktaydı. Ancak küreselleşmenin hızlanması ile birlikte merkezdeki firmalar, ucuz iş gücünün olduğu ülkelere göçmektedir. Özellikle AB ülkelerindeki sermaye 1980'lerden sonra işçi maliyetlerinin daha düşük olduğu uzak doğu Asya gibi bölgelere doğru yönelmiştir (Çaha, 2016: 259).

Göç sistemleri kuramı ise, göç olgusunun göçten önce var olan ekonomik ve politik ilişkilere bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Castles ve Miller buna örnek olarak ABD'nin Kore ve Vietnam'a yönelik askeri müdahaleleri ile yine ABD ile Meksika arasındaki ucuz iş gücü ihtiyacı ve kültürel ilişkileri örnek göstermektedir (Castles ve Miller, 1993: 23,24).

Göçün yeni ekonomisi ya da ilişkiler ağı kuramı olarak adlandırılan kuram ise, göç alan ülke ile göç veren ülke arasında zaman içinde oluşan ilişkilere odaklanmaktadır. Almanya ve Türkiye arasındaki göç ilişkisi bunun iyi bir örneğidir. Ağ kuramı, ilk giden göçmenlerin sosyal ağlar nedeniyle arkasından yeni göçmenler çekmesi durumunu ifade etmektedir (Massey vd.,2014:13). Bu durum Meksika ve ABD için de geçerlidir. 2010 yılı için yapılan bir tahmine göre Meksikalıların yüzde 40'ının ABD'de bir akrabası bulunmaktadır (Martin, 2012: 404).

Günümüzde yaşanan uluslararası göç olgusu ve göçmen krizini tek bir teori ile açıklamak oldukça zordur. Yaşanan bu insani kriz açısından hem ekonomik ve politik unsurlar yer alırken en önemli neden olarak Asya'da, Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da yaşanan sosyo-ekonomik istikrarsızlıklar ön plana çıkmaktadır. Suriyelilerin hayatta kalmak amacıyla ilk etapta Türkiye'ye sığınmaları bir göç tipi iken, daha sonrasında Türkiye'yi AB'ye geçiş için transit ülke olarak kullanmaları; ağ temelli bir bakış açısıyla açıklanabilir. Güvenli bölgede kalmak ilk hedef iken, ikinci hedef AB ülkelerine göç etmek şeklinde olmaktadır.

4. Avrupa Birliği'nin Göçmen Politikaları

Bir ulus devlet temelli yapılanması olan ve olmayan ülkelerin göçmen soruna yaklaşımları da farklılık göstermektedir. Örneğin Fransa ve ABD gibi ülkelerde hem devletin göç politikaları hem de halkın göçmenlere yaklaşımları birbirlerinden farklıdır. Avrupa ülkeleri de kendi aralarında ulusal sınırları aşarak bir ekonomik ve siyasal birlik sürecine girmiş olduklarından dolayı, göçmen politikalarında da bu sürecin etkisi söz konusu olmuştur.

AB ülkelerinin göçmen politikaları 1980 öncesi ve sonrası dönemde farklılık göstermektedir. Önceleri işgücü ihtiyacının belirlediği politikalar ön planda iken, 1980 sonrasında bu ihtiyacın göreceli olarak ortadan kalkması göçmen politikalarının değişmesine neden olmuştur. Avrupa'ya göçmenlerin geliş kaynağıyla ilgili iki yönelim bulunmaktadır. İlk olarak II. Dünya savaşı sonrasında oluşan

konjonktürde Batı Avrupa’da oluşan iş gücü açığının güneydeki çevre ülkelerden karşılanması söz konusudur. Ancak daha sonra soğuk savaşın bitmesi ile Doğu Bloku ülkelerinden bir gücü göçü söz konusu olmuştur.

Avrupa ülkelerinde ortak bir göç politikası ilk olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu kurucu anlaşması olan 1957 tarihli *Roma Anlaşması*nda yer almıştır. Buna göre mallar ve sermayenin yanı sıra, işçilerin de serbest dolaşımı söz konusu olacaktır (European Economic Community, 1957). Bu anlayış uygulanmaya konmuş ve 1970’lerin ortalarına kadar özellikle göçmen işçi ihtiyacına yönelik anlaşmalar yapılmıştır. Ancak daha sonra ortaya çıkan ekonomik koşullardaki kötüleşme, enflasyondaki artış ve artan işsizlik oranları, Batı Avrupa ülkelerinin önceki döneme nazaran göçmen işçi alımına yönelik kısıtlamalara gitmesine neden olmuştur (Samur, 2008: 4).

1985 yılında imzalanan *Schengen Anlaşması* ile 23 AB üyesi ve birlik dışındaki İzlanda, Norveç, İsviçre ve Lihtenştayn’ı da kapsayacak şekilde vizeler kaldırılarak serbest dolaşım tamamıyla sağlanmıştır. Bununla birlikte, birlik dışı ülkeler yönelik sınırlar kuvvetlendirilmiştir. Aynı zamanda 1986 yılında imzalanan *Tek Avrupa Senedi* de serbest dolaşımı sağlamaya yönelik hükümler içerirken, birlik dışından gelecek olan göçe karşı ülkeler arasında iş birliğini kurmaya yönelik uygulamaların başlamasını sağlamıştır (EUR-Lex, 2020: 24). *Dublin Sözleşmesi* ise, Avrupa ülkeleri arasındaki iltica konusunda siyasi diyalogların başlaması ve iltica ile ilgili yasal prosedürlerin temelini oluşturmuştur (Güleç, 2015: 85). 1992 yılında imzalanan *Maastricht Anlaşması* ise göç ve iltica konusunda AB organlarına yetki vermiştir (EU, 1992: 131). Artık bu alanda Topluluk çapında genel bir çalışma yoğunluğu oluşmaya başlamıştır. 1997 yılında imzalanan *Amsterdam Anlaşması* ise Schengen Anlaşması topluluk hukukunun bir parçası haline getirilerek AB ülkeleri arasında serbest dolaşımın önündeki son engelleri kaldırmıştır (EU, 1997: 93). 1999 *Tampere Zirvesi* ile de AB içinde özgürlük, güvenlik ve adalet alanı oluşturulması ve göç sorununa yönelik kapsamlı yaklaşımlar geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu zirvede, ekonomik ve insani nedenlerin dengelenmesi, üçüncü ülke vatandaşlarının, üye ülke vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olabilmesi kaynak ülkelerle göç yönetimine dair ortaklık kurulması gibi konularda anlaşma sağlanmıştır (EU, 1999). 2003 yılında gerçekleştirilen *Lahey Zirvesinde* ise, bir önceki zirvede belirlenen hedeflere 2010 yılına kadar ulaşılması ve iltica sistemlerinin geliştirilmesi ile ilgili üçüncü ülkelerle iş birliği, yasadışı göçle mücadele, yeniden yerleştirme programlarının uygulanması, yasadışı göçmenlerin iadesi, sınır güvenliği için operasyonel iş birliği vurgusu yapılmıştır. Bu amaçla 2004 yılında Frontex adıyla, Avrupa Birliği üye devletlerinin Dış Sınırlarında Operasyonel İş Birliği Teşkilatı kurulmuştur (EU, 2019). Bu örgüt AB’nin sınırlarını göçmenlere karşı koruma isteğine ne kadar önem verdiğinin ve bu konuda büyük bir ekonomik kaynak ayırdığının bir göstergesidir. Frontex’in bütçesi 2005 yılında 6 milyon Euro iken 2022 yılında 754 milyon Euro’ya kadar yükselmiştir (Frontex, 2022).

2005 yılı Aralık ayında AB Konseyinde göçe yönelik yeni bir yaklaşım kabul edilmiştir. Buna göre göç, dış ilişkiler ve kalkınma konuları birlikte değerlendirilecektir. Göç ve ekonomik kalkınma konuları birbirine bağlı konular olduğundan, yoksulluğun azaltılması, insan haklarının geliştirilmesi ve ekonomik büyümenin sağlanabilmesi gibi göçün temel nedenlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çözümler üzerinde durulmuştur.

2008 yılındaki *Avrupa Birliği İltica ve Göç Paktı* ise, bu konuyu beş madde ile çerçevelemiştir (EU, 2008):

1. Yasal göçün düzenlenmesi,
2. Yasa dışı göçün kontrol altına alınması,
3. Sınır kontrollerinin daha etkili yapılması,

4. Tek bir sığınma prosedürünün oluşturulması,
5. Kaynak ve geçiş ülkelerinde göç ve kalkınma ilişkisi bağlamında destek amaçlı ortaklıklar kurulması hedeflenmiştir.

2009 yılında yürürlüğe giren *Lizbon Anlaşması* ile de, göç ve sığınma ile ilgili düzenlemeler, AB'nin işleyişine ilişkin anlaşmada, “özgürlük, güvenlik ve adalet” alanı içerisine yerleştirilmiştir (EU, 2007: 11).

2009 Aralık ayında kabul edilen *Stockholm Programı* ile göçle ilgili çalışmalara yön vermek amaçlanmıştır (European Council, 2010: 5). Bu kapsamda;

1. Diğer ülkelerle birlikte evrensel bir göç yaklaşımı geliştirmek,
2. İstihdam ve iş piyasasının önceliklerine bağlı bir şekilde ortak bir politika oluşturmak,
3. Daha sıkı bir entegrasyon politikası belirlemek,
4. Yasadışı göçle mücadeleyi hızlandırmak,
5. Kimsesiz ve küçükleri koruyucu önlemler almak olarak ifade edilmiştir.

AB bütün bu yasal mevzuata ek olarak Türkiye ile bir anlaşma daha imzalamıştır. 2010'lardan itibaren büyük bir patlamaya dönüşen Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Asya kaynaklı uluslararası göçmen krizine dair Türkiye ile AB arasında 16 Aralık 2013 tarihinde *Geri Kabul Anlaşması* imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, mütakabiliyet çerçevesinde, her bir tarafın, diğer tarafın topraklarına giriş, topraklarında bulunma ya da ikamet etme koşullarını yerine getirmeyen kişilerin hızlı ve sistemli bir şekilde geri kabulü ile ilgili şartlar belirlenmiştir (AB Türkiye Delegasyonu, 2023). Bu anlaşma ile Türk vatandaşlarının vize serbestliği için bir yol haritası üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Ancak Türkiye'nin terör mevzuatında AB tarafından eksiklikler bulunması gerekçesi ile vize serbestliği yürürlüğe girmemiştir. Ayrıca Mart 2016 yılında hazırlanan AB-Türkiye bildirisi ile de Yunanistan'a ulaşan ve sığınma başvuruları reddedilen göçmenler Türkiye'ye iade edilecektir. Anlaşma kapsamında, Türkiye'ye 3 milyar Euro mali destek sağlanacak ve tam üyelik müzakereleri ise hızlandırılacaktır (European Commission, 2016). Ancak bu anlaşmalar liberal olmayan uygulamalar olarak ve AB'nin bir giriş yasağı rejimi oluşturması yönü ile eleştirilmektedir (İçduygu ve Demiryontar, 2019: 5). Yaşanan göçmen krizine yönelik AB ülkelerinin tavrına bakıldığında, uluslararası göç olgusunu güvenlik merkezi odağında fayda ve maliyet ekseninde değerlendirdiği görülmektedir.

Yukarıda ifade edilen mevzuat ile AB ülkeleri göçmen politikalarının arka planında 1973 ve 2008'de olduğu gibi genelde ekonomik kriz konjonktürünün etkisi ile hareket etmişlerdir. Ekonomik genişleme dönemlerinde daha ılımlı göç politikaları izler iken daralma dönemlerinde sınırlayıcı önlemler uygulamışlardır. Özellikle 1990'lardan itibaren ise Kale Avrupası (Fortress Europe) yaklaşımı ile yasal ikamet izni olanlar dışındaki tüm göçmenlerin sınır dışı edildiği bir dönem başlamıştır. 2000'li yıllardan sonra ise özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında göç konusu AB ülkelerindeki iç siyaset alanı olarak ön plana çıkmıştır (Çelik Şahal ve Şemşit, 2019: 286). Son olarak yaşanan Rusya-Ukrayna savaşında ise Ukrayna'dan Avrupa ülkelerine doğru önemli miktarda mülteci göçü söz konusu olmuştur. 2022 yılı sonu itibariyle yaklaşık 8 milyon insan ülke dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Bu insanlar, başta Polonya olmak üzere, Romanya, Moldova, Slovakya, Macaristan, Belarus, Almanya, Türkiye ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkelere dağılmıştır (UNHCR, 2023; KSE, 2022; BBC, 2022; CNNTürk, 2022).

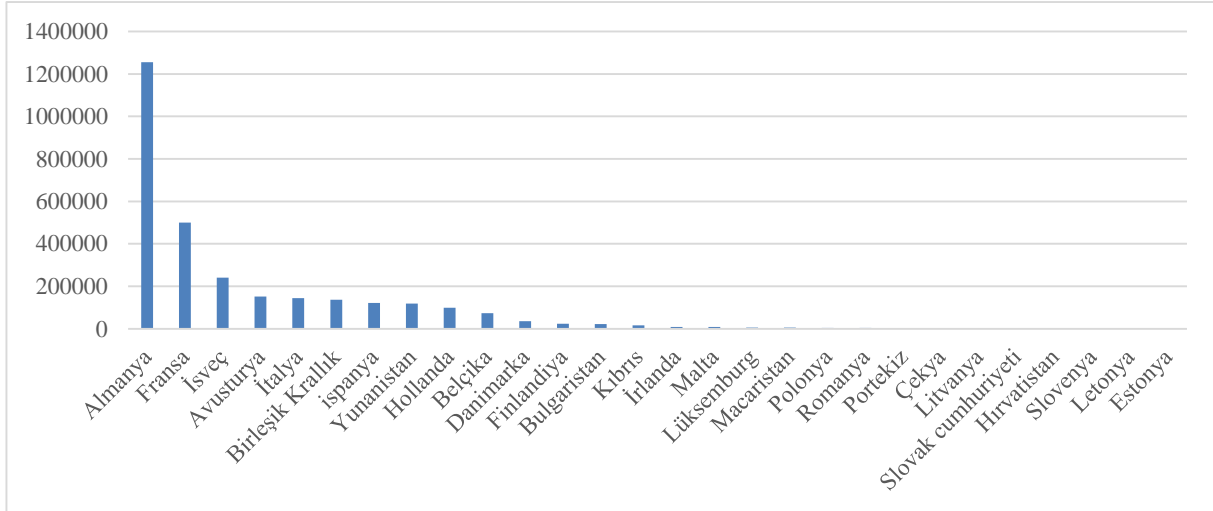
5. Avrupa Birliği Ekonomilerinin Göçmen Akını Karşısındaki Durumu

Yukarıda değinildiği gibi AB ülkeleri kendilerine yönelik olarak yaşanan göçmen akınına sınırlandırmak üzere politikalar geliştirmektedir. Bu sınırlandırma isteğinin ekonomik gerekçeleri ve sosyal gerekçeleri vardır. Özellikle AB ülkelerinde güvenlik endişeleri, sosyal uyum, istihdam sorunları

gibi unsurlar ön plana çıkmıştır. Bu amaçla AB ülkeleri sığınmacı ve düzensiz göçmen sorununu çözmek için sınır kontrol sorumluluklarını komşu ülkelere kaydırarak kendi üzerlerindeki yükü hafifletmeyi amaçlamışlardır (İçduygu ve Demiryontar, 2019: 5).

2011 yılına kadar Türkiye ve AB ülkelerinin nüfuslarına oranla göçmen kabul oranı daha azdır. Türkiye geleneksel olarak ulus devlet yapılanmasının getirdiği bir politikayla nüfusuna oranla düşük seviyede göçmen kabul eden bir ülkedir. Ancak 2011 yılı itibarıyla başlayan sığınmacı krizine Türkiye duyarsız kalmamış ve nüfusunda ve sosyal dokusunda yapısal değişimlere neden olacak boyutta bir sığınmacı kabul etmiştir.

Şekil 1. Ülke veya İltica Bölgesine Göre AB ve İngiltere’de Sığınmacı Nüfusu (2021)

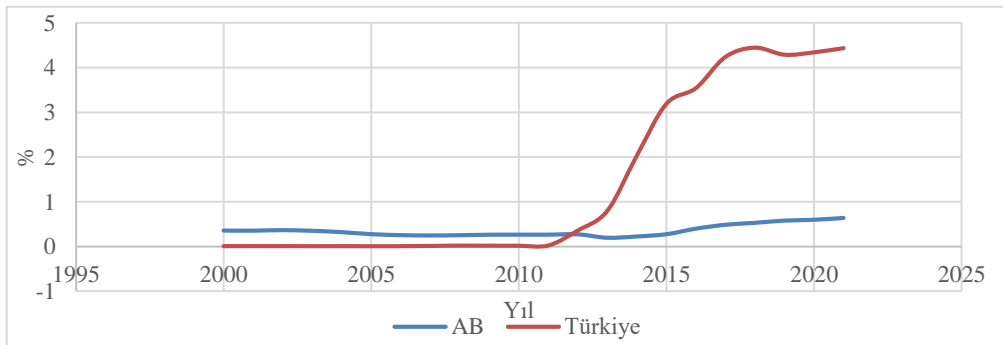

Kaynak: The World Bank (2022) verilerinden hazırlanmıştır.

Şekil 1’de görüldüğü gibi AB ülkelerinde en çok mülteci kabul eden ülke 1 milyon 255 binlik bir insan sayısı ile Almanya olmuştur. Onun ardından Fransa yaklaşık 500 bin sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır. Tüm AB ülkeleri ve İngiltere ile birlikte bu sayı yaklaşık 3 milyona ulaşmıştır.²

Türkiye ile karşılaştırmalı bir inceleme yapıldığında, ortaya çok farklı bir tablo çıkmaktadır. Türkiye’nin kabul ettiği sığınmacı oranı 2012 yılında %0,02 düzeylerinde iken aynı yıl bu oran AB ülkeleri genelinde %0,26 düzeyindedir. Ancak Suriye iç savaşı ve Arap Baharı sonrasında bu oranlarda Türkiye için çok büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Türkiye 2021 yılı verilerine göre toplam nüfusunun %4,43’ü oranında sığınmacı kabul etmiştir. Bu oran tüm AB ülkelerinde en fazla %0,63 düzeyine kadar çıkmıştır (The World Bank, 2022).

Şekil 2. Türkiye ve AB Ülkelerinin Nüfuslarına Oranla Kabul Ettikleri Sığınmacı Sayısı (2000-2021)

Kaynak: The World Bank (2022) verilerinden oluşturulmuştur.

² Bu rakamlara 2022 yılındaki Ukraynalı sığınmacılar dahil değildir.

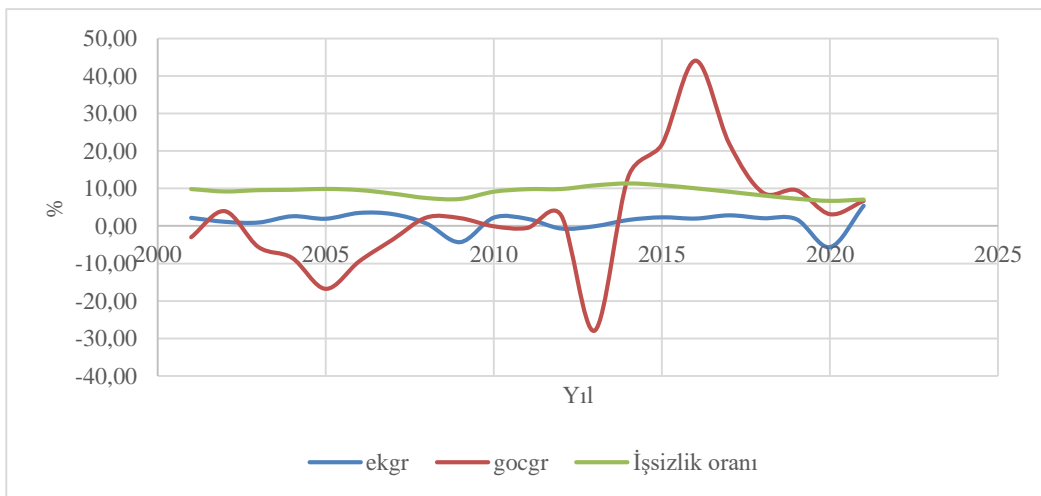
İçişleri Bakanlığı verilerine göre, 2015 yılında Türkiye’de 2,5 milyon Suriyeli sığınmacı geçici koruma altına alınmış iken, bu sayı Aralık 2022 itibariyle 3,5 milyonu aşmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2017; Göç İdaresi, 2022). Suriye dışındaki sığınmacılar da dahil edildiğinde bu sayı yaklaşık 4,5 milyon civarındadır. Şekil 2’de görüldüğü gibi 2021 yılında 447 milyonluk toplam nüfusu olan AB ülkelerinin sığınmacı oranı %0,6 düzeyi ile Türkiye’nin çok altındadır. Türkiye bu verilerden de görüldüğü gibi sığınmacı konusunda AB için bir bariyer işlevi görmüştür.

Yaşanan insani kriz karşısında uyguladıkları göçmen politikalarıyla, AB ülkelerinin oldukça muhafazakâr bir tutum sergiledikleri açık olarak gözlenmektedir. AB ülkelerinin göçmen ve sığınmacılara yönelik bu tutumu, AB’nin temel değerleriyle ve insan hakları ilkeleriyle çelişkili bir durum göstermektedir. AB ülkeleri Arap Baharı ayaklanmalarının yaşandığı ülkeler ile ticari ilişkilerini korumak için başlangıçta rejim değişikliklerinin yaşanmasını istememişlerdir. Ancak liderlerin devrilmesi ile ilerleyen süreçte halk hareketlerini destekler bir tutum sergilemişlerdir. Bu açıdan AB ülkeleri tutarsız görünmektedir. Süreç içinde bölge ülkelerinin istikrarsızlaşması ile yaşanan iç savaş ve terör olayları ile başlayan göçmen akını karşısında kısa vadeli ve Türkiye gibi ülkelerin tampon olarak kullanılması politikalarına yönelmişlerdir (Dinçer ve Eşsiz, 2021: 81).

AB ülkelerinin büyüme performanslarına bakıldığında, 2008 krizine kadar pozitif ve yüksek büyüme oranları söz konusudur. 2008 krizi sonrasında ise, büyüme oranlarının düşmesi ve yüzde sıfır büyüme etrafında yoğunlaşması, AB ülkeleri açısından, göçmen sorununa yönelik bakış açısını etkileyen faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Ancak bir blok olarak AB ülkeleri 2013 yılından itibaren genel olarak pozitif büyüme rakamlarıyla ekonomik toparlanma sürecindedir. Bu durum AB ülkelerinin bir bütün olarak göçmen politikalarına etki edecek boyutta değildir. Çünkü yukarıda değinildiği gibi, AB ülkeleri göçmen politikalarını kısa süreli yaşanan konjonktürel dalgalanmalara göre değil, uzun vadeli sosyal ve ekonomik politikalara bağlı olarak oluşturmuştur.

Şekil 3’te, AB ülkelerinde ekonomik büyüme oranı, işsizlik oranı ile mülteci ve sığınmacı toplamından hesapladığımız göçmen artış oranı arasındaki ilişki görülmektedir. Ekonomik büyüme oranı ile göçmen artış oranı arasındaki ilişkinin, AB üyesi ülkelerde 21 yıllık dönemde, 2008 ekonomik krizi ve 2020 Covid-19 salgını dönemlerinde ekonomik küçülme gözlenmektedir.

Şekil 3. AB Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Oranı, İşsizlik oranı ve Göçmen Artış Oranı Arasındaki İlişki (2000-2021)

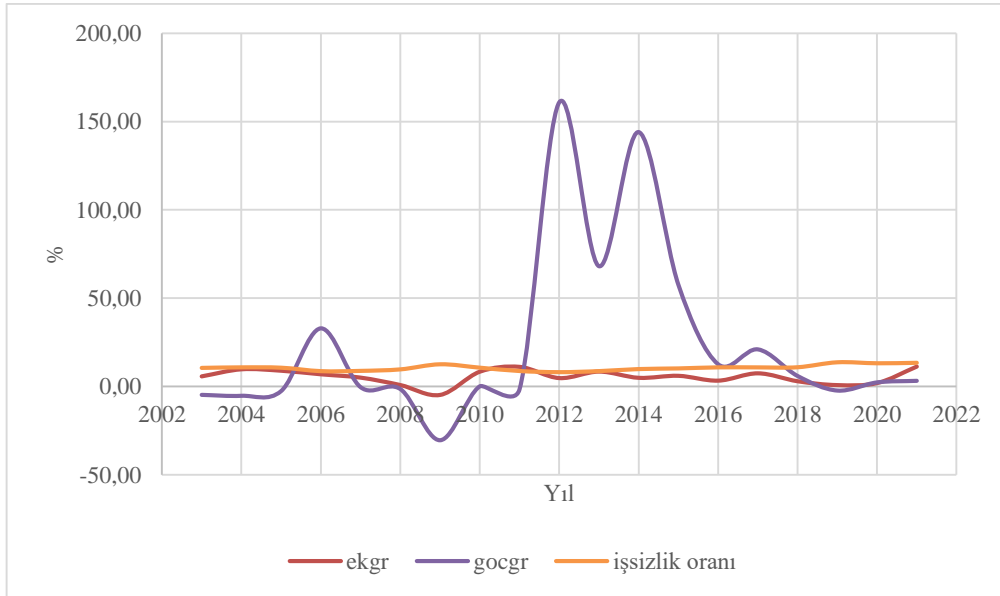
Kaynak: The World Bank (2022) verilerinden oluşturulmuştur.

Büyüme oranı ile göçmen artış oranı arasında 2019 yılına kadar olan dönemde senkronize bir ilişki gözlenmemektedir. Göçmen artış oranı 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında 2005 yılına kadar anlamlı oranda azalmıştır. Ancak 2005 yılı sonrasında ise tekrar olağan seviyesine doğru yükselmiştir.

Yine 2011 Suriye iç savaşı ve Arap Baharı sonrasında AB ülkeleri bir bütün olarak tıpkı 2001 dönemindeki gibi tepki vererek göçmen artış oranını %30'lara kadar azaltmıştır. Görüldüğü gibi ekonomik büyüme ve göç ilişkisinde AB ülkeleri ekonomik büyüme oranı ile değil, güvenlik endişelerini ön plana almaktadır. 2014 sonrasında ise uluslararası kamuoyunun da sığınmacılara olan duyarlılığının artması ile başta Almanya olmak üzere AB ülkelerinde de göçmen artış oranı yükselmeye başlamıştır. Ekonomik büyüme ile göçmen artış oranının senkronize olduğu tek dönem 2019 yılından sonradır. Bu dönemde ekonomiler daralır iken göçmen artış oranı da azalmaktadır. Fakat Covid-19 salgınının yarattığı kısıtlamalar, kapanmalar, karantinalar şeklindeki önlemler göz önüne alındığında bu dönemde göç artışının azalmasının salgın ile bağlantısının daha kuvvetli olduğu düşünülebilir. Kısıtlama önlemleri azaltılmaya başlanınca, göçmen artış oranı da yükselmeye başlamıştır.

AB ülkeleri için işsizlik oraları ortalamasına bakıldığında ise, 2000-2021 dönemi içinde yüzde 6,7 ile 11,33 arasında dalgalandığı görülmektedir. AB ülkeleri 1997 Lüksemburg Zirvesi ile uygulamaya koydukları Avrupa İstihdam Stratejisi ile işsizlik sorununda önemli bir aşama kat etmişlerdir (Çaha, 2016: 264). Hem bu politikalar nedeni ile ve hem de finansal sektör krizinin reel sektöre yansımadaki gecikmeler nedeni ile işsizlik rakamlarının yükselmesi birkaç yıllık bir gecikme ile meydana gelmiştir. Bölgede işsizlik oranlarının çift haneli rakamları gördüğü yıllar 2013-2016 aralığı olmuştur. Bu dönem aynı zamanda göçmen artış oranının da azaldığı bir dönemdir. Göçmen kriziyle bağlantılı olarak bakıldığında, 2011 yılında baş gösteren özellikle Suriye kaynaklı sığınmacıların batıya doğru hareketi, AB ülkelerindeki işsizliğin artış eğilimi içinde olduğu döneme denk gelmektedir.

Şekil 4. Türkiye’de Ekonomik Büyüme Oranı, İşsizlik oranı ve Göçmen Artış Oranı Arasındaki İlişki (2000-2021)

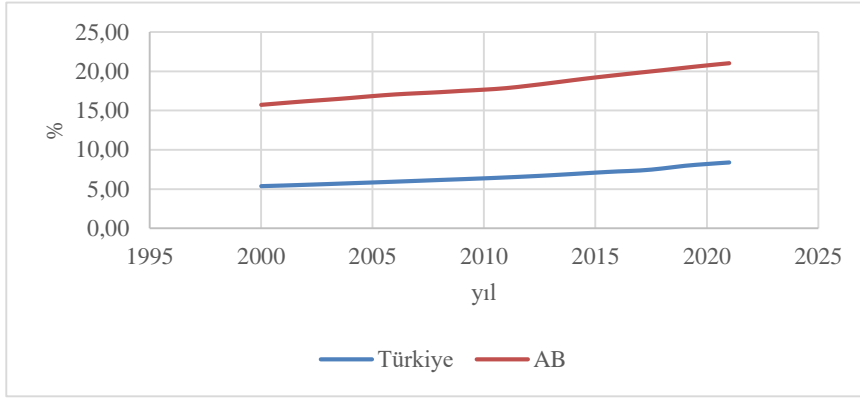

Kaynak: The World Bank (2022) verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 4'te ise Türkiye'nin ekonomik büyüme oranı, işsizlik oranı ile göçmen artış oranı izlenmektedir. Grafikte dikkat çeken en önemli dönemler 2001 yılı ile 2011 yılları sonrasındır. Her iki dönem de önemli uluslararası kırılmalara denk düşmektedir. 11 Eylül saldırıları ve Arap Baharı ve Suriye iç savaşı sonrasında Türkiye'ye yönelik göçmen artış oranında büyük sıçramalar meydana gelmiştir. Her iki değişkenin senkronize hareket ettiği tek dönem 2008 krizi sonrası iki yıl ve 2016-2019 aralığıdır. Türkiye'nin özellikle doğusu ve güneyinde yer alan ülkelere nazaran Batı ile bütünleşmiş ve daha istikrarlı bir ülke olması yeni dönemde önemli bir göçmen nüfusunu kendine çekmesine neden olmuştur.

Her iki grafikte de göçmen artış oranları ile ekonomik büyüme oranları arasında uzun dönemli senkronize bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Öte yandan göç hareketlerinin büyümeyi baskılayıcı bir etsinin olduğundan söz etmek de mümkün görünmemektedir. İktisat literatüründe makroekonomik etkiler üzerine 1960’lardan bu yana yapılan çalışmalar göçmenlerin ekonomiyi sınırlı düzeyde olumlu etkilediğini göstermektedir (Bodvarsson ve Van den Berg, 2009: 107). Türkiye için yapılan uzun dönemli çalışmalarda ise göçün ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığı gözlenmiştir (Göv ve Dürrü, 2017; Meçik ve Koyuncu, 2020; Engin ve Konuk, 2020).

Şekil 5. AB ve Türkiye’de 65 yaş üstü nüfus oranları (2000-2021)

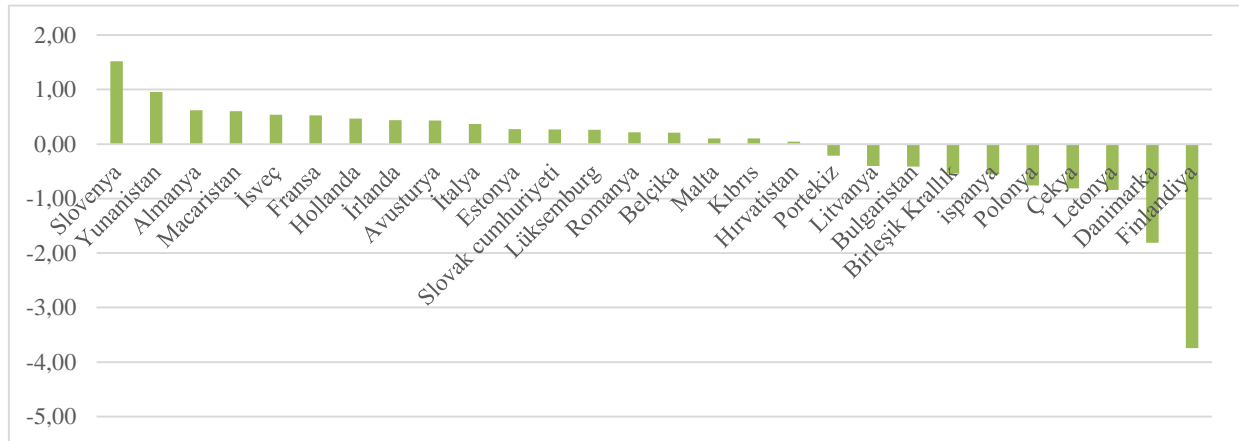

Kaynak: The World Bank (2022) verilerinden oluşturulmuştur.

AB ülkelerinde nüfusun yaşlanma eğiliminde olduğu gerçeği dikkate alındığında, özellikle eğitilmiş sığınmacı nüfusu alma konusunda AB ülkelerinin bazılarının istekli olduğu görülmektedir. Şekil 5’te görüldüğü gibi Türkiye’de nüfusun yaşlanma eğilimi vardır. Ancak AB ülkeleri ile kıyaslandığında önemli bir yapısal farklılık söz konusudur. AB ülkelerinde yaşlı nüfus ortalaması son yirmi yılda %15’lerden %20’lere çıkmıştır. Bu nedenle özellikle hizmet sektöründe ihtiyaç duyulan iş gücü ihtiyacı göçmen kabulü konusunda önemli bir kriter olmaktadır. Bu nedenle göçmenlerin ülkeye kabulü konusunda AB ülkelerinin durumu Türkiye ile kıyaslandığında daha “uygun” görünmektedir.

Sığınmacıları kabul etme konusunda AB ülkeleri arasında gerçekte büyük fikir ayrılıkları söz konusudur. AB ülkelerinde nüfusun yaşlanma eğilimi, ülkelerin göçmen politikasını belirlemelerinde etkili olmaktadır. Almanya 2021 yılı rakamları ile 1,3 milyon sığınmacıya ev sahipliği yaparak, bu konuda diğer Avrupa ülkelerinden daha cömert davranmaktadır (UNHCR, 2022). Bu büyük ölçüde, Almanya nüfusunun hızla yaşlanmasına bağlı bir tutumdur. Almanya için yapılan projeksiyonlar, 2022 yılında 83 milyon olan nüfusun 2100 yılına 74,7 milyona ineceğini göstermektedir (TWC, 2022).

Şekil 6. AB ve İngiltere’de Nüfus Artış Oranları-% (2021)

Kaynak: The World Bank (2022) verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 6'da AB ülkelerinin ve İngiltere'nin göçmenlere yönelik yaklaşımına ışık tutmaktadır. Haritada AB ülkelerinin nüfus artış oranları görülmektedir. Tüm AB ülkelerinde ortalama nüfus artış oranı -0,08 seviyesine kadar düşmüştür. On ülkenin nüfus artış oranı değerleri eksidir. Nüfus artış oranı %1'in üzerinde olan tek ülke Slovenya'dır. Almanya'nın nüfus artış oranı 0,62 iken Fransa'nın 0,52 ve İngiltere'nin -0,54'tür.

Almanya gibi nüfusu fazla ve yaşlanma eğiliminde olan ülkelerde göçmen ve sığınmacı politikaları daha esnek olmaktadır. Bu tutum yaşanan insani bir çözüm unsuru olmakla birlikte, bu ülkelerin iş gücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir neoklasik fayda-maliyet yaklaşımı içinde kalmaktadır.

İngiltere ise Almanya'ya nazaran daha kısıtlayıcı davranmaktadır. Ülkenin nüfus artış oranının da diğer ülkelere nazaran yüksek olduğu görülmektedir. Bu ülkeler arasında İsveç'in nüfus artış hızı Almanya'ya göre daha yüksek olmasına rağmen sığınmacı kabulünde yaşlanma argümanını kullanmamaktadır. Bu anlamda daha ilkeli bir yaklaşım sergilemektedir. Fransa, toplum içinde kalıcı sorunlar yaratma ihtimali bulunduğu için göçmen sorununa temkinli yaklaşmaktadır. Özellikle 2015 yılında yaşanan terör olayları da bu yaklaşımı kuvvetlendirmektedir. Yaşlanma eğilimi daha az olan ülkelerde ise sığınmacılara ve göçmenlere yönelik olarak daha az bir kabul etme eğilimi gözlenmektedir. Sığınmacıların başvurularını kabul eden ülkelerin ilk başlarında Almanya, Fransa, İsveç, İngiltere, Avusturya, Belçika ve Yunanistan gelmektedir. Birlik dışından da Norveç sığınmacı kabulünde ön plana çıkmaktadır.

Bu durum, yukarıda da değinildiği gibi, göçmen krizine karşı topyekûn AB ülkeleri açısından pozitif bir eğilim sergilendiği izleniminden oldukça uzaktır. Almanya gibi öne çıkan ülkelerde işgücü ihtiyacı ve nüfusun yaşlanma eğilimine yönelik krizi fırsata çevirme stratejileri de söz konusudur. Bu nedenle Türkiye ile yapılan geri kabul anlaşması da göçmen akınının kontrollü bir şekilde yapılması ve nitelikli emeğe sahip göçmenlerin seçilerek alınması politikası AB ülkelerinin göçmen krizi karşısında geldiği son noktayı oluşturmaktadır.

5. Sonuç

1990'lar ve yeni milenyumla birlikte coğrafyaların, sınırların yeniden şekillenmesi ve artan ekonomik ve politik istikrarsızlık olgusu, uluslararası bir nüfus hareketini kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir. Tarihsel olarak Avrupalı milletler 16. ve 20. yüzyıllar arasında dünya coğrafyalarına göç etmiş ve dünya tarihinde kalıcı sosyoekonomik değişimlere neden olmuştur. Aynı zamanda merkantilist politikalarla çevre ülkelerdeki ekonomik ve insani kaynakların da merkeze taşınması söz konusu olmuştur. Bu süreç sanayileşme ile birleştiğinde özellikle Batı Avrupa ülkelerini dünya ekonomisinin başat ekonomileri haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

İçinde bulunduğumuz dönemde ise bu dönemde de periferiden merkez ülkelere başta savaş olmak üzere ekonomik ve sosyal nedenlerle artan hızla bir göç olgusu yaşanmaktadır. AB ülkeleri özellikle can kayıpları açısından trajik boyutlara ulaşarak yaşanan bu nüfus hareketine yönelik politikalarını gözden geçirmeleri ve değiştirmeleri oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Dünyada şu ana kadar kurulmuş en başarılı entegrasyon olan Avrupa Birliği'nin ve İngiltere'nin toplamda 2021 rakamlarına göre 20 trilyon dolara ulaşan toplam GSYH gücü ile sığınmacılara yönelik yaklaşımı oldukça muhafazakardır.

Dünya ekonomik sistemi artık birbirinden izole olmuş sınırlardan değil, bölgesel ve küresel düzeyde birbirine entegre olmuş bir sistemdir. Bu çerçevede yaşanan göçmen krizine yönelik bakış açısının, krizin boyutlarını azaltacak çok yönlü politikalara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. AB ülkeleri henüz bu bakış açısından uzakta görünmektedir. Sığınmacıları kabul konusunda, ülkelerin insani kriz karşısında çözüme yönelik çabaları olmakla birlikte, yaşanan nüfus ile bağlantılı olarak uzun

vadeli fayda-maliyet yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Son dönemde özellikle göçün güvenlik merkezli olarak ele alınması ve Kale Avrupa yaklaşımı ile AB küresel boyuttaki bu krizi yönetmek konusunda eleştirilerin odağında yer almaktadır.

Göçmen krizinin kalıcı bir çözüme ulaşmasını sağlayacak politikalar daha temel ilkelere dayanmalıdır. İlk olarak sığınmacı nüfusun adil ve dengeli bir şekilde absorbe edilip, kısa vadeli bir çözüme gidilmesi gerekmektedir. İkinci aşamada ise göç veren çevre ülkelerde istikrarsızlık unsurlarının hızla elimine edilmesi gerekmektedir. Bu unsurların en önemlileri şunlardır: ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi; bölgesel ve küresel anlaşmalarda küresel yoksulluk ve eşitsizlik yaratma potansiyeli olan politikaların değiştirilmesi; özellikle Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Asya ülkelerinde etnik ve dini çatışma zeminlerinin ortadan kaldırılması yönelik ulusal ve uluslararası politikaların tartışılıp uygulamaya konması önem arz etmektedir. Bu zeminde ulusal ve uluslararası yeni iş birliği alanlarının oluşturulup oluşturulamaması, ekonomik krizler ve bölgesel savaşlarla başlayan yeni milenyumun gidişatını belirleyecektir.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

Destek (Fundings)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that has no competing interests.

Kaynakça

AB Türkiye Delegasyonu. (2023). Geri Kabul Anlaşması, 01.12.2022, <https://www.avrupa.info.tr/tr/geri-kabul-anlasmasi-6895>

BBC. (2022). How many Ukrainian refugees are there and where have they gone? *BBC News*, 15.09.2022, <https://www.bbc.com/news/world-60555472>

Bimay, M. (2022). Küresel Göç Krizleri ve Uluslararası Göçlerin Geleceğine İlişkin Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 87–106. doi:10.47147/ksuiibf.1173561

Bodvarsson, Ö. B. ve Van den Berg, H. (2009). *The Economics of Immigration: Theory and Policy*. New York: Springer Dordrecht Heidelberg. doi:0.1007/978-3-540-77796-0

Bozdağ, E. G. ve Atan, M. (2009). Avrupa Ülkelerine Göç Eden Türk İşçilerin İktisadi Etkinliğe Katkısı. *Gazi University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 11(1), 159–180.

Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Çağlayan, S. (2011). "Göç Kavramı ve Kuramları", (Ed. F. güneş) "Kent Sosyolojisi", ss. 84–115. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.

Çaha, H. (2016). "Avrupa Birliği İstihdam Politikaları: Küresel Kriz Sonrası Gelişen Trendin

Analizi". (Ed. M. Dikkaya ve M. Acar), Ekonomik Perspektiften Küresel Kriz Sonrası Avrupa Birliği, ss. 259–276. Savaş Yayınevi, Ankara.

Castles, S. ve Miller, M. J. (1993). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Palgrave Macmillan.

Çelik Şahal, D. ve Şemşit, S. (2019). Kale Avrupası Yaklaşımı ve Düzensiz Göç. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(2), 279–294.

CNNTürk. (2022). Türkiye'ye kaç Ukraynalı geldi? Bakanlık Açıkladı. *CNN Türk.com*, 15.09.2022, <https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiyeye-kac-ukraynali-geldi-bakanlik-acikladi>

Diamond, J. (2003). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. (Ü. İnce, Çev.) (18.Baskı.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Diñçer, S. ve Eşsiz, F. P. (2021). Uluslararası Göç Olgusu ve “Arap Baharı” Sürecinde Değişime Uğrayan Avrupa Birliği Göç Politikaları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(1).

Engin, C. ve Konuk, T. (2020). Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Göçün İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 103–123.

EU. (1992). Treaty on European Union. *Official Journal of the European Communities*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN> adresinden erişildi.

EU. (1997). Treaty of Amsterdam. *The European Union*. Luxembourg, 01.12.2022, <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>.

EU. (1999). Tampere European Council. *European Council*, 01.12. 2022, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00200-r1.en9.htm.

EU. (2007). *The Lisbon Treaty*. Denmark: Foundation for EU Democracy, 01.12.2022, <http://tr.euabc.com/upload/books/lisbon-treaty-3edition.pdf> adresinden erişildi.

EU. (2008). *European Pact on Immigration and Asylum*. Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13440-2008-INIT/EN/pdf>.

EU. (2019). FRONTEX. *European Border and Coast Guard Agency*. 01.12.2022, <https://frontex.europa.eu/about-frontex/who-we-are/origin-tasks/>

EUR-Lex. (2020). The Schengen area and cooperation. *An official website of the European Union*, 01.12.2022, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-schengen-area-and-cooperation.html>

European Commission. (2016). EU-Turkey Cooperation: Commission welcomes Member State agreement on Refugee Facility for Turkey, 01.12.2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_225

European Council. (2010). *The Stockholm Programme*. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:EN:PDF>.

European Economic Community. (1957). *The Treaty of Rome*. Rome. https://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf.

Frontex. (2022). Key Facts. *Frontex Web sayfası*. 01.01.2023, <https://frontex.europa.eu/about-frontex/faq/key-facts/>

Göç İdaresi. (2022). Geçici Koruma. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Web Sitesi. 01.01.2023, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.

Göv, A. ve Dürrü, Z. (2017). Göç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 491–502.

Güleç, C. (2015). Avrupa Birliği'nin göç politikaları ve Türkiye'ye yansımaları, *Journal of TESAM Academy*, 2 (2), 81-100.

Heckscher, E. (1919). The effect of foreign trade on the distribution of income. *Ekonomisk Tidskrift*, 21, 1–32.

İçduygu, A. ve Demiryontar, B. (2019). *Mediterranean's Migration Dilemma and the EU's Readmission Agreements: Reinforcing a Centre-Periphery Relation*. İstanbul. https://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/43144/EuroMedMig_WP_Series_Winter2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y

İçişleri Bakanlığı. (2017). *Türkiye Göç Raporu*. Ankara. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf

KSE. (2022). Agricultural War Damages Review. *Kyiv School of Economics*, 10.09.2022, <https://kse.ua/agricultural-war-damages-review/>

Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57. doi:10.2307/2060063

Lewis, W. A. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*, 22(2), 139–191.

Martin, P. L. (2012). Göç, Ticaret ve Kalkınma: Meksika-ABD ve Türkiye-Avrupa Karşılaştırması. *Migration Letters*, 9(4), 401–414.

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J. E. (2014). Göç Dergisi, 1(1), 11–46.

McAuliffe, M. ve Triandafyllidou, A. (2021). *World Migration Report 2022*. Geneva. <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>

Meçik, O. ve Koyuncu, T. (2020). Türkiye'de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedenlik Testi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2618–2635.

Ohlin, B. (1933). *International and interregional Trade*. Harvard University Press.

Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256–266.

Ranis, G. ve Fei, J. C. H. (1961). A Theory of Economic Development. *The American Economic Review*, 51(4), 533–565.

Samur, H. (2008). Avrupa Birliği'nde göçe yönelik global yaklaşım. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2).

Stouffer, S. A. (1940). Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. *American Sociological Review*, 5(6), 845–867.

The World Bank. (2022). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators&l=en#>

TWC. (2022). Population of Germany. *The World Counts web sitesi*, 01.01.2023, <https://www.theworldcounts.com/populations/countries/germany>

UNHCR. (2022). *Global Trends Forced Displacement in 2021*. Copenhagen.
<https://www.unhcr.org/62a9d1494/global-trends-report-2021>.

UNHCR. (2023). Ukraine Refugee Situation. *Operational Data Portal*. 01.01.2023,
https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.154592696.1884927029.1673620519-424059449.1672858807

İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ (1939-1950)Ahmet Emin DAĞ¹*Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 07.12.2022 Makale Kabul Tarihi / Accepted: 14.01.2023**Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Info: Research Article**Atıf / Cite: Dağ, A. E. (2023). İnönü dönemi Türkiye-Ortadoğu ilişkileri (1939-1950), International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 6(1), 39-63.***Özet**

İsmet İnönü yılları, Türk dış politikasında Ortadoğu ile ilişkiler söz konusu olduğunda iki farklı dönemi birbirine bağlayan bir geçiş dönemini ifade eder. Atatürk'ten devraldığı yarı izolasyonist yaklaşımı, kendi döneminin koşulları içinde dönüştürüp sonraki Menderes yönetimine Batı bloğu adına Ortadoğu'yla yakınlaşma biçiminde devretmiştir. Bununla birlikte homojen görüntüsüne rağmen Ortadoğu bölgesi oldukça değişik siyasal yapılardan oluştuğu için buraya yönelik tek tip bir siyasetten de bahsedilemez. Bunun yerine her bir ülkeyle farklı ve o günkü siyasal niteliğine göre ilişkiler kurulmuştur. O tarihte henüz bir kısmı bağımsız durumdaki Ortadoğu ile ilişkilerde, İran, Ürdün ve Irak ile iyi düzeyde seyreden yakınlaşmalara karşın, Mısır ve Suriye ile güvensizliğe dayalı bir ilişki olmuştur. Tüm bu denklem içinde iyice belirginleşen Filistin ve İsrail sorunu Türkiye'nin dış politikası ile ilgili gündeminde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinde 1939-45 arası dönemde, İngiltere ve Fransa önemli bir denge unsuru olurken, 1945-50 arasında ise ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler en önemli belirleyici faktör haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Ortadoğu, Türk Dış Politikası.

TURKIYE-MIDDLE EAST RELATIONS IN THE İNÖNÜ ERA (1939-1950)**Abstract**

The years of İsmet İnönü represent a transitional period that connects two different periods in Turkish foreign policy when it comes to relations with the Middle East. He transformed the semi-isolationist approach he had inherited from Atatürk within the conditions of his own period and transferred it to the next Menderes administration in the form of convergence with the Middle East on behalf of the Western bloc. However, despite its homogeneous appearance, since the Middle East region consists of quite different political structures, it is not possible to talk about a uniform politics here. Instead, relations with each country were established differently and according to the political nature of that day. Despite good rapprochement with Iran, Jordan and Iraq in relations with the Middle East, which was still partially independent at that time, there was a relationship based on distrust with Egypt and Syria. The Palestine and Israel problem, which became more evident in all this equation, started to make itself felt on the agenda of Turkey's foreign policy. In addition, in the period between 1939-45, England and France were an important balancing factor in Turkey's relations with the Middle East countries, while between 1945-50 relations with the USA and the Soviet Union became the most important determining factor.

Keywords: İsmet İnönü, Middle East, Turkish Foreign Policy.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ahmetemindag@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8589-1102.

1. Giriş

İsmet İnönü, Atatürk gibi karizmatik kurucu bir liderden sonra Türkiye'yi yönetmek ve bir anlamda onun gölgesinden çıkarak kendi siyasi başarısını ispatlamak gibi bir meydan okumayla iktidara gelmişti. Üstelik uluslararası ve bölgesel konjonktür hiçbir ülke liderinin istemeyeceği, sıkıntılı bir döneme işaret ediyordu. Bu iki zorluk nedeniyle İsmet İnönü Dönemi modern Türkiye tarihinde çok kritik bir geçiş sürecini ifade etmektedir. Atatürk'ten devraldığı siyasi geleneği, kendi tarzını da katarak sürdüren İnönü, çift kutuplu dünyanın kurulması arifesinde Türkiye'nin günümüze kadar gelen siyasi kaderini şekillendiren kararlara imza atmıştır (Akşin, 2007: s. 247). İnönü, bu tecrübeleri sayesinde kendi iktidarı döneminde birçok sorunla başa çıkma ama özellikle yeni kurulan uluslararası sistem içinde Türkiye'yi iyi bir konuma getirme işini üstlenmiştir (Ortaylı & Küçükaya, 2012: 97-110).

Aslında İnönü kendisi iktidar olma konusunda çok istekli görünmediği halde, dönemin yönetici elitleri arasında Atatürk sonrasında oluşan iktidar boşluğunu doldurabilecek en uygun kişi olarak öne çıktığı için "Şartların getirdiği adam" olarak da anılmaktadır. Kendi ifadelerine göre, İnönü'nün önündeki en önemli konuların başında yaklaşmakta olan dünya savaşı fırtınası, dış politikadaki kararsızlıklar, ülke içinde kalıcı bir huzur ve ekonomik kalkınma gibi hayati başlıklar duruyordu (Aydemir, 1991, s. 32-34).

Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı olduğunda İsmet İnönü'yü bekleyen asıl sorun karizmatik bir lider olup olamayacağından daha çok, yaklaşmakta olan uluslararası risklerin yönetimiyle ilgili görünüyordu. Aslında daha Atatürk Dönemi'nde 1930'lu yıllar boyunca atılan birçok adım sayesinde Türkiye kendi coğrafyasında bir güvenlik alanı oluşturmayı başarmıştı. 1932 yılında Milletler Cemiyetine üyelik, 1934 yılında Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü Hakkında Sözleşme ve 1937 yılında Akdeniz'de güvenliği sağlayan Nyon ve Cenevre Anlaşmaları gibi çok taraflı oluşumlara katılarak Türkiye kendisi için uluslararası bir güvence ortamı sağlamıştı (Soysal, 1998: s. 464-519). Bu adımlara ilave olarak, 1936 yılında Montreux Sözleşmesi ile boğazların kontrolünü ele almış, 1934 Balkan Paktı ve 1937 Sadabat Paktı sayesinde Türkiye'yi çevreleyen bölgelerde bir anlamda güvenlik çemberi oluşturmuştu (Shaw & Shaw, 2002: 377). İnönü'ye düşen ise, uluslararası siyasette her şeyin hukuk metinlerindeki gibi olmadığını bilerek, ama bu hukuki zemin üzerine yeni bir dış politika inşa etmekte.

İnönü Dönemi dış politikası çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerine değinen (İlyas & Turan) yada (Duran & Karaca) çalışmalar olmakla birlikte, bu makale, yukarıda değinilen çalışmalardan farklı olarak İnönü Dönemi Ortadoğu siyasetini genel hatları ile anlamanın ötesinde, tekil olarak o tarihte bağımsız durumdaki ülkelerle ilişkilerin niteliğini ayrı ayrı ortaya koymayı hedeflemektedir. Dolayısıyla İnönü Dönemi'nin Ortadoğu'daki ülkelerle ikili ilişkilerini anlama bakımından yeni ve önemli bir akademik katkı sunacağı umulmakta ve söz konusu ülkelerle ikili ilişkilerin temel dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bunu yaparken en önemli referans kaynağı o döneme ilişkin *Cumhuriyet Arşivi* ile *Dışişleri Arşivi*ndeki belgeler, dönemin bazı *günlük gazeteleri* olacaktır. Birincil kaynaklara ilave olarak, dönemin bazı siyasetçi ve bürokratlarının *yayınlanmış anılarından* da, konu başlığımız ile ilgisi oranında yararlandık. *Aynı Tarihi Mecmuası* ve İnönü Dönemi dış politikalarını farklı açılardan inceleyen araştırmalar önemli veriler sunmaktadır. O tarihte bağımsız birer ülke olmakla birlikte çok düşük profilden dolayı Yemen ve Lübnan ile ilişkilere gerekikçe değinilmiştir.

2. İnönü Dönemi Dış Politikasının Karakteri

İnönü Dönemi Türk dış politikasının genel hatları itibarıyla Atatürk'ün belirlemiş ve izlemiş olduğu dış politika ekseninde şekillendiği söylenebilir. Bununla birlikte İnönü'nün Atatürk'e kıyasla dış politikada ihtiyat esasına daha fazla yaslandığı görülmektedir. Onun dönemini en genel hatları ile iki

genel yaklaşıma dayandırmak mümkündür; birincisi Lozan sonrası Türkiye'nin uluslararası alanda kazanmış olduğu statükonun korunması ve diğeri de İkinci Dünya Savaşı'nı en az zararla atlattığı (İlyas & Turan, 2012).

İnönü'ye büyük siyaset adamı sıfatını kazandıran bu tutum, Türkiye'nin Atatürk'ten beri sürdürdüğü barışı önceleyen dış politika anlayışına uygunluğa işaret ediyordu (Mülayim, 2014: 16). İnönü yönetimi 1939-50 yılları arasında; 48 ayı devlet ile 65'i savunma, 50'si saldırma taahhüdü, 33'ü tarafsızlık, 63'ü saldırmazlık, 51'i de danışma olmak üzere 262 anlaşma imzalamıştır (Özdemir & Akgül, 2019: 16).

Kendi güvenliğini, değişik kapsamlardaki anlaşmalarla güvenceye alan Türkiye açısından dönemin güç dengelerini gözetmek hayati görünüyordu. Bu kapsamda 1939 yılında iki güçlü ülke olarak İngiltere ve Fransa'yla imzalanan anlaşma, ufukta görünen Alman ve İtalyan saldırganlığı karşısında Türkiye'ye önemli bir rahatlama getirdi (Karpat, 2021: 130). İnönü dış politikasının bu güç dengesi arayışı, ilerleyen on yıl boyunca farklı ülkelerle farklı düzeylerde değişmez bir strateji olacaktır.

İnönü liderliğinde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldığı düşünülse de, aslında tarafsız değil sadece "savaş dışında" kalmıştır. Bu, İngiltere'nin içinde bulunduğu müttefiklerin lehine bir durumdur. Bir yanda Almanya'nın başını çektiği Mihver Devletlerinin, öbür yanda İngiltere'nin başını çektiği Müttefik Devletlerin baskısı altında güç bir tarafsızlık siyaseti uygulamış İnönü yönetimi, dönemin Batılı diplomatlarının deyişleriyle sadece memleketinin selametini sağlamakla kalmamış belki de Avrupa'nın daha büyük felakete sürüklenmesini önleyen kararlar vermiştir (Erden, 1999: 239).

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki riskleri bir şekilde atlattığı olsa bile İnönü Türkiye'si, 1945 yılında savaşın bitişine birlikte Sovyetler Birliği'nin Türk boğazları konusundaki notası karşısında kendini büyük bir güvenlik krizi içinde bulmuştur (Gürün, 1991: 276). Sovyet notası, Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekle birlikte tüm Ortadoğu'yu da içine alacak kapsamlı bir Sovyet yayılcılığının ilk işareti olarak görülmekteydi. İsmet İnönü, Sovyetler Birliği'nin tutumu ile ilgili verilecek cevabı ve politikayı belirlemeden önce ABD yönetimiyle görüşerek, baş edemeyeceği ezici bir güce karşı benzer gücü harekete geçirerek bir kez daha stratejik dengeyi kurmuştur (Akandere 1998: 327).

İnönü dış politikada, nasıl ki savaş öncesi İngiltere ve Fransa ile yakınlaşarak bir güç dengesi oluşturmayı başarmış ise savaş sonrasındaki tehditlere karşı başka bir güçlü devleti denklemin içine çekerek bunu sağlamıştır. Bu nedenle Batı güvenlik şemsiyesine girmek isteyen Türkiye'nin Amerika ve İngiltere'den her düzeyde ziyaretçileri bu dönemde fazlasıyla artmaya başladı. Dönemin önde gelen siyasetçilerinin yazmış olduğu hatıralar, bu tür görüşmelerin Ankara'daki siyasiler nezdinde ne kadar önemli görüldüğünü anlatmaktadır (Karabekir, 2009: 1418).

Amerikan yönetimi, Sovyet yayılcılığını en azından Türkiye ve Yunanistan hattında durdurarak yayılcılığın Ortadoğu'nun tümüne yayılarak daha büyük bir tehdiye dönüşmesini önlemek üzere Truman Doktrini olarak bilinen siyasi pozisyonu açıklamıştır (Armaoğlu, 1991: 152). Soğuk Savaş'ın başlangıç startını da veren bu gelişmelerle birlikte Türkiye'ye askeri desteğin yanı sıra, her alanda ABD ile yakınlaşmaya başladı (Erim, 2005: 312-318).

İnönü Dönemi politikasının genel karakterini, onun kamuoyuna verdiği mesajlar üzerinden dört kelimeyle özetlemek mümkündür: "Temenni, tarafsızlık, katkı ve bütünleşme." İktidara ilk geldiği dönemde ve 1939 yılı boyunca yeni döneme dair "temenni" etrafında şekillenen dış politik mesajları, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1940-42 arasında "tarafsızlık" vurgularını öne çıkardı. Savaşın ilerlediği 1943-45 arası dönem ise, Türkiye üzerinde savaşa girme baskılarının arttığı bir sırada İnönü'nün dış politik mesajları daha çok "katkı" teması etrafında şekillenmiştir. Nihayet savaşın

bitimiyle birlikte 1945'ten sonra verdiği dış politik mesajların ana temasını ise bir anlamda uluslararası toplumla “bütünleşme” oluşturmuştur (Başarır & Boy, 2019).

İsmet İnönü iktidarında uluslararası düzen, savaş tehdidi ve ekonomik zorlukların tetiklediği gergin bir dönem yaşarken Türkiye bölgesinde lokal tehditler, iç istikrar ve ekonomik kalkınma sorunlarıyla yüz yüzeydi. İsmet İnönü için dış politikada ihtiyatlı olmak en güvenilir liman olarak görülse de bunu sürdürmenin garantisi ise güç dengelerini çok iyi yönetmekten geçiyordu. Nitekim o da bunu yapmış ve büyük güçler arasında bir denge siyaseti yürüterek Türkiye'nin güvenlik ve bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. Bu güvenlik arayışında Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler hayati önem arz ediyordu.

3. İnönü Dönemi Ortadoğu Politikaları

Stratejik anlamda Türkiye'nin güvenliğini doğrudan ilgilendiren Ortadoğu bölgesi, sahip olduğu yeraltı zenginlikleri ile de küresel çekişmelerin merkezinde bir coğrafyadır. Modern Türkiye'nin Ortadoğu konusundaki politikalarını tek bir kalıba dökmek mümkün olmadığı için dönemsel olarak değişen koşullara bağlı farklı şablonlardan bahsetmek mümkündür. Bu şablonlar çok genel hatları ile cumhuriyetin başlarından itibaren bölgeden kısmi “tecrit” olma politikaları ile başlayıp, 1950'lerden itibaren Ortadoğu'da Batılıların “Soğuk Savaş temsilcisi” durumuyla sürmüştü. Türkiye'nin uluslararası sistemle ve bölgeyle ilişkilerinin köklü biçimde değişmeye başladığı 1960'ların ortasından itibaren ise Ortadoğu'yu da kapsayan “çok taraflılık” olarak kendini göstermiştir. Bu anlamda İsmet İnönü Dönemi, bölgeye tecrit edici bakışın bırakılmaya başladığı, çift kutuplu dünyada Batılıların temsilcisi olma konumuna doğru yaklaşıldığı iki dönemin ortasındaki geçiş sürecini ifade etmektedir (Gözen, 1995).

Türkiye, İnönü döneminde İngiltere ve Fransa işgalinden kurtulan bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını tanımış ve Batı bloğuna yakın olanlarla ilişkileri ileri düzeylere getirme çabaları başlamıştır (Duran & Karaca, 2011). Bunu yaparken Türkiye'nin kırılabilirliği, Batılı müttefikleri ile güneydeki Arap komşularının çatışan çıkarları arasında bir denge bulabilmeyi (Cumhuriyet, 1943, 21 Temmuz).

İnönü politikalarının ilk dönemini Dünya Savaşından korunma amaçlı uygulamalar oluştururken, 1945'ten sonraki ikinci dönemini Türkiye'yi sağlam bir güvenlik şemsiyesi altında yeni uluslararası risklere karşı koruma adına şekillenmişti. Bu ikinci dönemin en somut sonucu ise, yukarıda işaret edildiği gibi, oluşan çift kutuplu dünyada Türkiye'ye Batı bloğu içinde bir yer bulunmasıydı. Türkiye Ortadoğu'nun anahtarı olarak görüldüğü için, İnönü yönetimini kaygılandıran unsurların başında 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi de içine alacak bir Ortadoğu harekâtına niyetlendiği yönündeki ihtimal geliyordu (Derin, 1995: 256).

Türkiye, bölgesel olarak kendi sınırlarını güvenceye alma yöntemi olarak bağımsızlığını kazanma çabasındaki “Yeni Ortadoğu” ile ilişkileri geliştirmeyi istiyordu. Ama bunu yaparken aralarına girmeye çalıştığı Batı bloğunun bölgesel hesaplarını da göz önünde bulundurması gerekiyordu. Bu çerçevede Avrupa ülkelerinden bağımsızlıklarını kazanmış olan Arap ülkelerinin bir araya gelerek 1945 yılında kurduğu Arap Birliği'ne (Arab League) olumlu yaklaşan Türkiye, ilişkilerin geliştirilmesi için karşılıklı adımlar atmaya hazır olduğu mesajını verdi (Oran, 2019, 616).

Savaş sonrasında bölgedeki gücü azalan İngiltere ve Fransa Ortadoğu'dan çekilmeye hazırlanırken, Arap Birliği, o sıralarda bağımsız durumdaki Mısır, Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan, Yemen ve Suudi Arabistan tarafından Mart 1945 tarihinde kurulmuştu. Araplar arasındaki yakınlaşmaya ihtiyatlı bir iyimserlikle yaklaşan Türkiye, tam bağımsızlık yolundaki bu ülkelerin doğuşunu olumlu bulmakta ama fazla güçlenme ihtimallerini de ihtiyatla izlemekteydi (Cumhuriyet, 1943, 3 Temmuz). Arap ülkeleri arasındaki yakınlaşmaya Ankara'nın olumlu yaklaşımı karşısında Arap Birliği ilk Genel Sekreteri Mısır asıllı Abdurrahman Azzam, yaptığı açıklama ile Türkler ve Araplar arasındaki dostluğun

altını çizmiştir. Savaş sonrası koşulların belirsizliği içinde Türkiye kendi güvenliğini garanti altına alacak İngiltere patentli bir Ortadoğu Savunma Paketi fikrine de sıcak yaklaşıyordu. Arap Birliği sayesinde Mısır merkezli olarak böyle bir oluşum kolayca kurulabilirdi. Ancak, İngiltere'nin bölgedeki kötü şöhreti ve diğer yanda Türkiye hakkında Mısır yöneticilerinin sahip olduğu olumsuz düşünceler bu planı atıl bırakacaktır (Çelik, 2019).

İnönü Dönemi'nde bazı Ortadoğu ülkeleri ile geçmiş dönemde imzalanmış Sadabat Paketi gibi anlaşmalar nedeniyle bir işbirliği zemini mevcut bulunuyordu. Türkiye'nin sonradan göreceği husus, yeni dönemde İngilizlerin Ortadoğu'da gücünün görüldüğünden daha sınırlı olmasıydı. Türkiye Batılı ülkelerle güvenlik işbirliği sürse bile, bağımsızlık sürecindeki yeni Ortadoğu ülkeleri ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda büyük bir potansiyel görüyordu. Ancak çift kutuplu dünyanın güvenlik açmazları ve özellikle Filistin konusundaki gelişmeler iki tarafın da ihtiyacı olan böyle bir yakınlaşmayı mümkün kılmayacaktır (Kürkçüoğlu, 1987: 13-15).

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan Arap milliyetçiliği, 1938-39'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması süreci ile birlikte aradaki çatlağı biraz daha büyütülmüştü. Ancak gerek Atatürk ve gerekse İnönü Dönemi'nde Arap bağımsızlık hareketlerine sempatiyle bakılması ve BM'de Filistin konusunda yapılan oylamalarda Türkiye'nin Araplar lehine oy kullanması aradaki buzları biraz olsun eritmişti (BCA, 266-793-49, 1947). Ama bu birkaç yıllık bahar havası, Türkiye'nin İsrail'i bir devlet olarak tanıması ile birlikte fazla uzun sürmeyecektir (Karpas, 2001: 156).

İnönü Dönemi'nde 7'si Arap ülkesi olmak üzere toplam 8 Ortadoğu ülkesi bağımsız durumdaydı. Mısır, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Lübnan, Yemen ve Ürdün'ün yanı sıra 1948 yılında İsrail'in bağımsızlık ilanı ile bölge coğrafyası, bugünkünün yarı sayısında ülkeye sahipti. Türkiye, bu bağımsızlıkların tümüne olumlu tutum göstermesi sayesinde söz konusu ülkelerle doğrudan itibaren iyi ilişkiler kurmakta zorlanmamış ve Batı ile Arap dünyası arasında hassas bir denge siyaseti inşa etmeye çalışmıştır (Cumhuriyet, 1944, 8 İkincikanun).

Ortadoğu ülkeleri olarak ifade edilen ülkeler grubu aslında zannedildiğinin aksine homojen bir yapı oluşturmadığından, Türkiye'nin de tüm Ortadoğu ülkelerini kapsayan homojen bir politika oluşturması mümkün olamamıştır (Cumhuriyet, 1943, 11 Ağustos). Dönem koşulları gereği Ortadoğu ülkelerini kendi içinde bölmüş olduğu için Türkiye, Ortadoğu ile ilgili politika üretirken bu ikilemi yaşamıştır. Batı bloğuna yakın olan Ürdün, Irak ve İran gibi Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler hızlı bir şekilde geliştirilirken, Doğu Bloğuna yakın olan Suriye ve Mısır gibi ülkelerle ilişkiler giderek kötüleşen bir seyir izlemiştir (Sönmezoğlu, 2006: 94-97).

Ortadoğu ile ilgili politik hesapların önemli bir bölümünü petrol kaynakları ve bu kaynakların savaş sırasındaki stratejik rolü oluşturduğu için, İnönü Dönemi boyunca, ister istemez petrol kaynakları ile ilgili gelişmeler yakından takip edilmiştir (Cumhuriyet, 1944, 17 İkincitişrin). Petrol faktörünü destekleyen bir unsur olarak Batı bloğunun bölgesel hesapları ile Türkiye'nin bölge hesapları, Sovyet faktörü nedeniyle genelde örtüşmekteydi (Bilgin, 2007: 43-48).

Türkiye, kendisine yönelik Sovyet tehdidi sebebiyle Batı bloğunda bir güvenlik arayışında olduğu kadar, Ürdün, Irak, İran gibi Batı müttefiki Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşarak bu güvenlik eksenini genişletmeyi hedefliyordu (Cumhuriyet, 1950, 11 Nisan). Bu, İnönü Dönemi'nde neden bazı ülkelerle daha fazla yakınlaşma sağlanırken diğerleri ile aynı oranda başarılı olmadığını açıklamaktadır. Savaş sonrası dönemde Türkiye ile bölgedeki Batı müttefiki ülkeler arasındaki işbirliği güvenlik boyutlarının ötesinde çok fazla çeşitlilik göstermese de, Kuveyt gibi daha o tarihte bağımsız dahi olmayan Batı himayesindeki bölgelere resmi ziyaretler yapılabiliyordu (DB.TDA. 37345-149995-8 ve 9, 1947).

İnönü Dönemi'nde Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları birçok açıdan avantajları ile birlikte, sınır sorunlarından kaynaklı yeni güvenlik risklerini de beraberinde taşıyordu (Sinkaya, 2011: 79-100). Bu nedenle, ileride görüleceği gibi, bazı ülkelerin bağımsızlıklarını tanıma konusunda Türkiye acele etmeyecektir. Yeni bağımsızlığını kazanan Ortadoğu ülkelerindeki yoğun Batı karşıtlığı hala sürerken, Türkiye'nin Batı'nın bir müttefiki görüntüsü, bölgeyle ilişkileri zorlaştırıyordu. Yönetilmesi oldukça zor olan bu ikilem, bir süre sonra bölge ülkeleri arasındaki ayrışmanın netleşmesiyle, herkesin kendi yolunu çizdiği yeni bir Soğuk Savaş gerçeğine dönüşecektir (Goloğlu, 2017: 417-428).

İnişli çıkışlı siyasal ilişkilerin gölgesinde Türkiye'nin bölge ile ilgili ekonomik ilişkileri de iç açıcı değildir. Dönemin olumsuz ekonomik koşulları ve yoksulluk nedeniyle İnönü yönetiminin ithalatı kısıtlama yönündeki politikaları, gümrük tarifelerinde yapılan artışlar, döviz üzerindeki sıkı denetimler yurt içi hâsıla içinde ithal mal hacmini yüzde 300'den fazla düşürmüştü (Kasaba, 2016: 288-290).

1939-44 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinin ortalama %70'i Batılı ülkelerle yapılıyordu. Ortadoğu ülkeleri ile ticaret hacmi savaş sonrasında ufak bir artış olsa da, yüksek bir düzeye ulaşmamıştır. Bununla beraber, Türkiye Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatı artırmak için çaba göstermiştir. Bölge ülkelerinden Mısır, İran, Irak ve Filistin başta olmak üzere bölgeye yapılacak ihracatla ilgili düzenlemeler bu dönemde yapılmıştır (BCA, 107-108-5, 1945).

İnönü Dönemi'nin Ortadoğu siyasetinin temel ilkelerini belirleyen yukarıdaki genel yaklaşımlar, makro politik olarak Türkiye'nin güvenlik öncelikleri ve savaş sonrası istikrar arayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu siyasetin tekil olarak farklı ülkelerle ilişkiler bağlamında nasıl oluştuğunu ortaya koymak bu genel tabloyu anlamaya yardımcı olacaktır.

3.1. Irak

Cumhuriyet Dönemi Irak-Türkiye ilişkilerinin temelleri daha Atatürk Dönemi'nde atılmış ve bu ülkeyle sınır sorunları dâhil birçok konu bir şekilde karara bağlanmıştı (Saygı, 2017: 211-224). Musul konusunda Lozan sonrası Türkiye'nin yaşadığı hayal kırıklığı ve çabaları iki ülke ilişkilerinde her zaman bir sorun alanı olarak kalsa da, sıcak çatışma ihtimali de hep uzak tutulmuştu. Hatta 1937 yılında imzalanmış olan Sadabat Paketi ile iki ülke ortak bir güvenlik çatısı altında bir araya dahi gelmişti.

İnönü Dönemi'nde henüz İngiliz askeri ağırlığının hissedildiği Irak'la resmi ilişkiler çok boyutlu manevraları gerektirmekteydi. Bu açıdan Irak ile ilişkilerin resmi ve hukuki düzleme oturtma aşamasında karşılıklı büyükelçilerin atanması temel araçlar olmuştur (BCA, 131-940-3, 1943; BCA, 131-940-7, 1944 ve BCA, 131-942-6, 1949). Karşılıklı askeri heyetlerin ziyaretleri, bir yanda ikili güvenlik sorunları, öbür yanda İkinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan ilave sorunların yönetilmesinde oldukça işlevsel adımlar oldu (BCA, 98-36-2, 1942). Diplomasi, iki taraf arasında her alanda potansiyel işbirliği alanları için temel süreci inşa ederken, İnönü yılları boyunca Irak'la girilen siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında önemini korumuştur. Irak'taki her gelişme Türkiye'nin güvenliğini yakından ilgilendiren bir unsur olarak değerlendirilmiş ve ilişkiler buna göre tanzim edilmiştir (Aydın Tarihi, 1939/98/65: 210).

Irak Dışişleri Bakanı Nuri Sait Paşa'nın Ankara ziyareti bu anlamda ortak çıkarların ortaya konulması ve korunması konusunda İnönü Dönemi boyunca sürecek olan yakın ilişkilerin başlangıcını oluşturacaktır (BCA, 200-371-2, 1940). Bu ziyaret sonrasında ikili ilişkilerin farklı alanlarında işbirliği dönemi başladı. Bunlardan birini iki ülke başta olmak üzere Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ticaretini doğrudan ilgilendiren demiryolu yatırımları oluşturdu. Irak üzerinden İran'a uzanacak demiryolu hattı inşaatı konusunda anlaşma hacmi itibarıyla iki ülke açısından oldukça stratejik adımlardan biridir. İsmet İnönü imzası ile kabul edilen proje çerçevesinde 20 km'lik demiryolu hattı ve geçeceği güzergâhtaki düzenlemeler karara bağlanmıştır (BCA, 87-44-13, 1939; 94-22-11, 1941; 152-74-6, 1941).

Bu işbirliğinin meyveleri, sınırın iki yanındaki güvenlik krizlerinin çözümünde de kendisini göstermiştir. Irak içinde yaşanan Mustafa Barzani ayaklanması nedeniyle sınır hattında durumun giderek daha nazik bir hal alması üzerine Türkiye'ye kaçak girişlerin önlenmesi ve iki ülkenin bu konularda işbirliği yapması başlıkları önemini hep korumuştur (BCA, 259-747-45, 1946). Sınırın iki yanındaki ayrılıkçı hareketleri de ilgilendirdiği için iki ülke arasında sınır güvenliği ve Kürt aşiretlerin kaçak geçişleri konusunda işbirliği, dönem boyunca sürmüştür (BCA, 259-747-48, 1946).

İkili ilişkilerin pürüzlü alanlarından biri de Türkiye aleyhine yayın yapan Irak'taki bazı yayınların ülkeye girişinin yasaklanması ve alınacak önlemlerle ilgili düzenlemelerdi (BCA, 118-79-6, 1948). Bu bağlamda, resmi ilişkilerle bağlantılı olmasa bile, Türkiye lehine haberler yaptırılması konusunda Irak'ta bulunan bazı gazetelere destek verilmesi yoluna dahi gidilmiştir (BCA, 85-563-17, 1947).

İki ülke arasındaki sınır çizimi konusu çok önceden halledilmiş olması, hukuki tartışmaları önleyen bir rol oynamışsa da, örneğin kaçakçılık ile mücadele başta olmak üzere, bu döneme ilişkin ikili ilişkilerin değişmez gündem maddeleri hep olmuştur (BCA, 238-548-10, 1940).

Irak'ta 1941 yılında Alman yanlısı milliyetçi bir darbe ile iktidarın el değiştirmesi, hiç akla gelmedik bir şekilde Türkiye'yi içine alan sorun yumağına dönüşmüştü. Irak'taki hükümete destek göndermek isteyen Hitler Almanya'sının Türkiye'den geçen demiryolunu kullanması gerekiyordu. Suriye'den kalkan ve Irak'a silah nakliyatı gerçekleştiren trenlere Türkiye başlarda izin veriyse de ilerleyen tarihlerde Alman tarafının artan talepleri üzerine Türkiye, Irak'a asker ve silah sevkiyatı konusundaki izni iptal etti. Çok geçmeden İngiltere, Irak'ta kontrolü yeniden eline alarak Almanların bu bölgedeki hesabını bozunca, Türkiye-Almanya çatışmasına dönüşebilecek olan bir sorun ortadan kalkmış oldu (Hale, 2003: 83). Almanya ile sınır komşusu olmaktansa, İngiltere işgalindeki Irak ile komşu olmak Türkiye'nin güvenliği bakımından daha olumlu görülüyordu (Aydın Tarihi, 1941/89: 317).

Savaşta çatışmasızlık politikası nedeniyle Türkiye, özellikle Ortadoğu cephesinde rakip ülkelerin esir takaslarında önemli bir aracı ve güvenli geçişlerde sağlam bir durak konumundaydı. Irak'ta kalmış olan Mihver devlet vatandaşlarının çıkarılması konusundaki işbirliği, bu anlamda iki ülke açısından ortaklık düzleminin genişlediği alanlardan biri sayılabilir (BCA, 235-587-11, 1942). Bunun yanında, özellikle savaş yıllarında Irak halkının içinde bulunduğu sıkıntılar konusunda Türk Kızılay'ından yardım talepleri ve bunların karşılanması konusundaki çalışmalar o dönem ilişkilerin insani boyutuna dair önemli unsurlardır (BCA, 178-234-29, 1941).

Ancak Irak'ın 1943 yılında İngiltere yanında savaşa dâhil olması, Türkiye'de iyi karşılanmamıştı. Zira bu ilan gereksiz yere savaşın sıcaklığını Türkiye'nin güneyine taşımakla kalmayacak, İran'a yönelik İngiliz işgali konusunda Irak'ın önemli bir üs haline gelmesine yol açacaktı. Dönemin resmi yayın organlarına yansıdığı gibi, iki komşusu arasında böyle bir düşmanlık Türkiye'nin istediği bir durum değildi. (Aydın Tarihi, 1943/110, 236).

İki ülkenin bu zorlu yıllarda en fazla ihtiyacı olan karşılıklı ticareti canlandırma konusunda hükümet kararları ve ikili protokoller İnönü Dönemi'nin Irak'la ilgili çabalarında kendini göstermiştir. Bu anlamda ekonomik işbirliği alanları, resmi yazışmalara yansıdığı gibi iki ülke arasında sağlanacak bir yakınlaşmanın en kolay olacağı kalemlerin başında geliyordu (BCA, 152-77-26, 1941). Farklı tarihlerde Irak'a buğday satılması (BCA, 125-806-10, 1948) veya yine farklı tarihlerde o ülkeden arpa alınması gibi temel hammadde ticareti bu ilişkilerde oldukça hayati işbirliği imkânı sundu (BCA, 259-747-37, 1943).

İngiltere'nin Irak'taki gücünün görece azalması, Türkiye-İrak ilişkilerinde yeni bir aşamaya geçilmesinde ön açıcı olmuştur denilebilir. Ancak Sovyet emelleri nedeniyle hiç beklenmedik tehditlere maruz kalan Türkiye, Batı müttefiki durumunda olan Irak ile ilişkileri geliştirmenin artı avantajlar

getireceğini görüyordu. Böylece Sovyetlere Birliği'nin Türk toprakları üzerindeki talepleri, Dünya Savaşı sonrasındaki yeni dönemde Türkiye-İrak-İngiltere yakınlaşmasını tetikleyen bir rol oynamıştır (Okur, 2020: 353).

Bu ilişkilere sağlam bir zemin sağlamak üzere Irak ile Türkiye arasında karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalar da hız kazandı. Bölgede iki kutuplu düzenin etkilerini gösterdiği bir dönemde İnönü ile Irak Kralı Faysal, Batı bloğuna yakın iki müttefik olarak ilişkileri ileri aşamaya taşıyacak adımlar atacaktı. İnönü ile Faysal arasındaki ılımlı ilişkiler, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın kilometre taşlarından biri olduğu gibi, sonraki dönemler için güçlü bağlar oluşturmuştur (Ulus, 1945, 11 Mayıs). Nitekim Eylül 1945 tarihinde Irak'tan Kral Naibi Abdullah'ın Türkiye ziyareti ile ilişkiler daha ileri boyutlara götürülme sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturdu (Turan, 2022). Çok geçmeden Mart 1946 tarihinde Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalanarak bir yıl içinde tüm ilgili protokoller yürürlüğe sokulmuştur (BCA, 114-45-4, 1947). Bu anlaşma, yeni dönem ilişkilerin bundan sonrası için en önemli unsurlardan olmuş ve iki ülke için en azından 1958 yılına kadar devam edecek olan yakınlaşmayı perçinlemiştir (Şimşir, 2005).

İki ülke işbirliğinin olumlu yönlerine rağmen her şeyin yolunda gittiğini söylemek zordur. Bunlardan biri Türkiye'nin İsrail'i tanınması sebebiyle Arap kamuoyunda ortaya çıkan hoşnutsuzluğun Irak yönetimi üzerinde oluşturduğu baskı ve bu baskının yol açtığı Türkiye karşıtı açıklamalardı. Irak yönetimini Türkiye'den uzaklaştıran bundan daha ciddi iddia ise, Türkiye'nin Suriye'de Mart 1949 tarihinde darbeye iktidar olan Albay Hüsnü Zaim'e destek olduğuyla ilgiliydi. Tam bir Irak düşmanı olan Zaim'e yönelik resmi bir Türkiye desteği bulunmasa da, iki tarafın birbirine karşı oldukça yumuşak olduğuna kuşku yoktu. Bundan rahatsız olan Irak yönetimi, Türkiye'ye karşı geçici de olsa ihtiyatla yaklaşmaya başlamıştı (Bilgin, 2007: 134). Ama birkaç ay sonra Zaim'in başka bir darbeye uzaklaştırılması, Türkiye-Suriye ilişkilerini zora sokarken, ironik biçimde Türkiye-İrak ilişkilerini yoluna sokmuştur.

Türkiye ile Irak arasında her dönemin gündem başlıklarından biri durumundaki Irak Türkmenleri meselesi önemini hep korumuştur. Atatürk Dönemi'nde varılan mutabakatlar ve özellikle Milletler Cemiyeti'ne üyelik süreci nedeniyle İngiliz baskısı sonucunda Irak yönetimi, Türkmenler dâhil azınlıklara bir takım anayasal haklar konusunda güvence vermişti. Ama uygulama hiçbir zaman gerektiği gibi olmamıştı (Şimşir, 2004: 207). İnönü Dönemi'ndeki ikili ilişkilerde çok fazla tartışılmayan bu konu, 1946 yılında Kerkük merkezinde yaşanan olaylarla yeniden gündeme geldi. Çıkan olaylarda Irak hükümet güçlerinin kullandığı şiddet sonucunda çok sayıda Türkmen vatandaşın öldürülmesi ve yüzlercesinin gözaltına alınması tepkiye neden oldu (Hürmüzlü, 1991: 103).

3.2. İran

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren iyi seyreden ikili ilişkiler, 1930'ların ortasında İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyareti sonrasında hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 1932 yılında imzalanan Türk-İran Dostluk Anlaşması iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran en önemli resmi belge olmuştur (Duman, 2016). İran ile ilişkilerde İnönü Dönemi'ne kadar siyasal altyapı hazır olduğu için, onun dönemiyle birlikte ilişkileri ileriye taşıyacak adımlar daha kolay atılabildi. Bu anlamda karşılıklı büyükelçilerin atanması konusu, ikili ilişkilerin temel taşı olarak, birbirinin sınırlarına saygı ve tanıma bağlamında önemliydi (BCA, 131-939-30, 1940; 131-939-37, 1942; 131-940-5, 1943; 131-940-23, 1945 ve 131-941-14, 1948).

İnönü'nün ilk dönemlerinde İran ile ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde biçim almaya başladı. İran'ın işgal tehlikesi altında bulunması ve bu ülkenin içinde bulunduğu zorlu süreç, Türkiye'nin dış güvenliğini bakımından da bir zaaf oluşturuyordu (Ulus, 1941, 8 Ekim). O dönem hükümet, oldukça ihtiyatlı davranıyor ve iki ülke arasındaki güvenlik anlaşmalarının sıkı biçimde

uygulanmasını istiyordu (Aydın Tarihi, 1939/64, 386). Bu açıdan Türkiye'den giden askeri heyetler, iki ülke arasındaki dayanışma gösterisinin ötesinde dışarıya karşı bir güç gösterisi anlamına da geliyordu. Bu nedenle dönemin hükümete yakın yayın organları bu tür haberler üzerinden mesajlar sayesinde iki ülkenin birlikteliğini sık sık vurgulamışlardır (Aydın Tarihi, 1939/65, 280).

Diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak iki ülke arasındaki sınır konuları önceki yıllarda çoktan çözüme bağlanmış olduğu için Arap ülkeleri ile yaşanan sınır anlaşmazlığı modern dönem İran ile neredeyse yaşanmamıştır (Özdemir, 2020). Ama bu iki tarafın ortak sınırı paylaşmasından kaynaklı başka sorunlar dönemsel olarak ilişkileri etkilemiştir. İnönü Dönemi'ne dair en dikkat çeken ikili konulardan birini yine bu tür sınır meseleleri oluşturmuştu. Bu anlamda hudut komisyonlarının oluşturulması ve bu komisyonların düzenli olarak toplantılar yapması konusundaki düzenlemeler sayesinde yasal ve resmi zemin tesis edilmiştir (BCA, 84-68-15, 1938). İnönü Dönemi'nde İran ile sınır ticaretini geliştirmek için yeni sınır kapıları kurulması yönünde kararlar da alınmıştı (BCA, 212-439-5, 1941).

Sınır komşuluğunun değişmez sorun alanları arasında bulunan karşılıklı yasal ya da yasadışı geçişler konusu iki ülkenin bu dönem önemli işbirliği ajandalarından birini oluşturuyordu. Bu anlamda iki ülke yetkilileri vize ve giriş izinleri konusunda sık sık resmi kararlar yayınlamıştır (BCA, 97-115-3, 1942). Ticari izinler dışında savaş koşulları içinde İran'da mahsur kalmış veya can güvenliğinden dolayı çıkmak isteyen yüzlerce kişiyle ilgili bir takım beklentiler bulunuyordu. Bu kişilerin Türkiye üzerinden başka bölgelere seyahat izinleri meselesi iki ülke yetkililerini en fazla meşgul eden hususlardan biri olmuştur (BCA, 116-811-18, 1940; 98-50-17, 1942; 97-125-9, 1942 ve 55-366-3, 1941).

İnönü Dönemi ikili ilişkilerin doğasını belirleyen en önemli gelişme İkinci Dünya Savaşı olduğu için bu konuda ikili bazı anlaşmalar yapılmıştır. Özellikle ülkemizden bu ülkeye ve tersine silah ve mühimmat nakliyesi konusunda yapılan düzenlemeler önemlidir (BCA, 93-120-8, 1940). Ancak Türkiye'nin savaşın sıcak günlerinde Batılı ülkelerden İran başta olmak üzere Ortadoğu ülkelerine silah ve mühimmat nakli konusunda kendi hava sahasını transit olarak kullandırma politikaları ülkesine göre değişimler göstermişti. Örneğin savaşın başlarında İtalya'dan İran'a gönderilen uçakların geçişine izin verilmezken (BCA, 262-763-16, 1940), bir yıl sonra İngiltere'den gelen başka bir askeri malzeme geçişine müsaade edilmiştir (BCA, 262-763-23, 1941). Bu döneme ilişkin bir diğer mesele de İran'dan ülkemize kaçan ya da sığınan muharip İranlıların durumuyla ilgili düzenlemeler olmuştur. Sığınmacıların bir bölümü uygun yerlere iskân edilirken, bir bölümü iki ülke arasındaki anlaşmalara dayalı olarak süreç içinde iade edilmiştir (Şehitoğlu, 2021).

İran'ın 1941 yılında güneyden İngiltere ve kuzeyden Rusya işgaline girmesi Türkiye'de tam bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Dost ve kardeş bir ülke olarak nitelenen İran'daki bu gelişmeler endişeyle takip edilirken, Türkiye'nin İngiltere ve İran arasında arabuluculuk konusunda girişimleri oldu. Rusya faktörü nedeniyle kendi çıkarları konusunda her hangi bir tavize yanaşmayan İngiltere'nin olumsuz tavrı nedeniyle bu girişimler sonuç vermemiştir (Aydın Tarihi, 1941/93, 192).

İki sınır komşusunun öncelik verdiği hususlardan biri ulaşım olduğu için demiryolu inşası, sadece insan nakliyesi bakımından değil aynı zamanda ticari malzemelerin ucuz bir şekilde nakli ve ticaretin artırılması bakımından önemli görülüyordu (BCA, 87-44-13, 1939). Bunun tamamlayıcı bir devamı olarak ikili ticari ilişkilerin kolaylaştırılması konusunda ikili ticaret anlaşmaları yapılmıştır (BCA, 110-23-20, 1946). İki tarafa da önemli bir ekonomik kazanç getirmesi beklenen demiryolu projesi konusunda İran tarafı da, kendi ülke sınırları içinde yapması gereken inşaatları hızlı bir şekilde tamamlamıştır (Aydın Tarihi, 1940/77, 271). Bu anlaşmalar arasında İran'dan ithal edilecek ürünler ile Türkiye topraklarından geçerek Avrupa'ya gidecek ürünlerin nakliyesi konusunda, Türkiye limanlarının ve karayolunun kullanımı konusunda farklı tarihlerde transit anlaşmaları ve onların ek düzenlemeleri yapılmıştır (BCA, 85-111-13, 1939; 86-29-11, 1939; 118-102-1, 1949 ve 121-86-17, 1949).

İnönü Dönemi'nde İran ile ikili işbirliği alanlarından birini de eğitim oluşturmaktaydı. Bu bağlamda İran'dan Türkiye'ye okumak için gelen öğrenciler konusunda ikili anlaşmalar ve düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Türk asıllı İranlı öğrencilerin tercih edildiği bu değişim programında onlarca öğrenci yatılı okullara yerleştirilmiştir (BCA, 143-21-16, 1944). Ortadoğu ülkelerindeki durumdan farklı olarak İran'da yaşayan Türkmenler, ikili ilişkilerde sorun olmamıştır (Moghanirahimi, 2021).

Dönemin hükümet kararlarına bakıldığında, protokol nezaketi gereği İnönü Dönemi'nde İran sarayındaki bir takım davetlere katılım konusunda da hassasiyet gösterildiği anlaşılmaktadır. Örneğin dönemin İran Şahı veliahdının düğün töreni için Türkiye'den, kabine, meclis, ordu, bürokrasi temsilcileri ve gazetecilerden oluşan kalabalık bir heyet gönderilmiştir (BCA, 86-30-17, 1939; 261-762-29, 1939).

Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu ülkeleri arasındaki kimi sorunların çözümüne dair arabuluculuk katkıları olması şaşırtıcıdır. Bunlardan biri olan İran ile Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığı Türkiye'nin yapıcı rolü ve kolaylaştırıcılığı sayesinde iki ülkenin menfaatine sonuçlanmıştır (BCA, 258-734-6, 1940). İnönü Dönemi'nin diplomasi çalışmaları arasında Japonya ile İran arasındaki ilişkilerde bir köprü rolü oynayarak, iki ülke menfaatlerinin karşılıklı olarak Türkiye tarafından korunması hususunda yapılan çalışmalar da önemli bir örnek olmuştur (BCA, 262-763-32, 1942).

Türkiye-İran ilişkileri bağlamında savaş sonrasında geliştirilmeye çalışılan ticaret ve güvenlik ilişkileri siyasi tartışmaların ağırlıklı bir bölümünü oluşturmaya devam etmiştir. Özellikle İran'ın kuzey bölgelerinin halen Sovyet işgali altında bulunması ve Amerikan yönetiminin baskıları, Türkiye'nin komşusuyla ilişkilerinde önemli bir açmaza işaret ediyordu (Cumhuriyet, 1946, 15 Mart). Bununla birlikte karşılıklı ilişkilerin normalleştirilmesi adına özellikle sanat ve spor alanlarında iki ülke sporcu ve sanatçıların ziyaretleri hız kazandı (Cumhuriyet, 1947, 12 Ekim). İki ülkenin de kendi bölgesinde ilişkilerini geliştirmeye muhtaç olduğu bir dönemde yapılan çalışmalara dikkat çeken İsmet İnönü, meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada İran ile gelişmekte olan ikili ilişkileri anlatırken tüm milletvekillerinden yoğun alkış almıştır (İnönü, 1993: 72).

3.3. Suriye

Irak ve İran'dan farklı olarak Suriye ile ilişkiler konusu her dönemde olduğu gibi İnönü Dönemi'nde de sorunlu olmuştur. Türkiye ile Suriye ilişkilerinin bu dönem en önemli konusu Atatürk Dönemi'nden miras kalan sınır meselesidir. Aslında iki ülke arasındaki sınır, Cumhuriyetin erken dönemlerinde netleştirilmişti. 1921'de yapılan Ankara Anlaşması'nın 8. maddesinde öngörülmüş olan Türkiye-Suriye sınırı, 1923 yılındaki Lozan Anlaşması'nın 3. maddesinde uluslararası bir resmîyet kazanmıştı (Lozan, 2001: s. 55).

Sınırın tümü değil ama Hatay ile ilgili kısmı her zaman sorun olmuştur. 1920'de tüm Suriye ile birlikte Fransız işgaline giren Hatay, mandater dönem boyunca hep özerk bir yönetim olarak kalmıştı. 1936 yılında Suriye'nin bağımsızlığı gündeme geldiğinde, Hatay'ın da bağımsız bir devlet olması süreci hızlandı. Atatürk'ün ölümünden hemen önce Fransa ile yapılan ikili anlaşmalar ve Milletler Cemiyeti kararları çerçevesinde Hatay'ın bağımsız bir devlet haline gelmesi sağlanmıştır (Son Posta, 1938, 3 Eylül). Çok geçmeden bağımsız Hatay Devleti, Haziran 1939 tarihinde hem halk oylamasının sonuçlarını hem de hukuki durumu göz önüne alarak Türkiye'ye katılma kararı vermiş ve böylece Türkiye ile Suriye sınırı tamamen netleşmiştir (Dağıstan & Sofuoğlu, 2005).

Ancak Türkiye hukuken haklı olduğu halde Suriye'deki milliyetçi partilerin ulus inşa sürecinde dış düşman yaratma stratejileri çerçevesinde hep düşman olarak kalmaktan kurtulamadı. Temmuz 1939 tarihinde Suriye Devlet Başkanı Haşim Atassi'nin istifası ülkede belirsizliği biraz daha artırmışken,

Türkiye, Arap milliyetçilerin Hatay konusu başta olmak üzere ikili ilişkileri zehirleyen bazı konulardaki tutumundan kaygı duyuyordu. Milliyetçilerin kışkırtıcı söylem ve eylemleri Türkiye'yi rahatsız etmekle birlikte, Fransa'nın ülke içinde şiddetin dozunu artırması da Ankara'da hoş karşılanmıyordu (Aydın Tarihi, 1939/68, 419).

Türkiye, Hatay'ın vatan topraklarına katılımı sonrasında hızlı bir şekilde idari düzenlemeler ve siyasi adımlar konusunda hızlanarak bölgedeki varlığını artırmaya başladı. Bu çerçevede birçok devlet kurumunun il temsilcilikleri oluşturularak hızlı atamalar yapıldı. Bu çerçevede örneğin gümrük kapıları da açıldığı için Gümrük Tarife Kanunu bu ili de içerecek şekilde yürürlüğe konuldu (BCA, 212-439-1).

Suriye'deki milliyetçi iktidarlar nedeniyle Hatay'dan kaynaklı gerilim her dönem kendini hissettirirken İnönü Dönemi'nde iki taraf arasındaki sorunlar yeni ideolojik ve jeopolitik gerekçelerle büyümüştür (Korgun, 2020). Bu nedenle Türkiye, Suriye'deki gelişmeleri ve milliyetçilerin güç değişimini yakından takip ediyordu. Nitekim 18 Temmuz 1940 tarihinde milliyetçi siyasetçilerden biri olan Abdurrahman Şehbender'in bir suikastla hayatını kaybetmesi açıktan beyan edilmese de, Ankara'daki hükümet medyası tarafından olumlu karşılanmıştır (Aydın Tarihi, 1940/80, 286).

Türkiye, her şeye rağmen İnönü Dönemi'nde, savaş koşulları içinde eline geçen oldubitti fırsatlarını dahi suiistimal etmemiş ve Suriye'nin bütünlüğünü savunmuştur. Fransızların Almanya karşısında yenilmeye başlaması ardından 1941 yılından itibaren Suriye'deki Fransız işgal yönetimi de çatırdamaya başlamıştı. Suriye'nin olası bir Alman işgaline girmesi müttefiklerin işine gelmediği için İngiltere Türkiye'ye yeşil ışık yakarak Alman işgalinden Türklerin Halep'ten itibaren tüm bölgeyi kontrol etmesinin daha iyi olacağını düşünüyordu. Ancak İsmet İnönü, 18 Mart 1941 tarihinde yapmış olduğu açıklamada Suriye topraklarından herhangi bir taleplerinin olmadığını söyleyerek, bu projenin içinde olmayacağını açıkça ortaya koymuştur (Hale, 2003: 82).

Çok geçmeden, müttefik birliklerinden Suriye'de kontrolü yeniden ele geçirmesi Ankara'da büyük bir ilgi ve heyecan uyandırmıştı. Suriye'nin tam bağımsızlığını prensipte destekleyen Türkiye, müttefiklerin galibiyetini bu yolda önemli bir adım olarak değerlendirmişti. Türkiye'nin temel kaygısı Suriye'deki iktidar boşluğu nedeniyle Mihver devletlerinden birinin güney sınırlarında bulunmasıydı. Bu olumsuz senaryonun uzaklaşması İnönü yönetimini rahatlatmıştır (Aydın Tarihi, 1941/91, 351).

Irak'ın arabuluculuğunda Türkiye ve Suriye arasında ilişkileri yumuşatma konusunda yapılan girişimler, geçici bir süreliğine de olsa iki taraf arasında ihtiyatlı iyimserlik dönemi yarattı. Ama bu dönemde yapılan ikili bazı anlaşmalara rağmen, bu yumuşama fırsatı, Şam'daki yöneticilerin Arap milliyetçiliği söylemlerine kurban gitmiştir (Oran, 2009: 616). Bunlardan biri 1945'te Şam'da yapılan ve Hatay'ın yeniden iadesinin talep edildiği büyük gösteriydi. Suriye 1946 yılında Fransız askerlerinin çekilmesi sonrasında tam bağımsız olurken, Hatay konusundaki söylemi daha da sertleşti. Bu nedenle Türkiye, Suriye'nin tam bağımsızlığını tanıma konusunda acele etmedi. Ancak Irak yönetiminin arabuluculuğunda iki taraf, Hatay'ı ikili ilişkilerde bir engel olarak görmeyecekleri konusunda centilmenlik anlaşmasına varınca bağımsızlık tanınmıştır. Buna rağmen Suriye 1947'de Hatay konusunu BM gündemine taşıyarak sorunu büyütme yanlısı olduğunu yeniden göstermiştir (Karabulut, 2021).

Suriye ile ilişkilerdeki gerginliğe rağmen iki taraf 1947 yılından itibaren karşılıklı diplomatik temsilcilikleri açıp gerekli atamaları yapmayı ihmal etmemiştir. Bu adımın atılmasında Türkiye'nin o sıralardaki en önemli Arap meselesi durumundaki Filistin topraklarının bölünmesi için BM'de yapılan oylamada Araplarla birlikte ret oyu vermiş olması etkili olmuştur (Kürkçüoğlu, 2010: 23). Suriye ile Lübnan arasında bölünme krizinin yaşandığı bir dönemde, iki Arap ülkesiyle birden problem yaşamaktan çekinen Türkiye'nin yapıcı yaklaşımı her iki Arap ülkesindeki yöneticilerce olumlu karşılanmıştır. Her iki ülkenin bağımsızlığına da saygı gösteren Ankara, Araplar arasındaki sorunlara karışmama siyasetini takip etmiştir. Çok geçmeden Lübnan Başbakanı Sadi Munla'nın ziyareti Türkiye

ile ilişkilerde yeni bir dönemi başlattığı gibi Suriye ile de yumuşaya katkıda bulunmuştur. Buna meclis konuşmasında değinen İnönü ziyaretin kazanımlarından övgüyle bahsetmiştir (İnönü, 1993: 67).

1948 yılında Suriye'nin BM Temsilcisi Faris el-Khoury'nin Türkiye temsilcisine yakın işbirliği konusundaki teklifi, Türkiye'de çekimser karşılandı. İnönü yönetimi, Türkiye'nin Batılı ittifakın bir üyesi olmaya çalıştığını hatırlatarak, Arap siyaseti içinde daha fazla aktif olma davetini reddetmiş, bunun yerine, Arap ülkeleri ile Batı arasında kolaylaştırıcılık rolüne istekliğini belirtmiştir. Ancak bu teklif soğuk karşılanmış ve Türkiye'nin girişimi atıl kalmıştır (Bilgin, 2007: 130).

Suriye'de Türkiye'ye sempatiyle bakan Albay Hüsnü Zaim tarafından 1949 yılı Mart ayında gerçekleştirilen askeri darbe ikili ilişkilerde umulmadık bir geçici iyileşme sağladı. Zaim'in Hatay konusunda yapmış olduğu "Bu konu artık kapanmış bir meseledir" şeklindeki Türkiye yanlısı açıklama Ankara-Şam ilişkilerinde birden bire bahar havası getirdi. Hatta Suriye yönetiminden iki ülke arasında askeri birliktelik kurulması için teklif dahi gelmişti. Ancak bu teklife de ihtiyatla yaklaşan İnönü, diğer Arap ülkelerini kışkırtacak bir yakınlaşmanın olumsuz sonuçlar getireceğini düşünüyordu. Bu sıralarda Hatay'ın sınırları konusundaki idari düzenlemeler de sürmüş ve sınır köyleri konusunda bazı kararlar alınmıştır (BCA, 206-16-5, 1949).

Resmi belgeler, iki ülke arasında öteden beri devam etmekte olan en önemli sorunlardan birinin sınırdan yapılan kaçakçılık konusu olduğunu göstermektedir. İnönü Dönemi'yle birlikte bu işbirliği artırılırken, iki ülke arasında tel örgülerle gerçek bir sınır çekilmeye başlanmıştır. Bağımsız Suriye Devleti ile ticaret, yeni dönemle birlikte canlandırılmaya çalışılmış ve gümrük vergileri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Korkmaz, 2017).

3.4. Ürdün

İnönü Dönemi Ortadoğu ülkeleri içinde en kolay ilişki Ürdün ile olmuştur. Türkiye'nin de bir şekilde yakın olduğu İngiltere'nin Ürdün'deki belirgin kontrolü dolaylı yoldan Türkiye-Ürdün ikili ilişkilerini kolaylaştırmıştır. İngiltere ile Türkiye arasında imzalanmış bulunan yardım anlaşmasına Ürdün'ün katılmasını öngören 1941 tarihli Ankara Sözleşmesi bunlardan biridir (BCA, 94-16-5, 1941). İkinci Dünya Savaşı sırasında İsmet İnönü, 1942 yılında temsilcisini Ürdün Kralı Abdullah'a gönderip işbirliği konusunda nabız yoklamış ve bir süre sonra askeri konularda karşılıklı eğitim çalışmaları başlamıştır (BCA, 105-22-7, 1944).

Ocak 1947 tarihinde Ürdün Kralı Abdullah'ın Türkiye ziyareti, dönüm noktası olmakla birlikte (Demirtaş, 2015) iki tarafı ortak bir zeminde buluşturmak aslında kolay almamıştır. Hatta Türkiye'nin önerdiği işbirliği metni, Ürdün bürokratları tarafından başlarda kabul edilmemiş ve cevaplar konusunda süre istenmişti. İki taraf arasındaki zorlu müzakere süreci İnönü ve Türk bürokratların akıllıca hamleleri ile başarıya ulaştırılmıştı (Erkin, 1987: 173):

Görüşmeler sonrasında iki ülke arasında dostluk anlaşması imzalanmış ve İnönü Dönemi sonrasında da derinleşecek ilişkilerin temelleri atılmıştır (BCA, 112-89-10, 1947). Kralın Ankara ziyaretinden sonra karşılıklı olarak büyükelçilerin atanması ile birlikte iki taraf arasındaki ilişkiler üst seviyeye çıkarılarak bölgesel konularda yakın temaslar dönemi başlamıştır (BCA, 131-941-1, 1947; 131-941-6, 1947). Ankara'nın karlar altında bulunduğu bir zamanda gerçekleşen bu ilk sıcak resmi ziyareti başarılı kılan unsurlardan biri İnönü ailesinin misafirperverliği olmuştur (Bilgehan, 1998: 131).

Sınır komşusu olmayan iki ülke arasında bölgesel siyasi sorunlardaki ortak yaklaşımlar ikili ilişkilerde hep olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bunun görüldüğü alanlardan biri örneğin savaş esiri Türk vatandaşlarının yurda naklindeki işbirliği sürecinde yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra, İtalya kontrolündeki mülteci kamplarında kalmış bulunan Türk vatandaşları, bazı

Ortadoğu ülkelerine ve Ürdün'e geçmişti. Onların yurda getirilmeleri konusunda Ürdün ile yürütülen diplomatik süreçler önemli bir kolaylık sağlamıştır (BCA, 118-84-18, 1948).

Ürdün'le ikili ilişkiler dönemin koşulları içinde iyi bir yakınlaşma anlamına gelse de, buna karşın Ortadoğu'nun Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan gibi ülkeleriyle ilişkileri kötüleştiren bir rol oynamıştır (Oran, 2009: 617). Bu üç ülke, kategorik olarak Ürdün ve Türkiye'yi adeta düşman olarak gördüğü için, iki ülkenin 1947'den sonra başlayan Soğuk Savaş Dönemi'nde Batı Bloğu'nda olmaları bölgesel sorunlarda ortak hareket etmelerini kolaylaştırmıştı. Özellikle Suriye ve Mısır tarafından başı çekilen bölgesel bloklaşmada Ürdün, her zaman Türkiye ile aynı tarafta olmuştur.

3.5. Filistin

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem Ortadoğu ile ilişkilerindeki en önemli konu Filistin meselesiydi. Daha Atatürk Dönemi'nin sonlarında dahi Türkiye bölgede yaşanan çatışmalardan endişe duyduğunu ve sorunun giderek karmaşıklaşmasından rahatsızlığını dillendiriyordu. Büyük Filistin ayaklanmasının en hararetli olduğu ve çatışmaların en yoğun olduğu böylesi bir dönemde Türkiye, Filistin halkının bağımsızlığına sempatiyle baktığını gizlemiyordu (Aydın Tarihi, 1938/54, 485). Ankara'nın baştan beri Filistin konusunda genel prensibi bölgedeki yasadışı Siyonist yerleşmelerin durdurulması yönündeydi (Bilgin, 2007: 117). Ancak 1930'lu yıllardan itibaren Filistin'e yönelik küçük çaplı Yahudi göçleri konusunda engel çıkarmayan Türkiye, gruplar halinde veya tekil olarak geçişlere müsaade edilmiştir (BCA 92-85-5, 1940). Avrupa'dan kitleler halinde Yahudi göçlerine verilen bu izinler 1940 yılına kadar artarak sürmüştür (BCA, 91-70-90, 1940). Ancak gerek savaşın kaderi ve gerekse ülke içindeki dengeler nedeniyle İkinci Dünya Savaşı koşullarında bu göçleri kimi zaman engellemiş ya da büyük sınırlamalar getirmiştir (Kasaba, 2016: 181).

1936 ayaklanması, bölge açısından oldukça önemli bir dönüm noktası olurken, bu tarihte Türkiye'den beklentiler de yükselmişti. Hatta Filistin'deki İngiliz ve Yahudi işgalinin ancak Türkiye'nin yardımıyla bitirilebileceğine inanılıyordu (BCA, 607-102-13, 1936). Filistin'deki ayaklanma Arap, Yahudi ve İngilizler dâhil olmak üzere binlerce insanın ölümüne neden olurken, mandater güç olarak İngiltere, çözüm bulmak üzere 1939 Şubat ayında Londra'da bir konferans toplamıştı. Bu konferansı yakından izleyen Ankara, Filistin tezlerine daha yakın görünüyordu (Aydın Tarihi, 1939/63, 120). Türkiye'deki medyada yoğun biçimde tartışılan Filistin meselesi, mandater İngiltere'yi de ürkütmeden bir anlamda orta yollu bir çözüme odaklanmıştı. O tarihte nüfusu 1 milyon 400 bin olan Filistin'de nüfusun üçte ikisini Araplar, kalan kısmını Yahudiler oluşturuyordu. Türkiye, Arapların yönetiminde Yahudilerin azınlık olduğu bir formüle sıcak bakıyordu (Ulus Gazetesi, 1939 Mart 2).

İnönü yönetiminin işini kolaylaştıran gelişme, bu konferans sonrasında İngiltere tarafından Beyaz Belge'nin (White Paper) yayınlanması olmuştur. Arap ayaklanmasını durdurma konusunda ümitleri azalan İngiltere, yaklaşan Dünya Savaşı risklerini de düşünerek Filistinlilere on yıl içinde bir devlet kurma ve beş yıllık süre ile bölgeye Yahudi göçlerini durdurma konusunda söz veriyordu. Türkiye, bu belgeyi olumlu karşılamıştır (Aydın Tarihi, 1939/66, 486). Türkiye'nin tutumunu değiştirmek için Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseyni birçok girişimde bulunmuş, Türkiye'nin Kudüs'teki Başkonsolosu ile görüşmeler yapmış (DB.TDA, 2706-23753-1, 1939) hatta İnönü'ye Filistin tarafının neden bunu reddettiğini açıklayan bir kitapçık da vermiştir (DB.TDA, 2706-23747-1, 1939).

Türkiye'nin bölgeye yönelik siyasetinde sadece Filistin değil tüm Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri hassasiyet taşıyan bir dönemden geçiyordu. Bu nedenle Ankara'dan bu ülkelere Feridun Cemal Erkin ve Faik Zihni Akdur gibi isimler sık sık gönderiliyordu (BCA, 97-116-7, 1942; 101-15-3, 1943). Bunun yanı sıra, Türkiye, Filistin'deki gayrimenkuller ve vakıflara ait belgeler üzerinde çalışma yapılması konusunda Filistin tarafına yardımcı olmuş ve kendi toprakları üzerindeki haklarını koruma konusunda Osmanlı döneminden kalma tapu kayıtlarını onların bilgisine açmıştır (BCA, 19-107-22, 1945).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin Filistin ile ilişkileri neredeyse tümüyle askeri konular çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çerçevede, İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen bazı askeri malzemelerin Filistin'den getirilmesi, insani yardımlar, bölgede eğitim vermek üzere askeri uzmanların gönderilmesi gibi konu başlıklarında ilişkiler öne çıkmaktaydı (BCA, 101-16-13, 1943). Savaş sırasında Filistin konusunda bir siyaset oluşturmaya çalışan Türkiye, bir yandan İngiltere ile denge politikasını gözetirken, öbür yanda hem Araplara ve hem de Yahudilere adil olmaya çabalamış ama bunda çok da başarılı olamamıştır. Filistin'e yönelik Yahudi göçleri konusunda savaş boyunca bazı kısıtlamalar yapmış olsa da, bunların göstermelik kaldığı anlaşılmaktadır. Zira Yahudi Ajansının Türkiye'ye göndermiş olduğu teşekkür mektupları, Türkiye'nin bu Yahudi göçleri konusunda bu dönem oldukça yumuşak olduğunu göstermektedir (BCA, 110-736-16, 1945).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Filistin ve İngiliz hedeflerine yönelik saldırıların terör boyutuna gelmesi karşısında Türkiye, gelişmeler karşısında ihtiyatlı tutumunu korumakla birlikte Arap tezlerine biraz daha yaklaşmıştı. Bunun önemli bir işareti olarak 1947 yılında Birleşmiş Milletler gündemine geldiğinde, Filistin topraklarını bölen 181 sayılı karar karşısında Türkiye Araplar yanında yer almış ve bölünme aleyhine oy kullanmıştı (Bilgin, 2007: 118). Türkiye'nin tutumunu değiştirmeye çalışan Amerika'daki Yahudi lobisi de bu dönemde çalışmalarına hız vererek, hükümet üzerinde etkili olmaya çalışıyordu. New York'taki Yahudi Ajansı, bizzat Ankara'ya resmi yazılar yazarak bilgilendirme ve Arap yanlısı tutumu değiştirmeye yönelik çabalarda bulundu (BCA, 5-23-8, 1947).

İnönü Dönemi boyunca Filistin lehine olan genel siyasi tutum, 1947 sonlarından itibaren ABD güvenlik garantilerinin gelmeye başlaması ile değişti. Bir yıl önce Filistin'in bölünmesi aleyhine oy kullanan Türkiye, 1948 yılında kurulan İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülke olmuştur. Türkiye bir yandan üyesi olmaya çalıştığı Batı ittifakıyla yakınlaşma fırsatı ve diğer yandan da ABD'de o dönem dahi güçlü olan Yahudi lobisinin desteğini alma hedefiyle İsrail'i tanıdı (Kürkçüoğlu, 2010: 32).

Bu tanımanın yanı sıra, İnönü Dönemi'nde, Türkiye Yahudilerinin büyük bölümünün yeni kurulan İsrail'e gitmesine göz yumulmuştur (Kasaba, 2016: 178). Bir yandan Yahudi cemaatini memnun etme hesapları yapan Türkiye öbür yanda, stratejik bir denge kurmaya çalışarak yerlerini terk etmek zorunda kalmış Filistinli sivillere insani yardımı da ihmal etmiyordu. Örneğin Siyonist terör nedeniyle yaşadığı bölgelerden göç eden Filistinliler için 2 bin çadır gönderilmesi oldukça ironik bir durumdur. Bu çelişkili siyaset inişli çıkışlı olarak ileride ısrarla devam ettirilecektir (BCA, 118-80-14, 1948).

Bu dönem oldukça kritik bir denge siyaseti gözetmek zorunda kalan İnönü yönetimi, bir yanda Arap ülkelerindeki işbirliği ve ekonomik potansiyeli değerlendirmek isterken, öbür yanda güvenlik şemsiyesi altına girmeye çalıştığı Batı'nın İsrail konusundaki hassasiyetine uygun davranmak istiyordu. Ancak İnönü'nün meclis kürsüsünden belirttiği gibi bunda oldukça zorlandığına kuşku yoktu: "Arap Birliği devletleri ile dostluk münasebetlerimiz memnuniyet verici bir samimiyet havası içinde inkişaf etmektedir. Komşularımızın hepsi ile iyi geçinmek hususundaki samimi kararımız bu kararın tatbiki yolunda gösterdiğimiz bütün gayrete rağmen dilediğimiz semereyi vermemektedir" (İnönü, 1993: 78).

1949 yılına kadar süren Birinci Arap-İsrail Savaşı sırasında Arap ülkeleri, Irak aracılığı ile Türkiye'den askeri destek istemişlerdi. Ancak Türkiye, şartlı ABD askeri yardımları almaya başladığı için böyle bir destek verecek potansiyele sahip bulunmuyordu. Arap tarafının yenilgisinden sonra, Ürdün'ün girişimleri ile Türkiye'nin arabuluculuğunda bir barış sağlanması teklifi de Türkiye tarafından reddedilmiştir. Ancak Türkiye BM tarafından oluşturulan Uzlaştırma Komisyonu (*Coinciliation Commission*) üyesi olmayı kabul etmiştir (BCA, 118-87-1,1949; 121-83-4, 1949). Ancak ne bu komisyon ne de Türkiye'nin arabuluculuk rolü başarılı olmuş, üstelik Filistin sebebiyle Ortadoğu'daki Arap ülkeleri ile ciddi bir ayrışma dönemi başlamıştır (Bilgin, 2007: 120-125).

Arap ülkeleri ile ayrışma pahasına İsrail ile girilen yakın ilişkiler aslında Türkiye'nin kendi bölgesindeki istikrar ve güvenlik arayışlarının bir sonucu olarak kaçınılmaz bir tercih olarak görünmektedir. Buna işaret eden İnönü, meclisteki konuşmasında Türkiye'nin tercih nedenini izah etmiş ve milletvekillerinin büyük bölümünden destek almıştır: “Yeni doğan İsrail Devleti ile siyasi münasebetler açılmıştır. Bu devletin yakın doğuda bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz. Yakın Doğu’da barışın ve güvenin yerleşmesi hepimiz için kıymetli bir dilektir” (İnönü, 1993: 87).

3.6. Mısır

Mısır’la daha Osmanlı Dönemi’nden gelen sarsıntılı ikili ilişkiler, Cumhuriyet Dönemi’yle birlikte değişmiş, 1930’lu yıllarda gergin uluslararası ortam iki ülkeyi geçici süreliğine de olsa birbirine yakınlaştırmıştı. Artan Alman ve İtalyan tehditleri karşısında kolaylaşan Türkiye ve Mısır yakınlığı, Atatürk’ün son dönemlerinde imzaladıkları Dostluk Anlaşması ile zirveye çıktı (Bulut, 2010). 1938 yılında Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras’ın Mısır ziyareti, sadece iki ülke arasında siyasi, ticari ve güvenlik ilişkilerini değil aynı zamanda bölgesel güvenlik konularında da yakınlık arayışı olarak gerçekleşti. Aras, bu ziyaret sırasında Mısır’ı Sadabat Paktı’na katılmaya davet etmiş ve İngiltere’nin desteğindeki Kral Faruk bu fikre sıcak baksa da, milliyetçilerin muhalefeti nedeniyle cesaret edememiştir (Aydın Tarihi, 1938/53, 89-98).

İnönü Dönemi’nin ilk yıllarında Mısır, İkinci Dünya Savaşı’nın tüm ekonomik ve siyasi yıkımını yakından hissetmiş ve ciddi bir buhran içine girmişti. Mısır, bu ülkede 200 binden fazla askeri bulunan İngilizler için, Alman yayılcılığını durdurma planlarında Akdeniz’deki en önemli askeri üssü durumundaydı. Tam da bu aşamada Türkiye ve Mısır arasında ciddi bir menfaat çatışması belirdi. İngiliz işgaline karşı seslerini yükseltip tam bağımsızlık mücadelesi veren Mısır milliyetçileri, kendi güvenliği sebebiyle İngiltere’ye daha yakın görünen Türkiye’ye de kuşkuyla yaklaşıyordu (Kemiksiz, 2020).

Türkiye, savaşın başlamasıyla birlikte Mısır’a olan ilgisini daha da artırmıştı. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Libya’da büyük bir askeri yığınağı bulunan İtalya’nın doğuya doğru hamle yapma ihtimaliydi. Bunun olması halinde bölgede sadece İngiltere menfaatleri etkilenmeyecek, Türkiye’nin güneyinden itibaren ciddi bir riski alanı ortaya çıkacaktı. Bu açıdan İtalyan üst düzey yetkililerin Mayıs 1939 tarihindeki Mısır ziyareti Türkiye tarafından yakından takip edilmiş ve İngiltere ile ortak görüş dile getirilmiştir (Aydın Tarihi, 1939/66, 484). Nitekim çok geçmeden Mısır Dışişleri Bakanı Abdül Fettah Yahya Paşa, Haziran ayında Türkiye’ye gelerek Almanların büyük eleştirisine rağmen Ankara’nın endişelerini gidermeye çalışmıştır (Aydın Tarihi, 1939/67, 183-195).

Daha savaş sırasında İngiltere ordusunun Mısır’daki tecrübelerinden yararlanmak üzere Türk subaylar gönderilmiş olması, Mısırlı milliyetçilerin pek de hoşlanacağı bir adım olmamıştı (BCA, 93-112-13, 1940). Savaşın başlaması ile birlikte Mısır ile ilişkiler tümüyle güvenlik eksenli bir çizgiye geldi. 1942 yılında ülkede patlak veren hükümet buhranı ve İngiltere yanlısı kralın kaçtığı yönündeki haberler, Ankara’da telaş yarattıysa da, böyle olmadığı ortaya çıkınca Türkiye önemli ölçüde rahatlamıştır (Aydın Tarihi, 1942/98, 357-358).

Ama savaş sonrası yeni dönemde yakınlaşma konusunda ortam biraz yumuşamaya başladı. Türkiye’nin 1945 yılında Mısır öncülüğünde kurulan Arap Birliği’ni tanıyarak yakınlık kurma niyetini ortaya koyması iyi bir fırsata dönüştürülebilirdi. Nitekim henüz bu birlik oluşum aşamasında iken yakından ilgilenen Türkiye, Arap dünyasının iç dengeleri içinde Mısır’ın merkezi konumunu görerek ona göre bir politika arayışı geliştiriyordu (Cumhuriyet, 1944, 19 Mart).

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkileri biraz ılımlı bir duruma getirmek için 1946 başlarında iki ülke arasında bir dostluk anlaşması imzalanması gündeme gelmişti. Türkiye, yeni dönemde Mısır gibi bölgenin önemli bir gücüyle daha iyi ilişkileri arzularken, İngilizlerin desteklediği Mısır Kralı Faruk da

benzer yakınlaşma yanlısıydı. Ancak kralın gücü sınırlı olduğundan Kahire'deki milliyetçilerin baskın söylemi yakınlaşmayı erteledi (Kemiksiz, 2020: 178).

1946 yılında gayri resmi olarak Türkiye'ye gelen Mısır Kralı Faruk'un ziyareti, diplomatik protokolden uzak bir süreçte gerçekleşmiş olsa da, ikili ilişkilerde seviyenin yükselmesine yardımcı oldu. Nitekim İsmet İnönü 1 Kasım 1946 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada bu ziyarete ve iki ülke ilişkilerine özellikle değinerek gelinen aşamadan hoşnutluğunu dile getirmişti (İnönü, 1993: 66). Ancak Mısır Kralı ile kurulan İngiltere destekli ilişkiler, 1947 yılında Soğuk Savaş'ın başlamasından sonraki dönemde Türkiye ile Mısır ilişkilerini kötüleştirmekle kalmayacak ve Ortadoğu'da birbirine düşman iki kampa bölecektir.

3.7. Suudi Arabistan ve Yemen

İnönü Dönemi, Suudi Arabistan'la ilişkiler kendisinin başbakan olarak görev yaptığı Atatürk Dönemi'nde başlamıştı. Daha Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulduğu yıllarda ikili ilişkilerin temeli atılmış ve karşılıklı tanıma ve konsolosluk çalışmaları başlatılmıştı (BCA, 26-29-6, 1926). Atatürk Dönemi'nde bağımsızlık sürecine giren Riyad yönetimi ile daha o yıllarda karşılıklı diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki bu irade meyvesini vermiş ve birkaç yıl sonra iki ülke arasında dostluk anlaşması yapılarak, farklı alanlarda düşük düzeyli de olsa işbirliği sürmüştür (BCA, 26-63-1, 1927). Krallığın resmi olarak kurulduğu 1932 yılında Riyad yönetiminden Ankara'ya ilk resmi ziyaret gerçekleşmiş ve ilişkiler başlamıştır (Kurşun, 2013: 581). İsmet İnönü'nün Başbakanlığı döneminde yapılan eğitim işbirliği çerçevesinde gerek Kara ve gerekse Hava Harp okullarında eğitim görmek üzere Suudi Arabistan'dan ülkemize öğrenciler gelmeye başlamıştır (BCA, 35-28-17, 1933).

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki güvenlik riskleri Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde de çalkantı yaratmıştı. Özellikle savaş koşullarında Türkiye ile Mısır arasında İngiltere'nin başını çektiği yakınlaşma Almanları rahatsız etmişti. Bu nedenle Almanlar, bölgede Mısır ve Türkiye ile karşıtlı oluşturabilecek denge unsuru olarak Suudi Arabistan'ı yanına çekmeye çalışmıştı. 1939 yılında Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz bin Abdurrahman'ın özel temsilcisinin Almanya'yı ziyareti, Türkiye karşıtı bir medya propagandasına dönüşmüştü. Ama Türkiye, Suudi Arabistan dâhil tüm Arap ülkeleriyle barış içinde yaşamak istediğini açıklayarak, Nazi propagandalarının bunu bozmamasını istemiştir (Aydın Tarihi, 1939/67, 196).

Aslında her dönem olduğu gibi, Türkiye'de olumlu ve olumsuz haberler eşliğinde Suudi Arabistan konusundaki medya ilgisi İnönü Dönemi'nde de hiç eksik olmamıştır. Bu ilginin önemli sebepleri arasında Batı ittifakına yakınlık ve petrol zenginliği olduğu kadar, bu ülke liderlerinin sıra dışı yaşamları olmuştur (Cumhuriyet, 1944, 12 İkincikanun). 1944 yılı Şubat ayında Suudi Arabistan'da İranlı bir hacı adayının idam edilmesi Türk medyasında tepkilere yol açmış, Mekke ve Medine'de yabancıların güvenliğinin pamuk ipliğine bağlı olması rahatsızlık oluşturmuştu (Aydın Tarihi, 1944/123, 304).

Bu dönem Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirme konusunda fazla bir adım attığı söylenemez. Ancak, Amerikan hükümeti ile İngiltere arasında yoğun çekişmeye neden olan Suud petrollerinin dünya pazarlarına aktarılması meselesi de Türkiye'deki gazetelerde geniş yer buluyordu. Henüz tam bağımsızlığı konusunda soru işaretleri bulunan Suudi Arabistan, çok bilinmeyenli denkleme benzer şekilde Türkiye'nin somut ilişki geliştirmesi konusunda cesaret vermiyordu (Cumhuriyet, 1944, 22 Haziran).

Bununla birlikte Amerika'nın Suudi Arabistan'da bulunduğu petroleri Akdeniz'deki Hayfa limanına nakletmek için bir petrol boru hattı inşası üzerine çalışmaya başlamaları Türkiye tarafından yakından takip ediliyordu. Bu anlamda Suudilerin petrol çıkarma imtiyazını Amerika'ya vermiş olması, Türkiye'nin o sıralarda Amerika'nın yeni petrol siyasetini iyi takip etmesine ve artık bölgede

Amerika'nın giderek artan gücüyle uyumlu hareket etmesine işaret ediyordu. Hükümet medyasından yayınlanan görüşlerde, sıkı bir Amerikan müttefiki durumundaki Suudi Arabistan'ın bir Arap ülkesi olarak Filistin siyasetindeki pasif durumu ortadayken, Türkiye'ye yönelik eleştirilerin çok da adil olmayacağı anımsatılmıştır (Ayın Tarihi, 1944/124, 245).

Bölgede iki Amerikan müttefiki olarak öne çıkmaya başlayan Türkiye ve Suudi Arabistan 1947'den itibaren birçok bölgesel sorunda yakınlaşmaya başladı. Bunlardan biri de BM'de yapılan Filistin oylaması olmuştur. Türkiye'nin Araplar lehine kullandığı oy, Suudi Arabistan yönetimi tarafından takdir edilmiş ve resmi teşekkür mesajı yayınlanmıştı (DB.TDA 2774-23443-1, 1947). Filistin konusunda Türkiye'nin en azından kısa süreliğine de olsa, Filistin ve Arap tezlerine açıktan destek veren bu tutumu sonraki dönemde de ikili ilişkilerde yakınlaşma ve sıcak mesajların devamını getirecektir (DB.TDA 2774-23435-6, 1947). İkili ilişkilerdeki diğer bir yakınlaşma alanı hac ibadeti ile ilgili olmuştur. Riyad yönetimi ile varılan mutabakat çerçevesinde Türkiye'den ilk hac ziyaretleri resmi olarak 1947 yılında başlamıştır (Kurşun, 2019).

Bu dönem bölgedeki Amerikan müttefiklerinin birbirlerine yakınlaşmaya başladığı Soğuk Savaş'ın ilk dönemleri olması Ankara-Riyad hattındaki ilişkileri etkileyecektir. İlk yıllardaki mütevazı adımların devamı olarak Dünya Savaşı sonrasında ilk diplomatik ilişkiler çerçevesinde büyükelçi atanması konusunda adımlar atılmıştır (BCA, 60-369-10, 1948).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ilişkilerin düşük profilli olarak sürdüğü Yemen, 1947 yılında BM'ye katılmıştır (Etheretge, 2019: 119-130). Gerek coğrafi uzaklık ve gerekse ortak çıkarlar konusundaki hızlı ayrışma, Türkiye ile Yemen arasında her hangi bir resmi kontak kurulmasını uzun yıllar geciktirmiştir. Özellikle İnönü Dönemi'nde Yemen içindeki kargaşa yakından takip edilirken, ilişkiler hep İngiltere ve Suudi Arabistan'la ilişkilerin gölgesinde kalmıştır (Vatan, 1949, Mart 12).

4. Sonuç

İsmet İnönü Dönemi Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler üç önemli faktörün gölgesinde şekillenmiştir. İlki, İkinci Dünya Savaşı ve bu savaşın oluşturduğu bölgesel yan etkileri, ikincisi bağımsızlıkçı siyasal Arap milliyetçiliğinin yükselişi ve üçüncüsü de 1947'den itibaren başlayan Soğuk Savaş dengeleridir.

İnönü, asker kökenli bir yönetici olduğu için İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye açısından ifade ettiği anlamı çok iyi takdir edecek birisiydi. Onun çatışma dışı kalma siyaseti, sadece Türkiye açısından değil belki de Ortadoğu'nun kaderi açısından da önemli olmuştur. Türkiye'nin yeni bir cephe olarak sıcak çatışma içinde olması halinde Ortadoğu'nun da çok farklı etkilenip, savaş sonrasında farklı şekilleneceği kesindir. Bu faktör Türkiye'nin Ortadoğu'da o dönem bağımsız durumdaki ülkelerle ilişkilerini güçlendirme ihtiyacını ve önceki yıllardan imzalanmış olan güvenlik paktlarını koruma motivasyonunu etkilemiştir. Diğer yandan savaşta müttefiklere yakın olması, Ortadoğu'da İngiliz mandater rejimlerine daha yakın durmasını sağlamış ve bu ülkelerle ilişkiler oldukça dostane bir şekilde gelişmiştir.

Öte yanda, Osmanlı sonrası dönemde bağımsızlık hayallerine kavuşamayan siyasal Arap milliyetçi hareketleri 1930'lu yıllardan itibaren iktidar olmaya ve tam bağımsızlık yolunda mandater rejimleri zorlamaya başlamıştı. Türkiye böylesi bir atmosferde milliyetçi hareketlere ihtiyatla yaklaşmış, politika geliştirirken, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini gözetken bir denge arayışında olmuştur. Bağımsızlıkçı söylemlere sempatiyle baksa da bağımsızlıkları tanımada acele etmeyerek, başarıya ulaşmalarını beklemiştir. İnönü Dönemi, bu milliyetçi hareketlerin başarıya ulaştıkları ve tanınma aradıkları bir sırada onların beklentilerini karşılamıştır. Bu anlamda Filistin ve İsrail meselesi Türkiye'nin o dönem başını en fazla ağrıtan konulardan biri olmuş ve kendisinden sonraya birçok sıkıntılı siyaseti miras bırakmıştır.

İnönü'nün iktidar döneminin son 3 yılı (1947-50) Soğuk Savaş dengelerini yönetmekle geçtiği için, o dönem bağımsızlığını ilan etmiş olan Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri de bu dengeye göre şekil almıştır. Bu aşamada kendi tercihini Batılı güvenlik bloğundan yana yapan Türkiye, Ortadoğu'daki ülkelere bu bloğun gözlüğü ile bakmaya başlamış ve Batı bloğuna yakın ülkelerle ilişkileri gelişirken, Doğu bloğuna yakın ülkelerle çekişme başlamıştır. İnönü Dönemi'nde biraz daha yumuşak olan bu düalist durum, kendisinden sonraki dönemde Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde daha sert sonuçlar doğuracaktır. İnönü Dönemi açısından Mısır ve Suriye ile ilişkilerindeki çalkantılı süreç, kendisinden sonra da uzun yıllar sürmüştür.

Bunlar ışığında İnönü Dönemi Ortadoğu siyasetini tek bir homojen siyaset olarak görmek mümkün olmadığı gibi iddialı genellemeler yapmak da yanıltıcı olabilir. Bunun yerine yukarıdaki koşullar bağlamında her bir ülke ile tekil düzeyde geliştirdiği ilişkiler düzleminde bakmak daha doğru olacaktır. Böylece, bir Ortadoğu ülkesi ile ilişkiler gelişip derinleşirken, hemen komşusu olan başka bir ülke ile neden farklı olduğu daha net anlaşılacaktır.

İnönü Dönemi Ortadoğu siyaseti, kendisinden önceki Atatürk Dönemi'nin “yarı izolasyonist” anlayışı ile kendisinden sonraki Menderes Dönemi'nin “Batı adına kurulan ilişkiler” arasında tam bir geçiş dönemidir. İnönü, kendisinden önceki dönemde sağlanmış olan kazanımları, anlaşmaları ve söylemi kısmen devam ettirirken, yeni ortaya çıkan iki kutuplu düzen içinde Ortadoğu ile ilişkileri ileriye taşıyacak Batı eksenli ittifaklar arayışında olmuştur. Tam da böylesi bir geçiş dönemi koşullarına uygun olarak, kendisinden önceki ve sonraki iki anlayışın izlerini taşıması normaldir.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

Destek (Fundings)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that has no competing interests.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

“Hamedan Konsoloslugu'nun kaldırılması; Liverpool Konsoloslugu kançılarlığına Adnan Rıza Bey'in tayini; Suudi Arabistan'daki Konsolosluk işlerini Kâtip Feridun Fazıl Bey'in yürütmesi” BCA, 26-29-6 (22.08.1926).

“Suudi Arabistan ile Hükümetimiz arasında akdolanacak dostluk anlaşması müzakerelerine katılmak üzere Hicaz Temsilcimiz Abdülğani Sünni Bey'e görev tevdi” BCA, 26-63-1 (20.11.1927).

“Türkiye Harp ve Tayyare Okullarında okumak üzere Suudi Arabistanlı 10 öğrencinin kabulü” BCA, 35-28-17 (24.04.1933).

“Filistin'in İngiliz ve Yahudi istilasından ancak Türklerin yardımı ile kurtulabileceği” BCA, 607-102-13 (12.10.1936).

“Trabzon'da yapılacak olan Türk-İran Yüksek hudut komisyonu toplantısına kurmay Bnb.Rıza Ünan'ın askeri temsilci olarak katılması” BCA, 84-68-15 (27.07.1938).

“Yalnız İran transit eşyalarının 5. grubundan 200 kuruş alınması için Trabzon İskele Tarifesi'ne 1 madde eklenmesi” BCA, 85-111-13 (06.01.1939).

“Kudüs Başkonsolosumuzun, Kudüs Müftüsü Hacı Emin Hüseyini ile yaptığı görüşme” DB.TDA, 2706-23753-1 (08.01.1939).

“İran Veliahdının nikah merasimine katılacak heyetin belirlendiği ve bu konuda da Bakanlar Kurulu kararı alındığı” BCA, 261-762-29 (08.04.1939).

“İran ve diğer doğu memleketlerinden transit olarak gelip antrepolara konulan halılar için tayin edilen müddetin 8 yıla çıkarılması” BCA 86-29-11 (09.04.1939).

“İran Veliahdının evlenme merasimine katılmak üzere gümrük ve inhisarlar Vekili Ali Rana Tarkan'ın başkanlığında İran'a heyet gönderilmesi” BCA, 86-30-17 (11.04.1939).

“Diyarbakır-İrak-İran demiryolu inşaatına ait 20 km'lik birinci kısım inşaat bedelinin artırılması” BCA, 87-44-13, (18.05.1939).

“Macaristan ve Yugoslavya'dan İran Ordusu için satın alınıp memleketimizden transfer geçirecek olan katırları almak üzere Trabzon Limanına gelecek İran subay ve askerlerinin Türkiye'ye girebilecekleri” BCA, 87-47-6 (25.05.1939).

“Filistin Arap Yüksek Komitesi Başkanı Emin El Hüseyini tarafından İsmet İnönü'ye, İngiliz Beyaz Kitap'ın reddi hakkında yayınlanan risalenin takdimi” DB.TDA, 2706-23747-1, (08.07.1939).

“İran'da ikamet eden Malakanlı milletinden 74 kişinin Türkiye'ye göç etmek istedikleri” BCA, 116-811-18 (13.06.1940).

“Ankara'yı ziyaret edecek Irak Hariciye Bakanı Nuri Paşa Essaid ile Adliye Bakanı Naci Şevket Bey'i karşılama ve ağırlama programı” BCA, 200-371-2 (22.06.1940).

“Afganistan-İran hudut anlaşmazlığının halledilmesinden dolayı Afgan Hükümeti'nce Türk Dışişleri'ne gönderilen teşekkür telgrafı” BCA, 258-734-6 (11.07.1940).

“490 Alman Yahudi çocuğunun ve refakatlerinde bulunan 40 öğretmenin Filistin'e gitmek üzere Türkiye'den transit geçmesine izin verilmesi” BCA 92-85-5 (25.08.1940).

“Macar Yahudilerinden Philip Nadler ile Ladislas Kövari'ye Filistin'e gitmek üzere transit vizesi verilmesi” BCA, 92-85-19 (10.09.1940).

“Türk-İran hududuna ait Hoy şehrinde toplanılacak karma komisyona gönderilecek heyetin harcırah ve yevmiyesi” BCA, 92-95-6 (28.09.1940).

“İran'ın, Ankara Elçiliği'ne tayin etmeyi düşündüğü Anouchrehan Sepahbody için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-939-30 (09.10.1940).

“İran tarafından İtalya'dan satın alınan uçakların hava sahamızdan geçişinin mahzurlu olduğu” BCA, 262-763-16 (07.11.1940).

“İngiliz Orta Doğu ordusunda tecrübe ve staj görmek üzere Mısır'a gönderilecek subaylara gündelik verilmesi” BCA, 93-112-13 (04.12.1940).

“İran Hükümetinin memleketimizden transit olarak geçirecekleri silah ve mühimmatın naklinde kullanacakları kamyonların ışıklarını yakmalarına izin verilmesi” BCA, 93-120-8 (30.12.1940).

“İran ve Irak sınırlarında yiyecek, gazyacı, şeker ve tuz gibi ihtiyaçların ithalat ve ihracatını yapacak sınır kapısı kurulması isteği” BCA, 212-439-5 (23.01.1941).

“Büyük Britanya ve Şimali İrlanda Birleşik Krallığı ile aramızdaki adli yardım anlaşmasının Filistin ve Şarki Ürdün'e de uygulanmasına dair Ankara'da imzalanan ek sözleşmeye ait tasdiknamenin onayı” BCA, 94-16-5 (01.03.1941).

“Diyarbakır İstasyonu'ndan Irak ve İran sınırlarına kadar yapılacak demiryollarının tamamlanması için 35 000 000 liralık istikraza ait kanun tasarısı” BCA, 94-22-11 (19.03.1941).

“Irak Hilali Ahmer Cemiyeti'nin Kızılay'dan yardım talebi” BCA, 178-234-29 (26.05.1941).

“İran hükümetine ait askeri malzemenin transit geçişine izin verileceği” BCA, 262-763-23 (02.06.1941).

“Türk-İrak demiryollarının birleşmesine dair” BCA, 152-74-6 (21.08.1941).

“İran'dan gelen mültecilerden hasta olanların tedavi edilerek gerekli aşuların yapılması” BCA 55-366-3 (27.08.1941).

“Devlet Demiryollarının Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında Irak'tan yaptığı malzeme nakliyatı” BCA, 152-77-26 (08.09.1941).

“Irak ve Afganistan'dan çıkarılan Mihver Devletler tebaası ile Almanlarla Filistinlilerin mübadelesinde Türkiye'nin yardım ve ilgisine İngiltere'nin teşekkürü” BCA, 235-587-11 (17.01.1942).

“Erzurum'da yerleşmiş olan İran uyruklu Abdussamet Resulzade'nin İran'dan getirdiği aile efradıyla beraber oturmalarına izin verildiği” BCA, 97-115-3 (09.02.1942).

“Türkiye'nin Suriye, Lübnan ve Filistin'le olan münasebetlerine dair müzakerelerde bulunmak üzere bu memleketlere gönderilecek olan F. Cemal Erkin'in yevmiye ve harcırahının verilmesi” BCA, 97-116-7 (12.02.1942).

“Türk-İran hudut hadiselerinin önünü almak üzere, sözleşme icabı hudut köylerinde geçici olarak iskan edilmiş muhacirlerin memleket dâhiline sevkleri ve bundan sonra İran'dan mülteci kabul edilmemesi” BCA 97-125-9 (19.02.1942).

“Japonya'daki İran menfaatlerinin Türkiye tarafından korunması için İran'ın teklifi” BCA, 262-763-32 (29.04.1942).

“Mısır ve Irak'a gönderilmiş olan askeri heyetten Yd. Sb. Nejat Sönmez'in terhisi sebebiyle yerine Yd.P.Tğm. Ahmet Şinasi Özdemir'in gönderilmesi” BCA, 98-36-2 (05.05.1942).

“İran'dan iltica edenlere uygulanacak işlemler” BCA 98-50-17 (11.06.1942).

“İran'ın, Ankara elçisi olarak tayin etmeyi düşündüğü Vusukuddevle için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-939-37 (31.08.1942).

“Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır'a ilişkilerimizi ilgilendiren konularda görüşmelerde bulunmak üzere gönderilecek olan Faik Zihni Akdur'ayevmiye ve harcırah verilmesi” BCA, 101-15-3 (24.02.1943).

“İngiltere tarafından verilmekte olan uçakları memlekete getirmek için Filistin, Beyrut ve Mısır'a gönderilen 18 subay 30 gedikli ve 6 sivil makiniste yevmiye verilmesi” BCA, 101-16-13 (10.03.1943).

“Irak'tan arpa alınması için Bağdat Elçiliğimizle yapılan yazışmalar” BCA, 259-747-37 (22.03.1943).

“Irak'ın, Ankara Elçisi olarak tayin etmeyi düşündüğü Nusret Farsi hakkında Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-940-3 (08.04.1943).

“İran'ın, Ankara Büyükelçiliği'ne tayini kararlaştırılan Bakır Han Kazimi hakkında Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-940-5 (05.05.1943).

“Yangın söndürme ve pasif korunma kursu için Ürdün'e gönderilecek 5 subaya yevmiye verilmesi” BCA, 105-22-7 (05.04.1944).

“Irak'ın, Ankara Elçiliği'ne Seyit Ata Emin'in tayini için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-940-7 (17.06.1944).

“Türkiye'ye tahsil yapmak için İran'dan gönderilecek İranlı Türk talebelerin kabul edilerek yatılı okullara yerleştirildikleri” BCA, 143-21-16 (17.07.1944).

“Filistin Yahudi Ajansı'nın, Musevilerin Filistin'e göçmelerine yardımlarından dolayı hükümetimize gönderdikleri teşekkür yazısı” BCA, 110-736-16 (24.01.1945).

“Bir Filistinli mütehasşisa, Filistin'deki gayrimenkuller ve vakıflara ait belgeler üzerinde Başbakanlık Arşivi'nde araştırma yapma izni verildiği” BCA, 19-107-22 (23.02.1945).

“Tekel ürünlerinin Irak, İran, Mısır ve Filistin'de sürümünü artırmak amacıyla gönderileceklere gündelik verilmesi” BCA, 107-108-5 (30.03.1945).

“İran'ın, Ankara Elçiliği'ne tayini düşünülen Nuri İsfendiyari için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-940-23 (14.08.1945).

“İran ve diğer doğu ülkelerinden yurdumuza transit sokulup İstanbul Antrepo'sunda bulunan halıların transit süresinin bir yıl daha uzatılması” BCA, 110-23-20 (28.03.1946).

“İrak ve Türkiye arasında faaliyet gösteren Kürt çetelerinin takibi için ortak hareket edilmesi isteği” BCA, 259-747-48 (03.04.1946).

“İrak'ta isyan eden Barzan Aşireti Reisi Molla Mustafa'nın takibinde Türkiye'ye girmesini önlemek için gerekli tedbirlerin alındığı” BCA, 259-747-45 (16.08.1946).

“Haşimi Ürdün Krallığı ile imzalanan dostluk anlaşması hakkında kanun tasarısı” BCA, 112-89-10 (22.01.1947).

“Ürdün'ün, Ankara Elçiliği'ne tayini kararlaştırılan Hasaneyn Elhumudu için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-941-1 (03.04.1947).

“BM Genel Kurulu Filistin özel toplantısında Türkiye'nin Arap teklifleri lehinde oy vermesinin Suudi Arabistan Kralı'nın memnuniyetle karşılaması” DB.TDA 2774-23443-1, (19.05.1947).

“Türkiye ile Irak arasında 29.03.1946 tarihinde imzalanan Anlaşma, ekleri, protokoller ve sözleşmelerin onayı” BCA, 114-45-4 (28.06.1947).

Kuveyt Şeyhinin ziyareti hakkında yapılan görüşmeler” DB.TDA. 37345-149995-8-9 (01.09.1947).

“New York'taki (Filistin Yahudi Ajansı) The Jewish Agency for Palestine'den, Başbakan Hasan Saka'ya yazılmış mektup” BCA, 5-23-8 (05.09.1947).

“Ürdün'ün, Ankara Elçiliği'ne tayinini kararlaştırdığı Ömer Zeki Afyoni için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-941-6 (26.11.1947).

“Filistin'in taksimi konusunda Hükümetimizin göstermiş olduğu tavır için Suudi Arabistan'ın teşekkürlerini bildirmesi” DB.TDA 2774-23435-6 (03.12.1947).

“Birleşmiş Milletler Filistin Komitesi'nde Filistin'in paylaşılması kararı aleyhine oy kullanmamıza karşılık Arap ülkelerinden gelen teşekkürler” BCA, 266-793-49 (08.12.1947).

“İrak Büyükelçisi'nin, Irak'a acilen buğday satılması hususunda Başbakan Hasan Saka'ya mektubu” BCA, 125-806-10 (02.02.1948).

“Suudi Arabistan'ın Ankara Elçiliği'ne tayin edilen Tefvik Hamza'nın agreman talebi” BCA, 60-369-10 (12.02.1948).

“İran'ın, Ankara Büyükelçiliği'ne tayin edeceği Dr. Gani için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-941-14 (25.09.1948).

“İrak'ta yayınlanan Nizar, Razgari, Elkaide ve Elreyiam adlı gazete ve dergilerin yurda sokulmasının yasaklanması ve elde edilecek nüshalarının toplattırılması” BCA, 118-79-6 (06.12.1948).

“Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin çağrısı gereğince Filistin göçmenlerine Hükümet yardımı olarak Türkiye Kızılay Derneği vasıtasıyla 2000 adet çadır verilmesi” BCA, 118-80-14 (09.12.1948).

“İtalya Göçmen Kamplarından Mısır, Suriye ve Ürdün Göçmen Kamplarına sığınan Müslüman Türklerin yurda kabul edilmeleri” BCA, 118-84-18 (27.12.1948).

“Türk-İran transit anlaşmasında değişiklik yapılması amacıyla İran makamlarıyla girişimlerde bulunmak üzere Dışişleri Bakanlığı'na yetki verilmesi” BCA, 118-102-1 (04.03.1949).

“Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 3. Paris toplantısında Filistin durumu için kurulması kabul edilen üçlü uzlaştırma komisyonunda Türkiye'yi temsilen Hüseyin Cahit Yalçın'ın katılması” BCA, 118-87-1 (03.01.1949).

“Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun New York'ta yapacağı toplantıya Orhan Akbil'in katip olarak katılması ve kendisine yevmiye verilmesi” BCA, 121-83-4 (12.09.1949).

“İran transit nakliyatını geliştirmek amacıyla Ankara'ya gelmiş olan İran heyetiyle yapılan müzakereler sonucu yapılan anlaşmayı imzalamak üzere Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na yetki verilmesi” BCA, 121-86-17 (01.12.1949).

“İrak'ın, Ankara Elçiliği'ne tayini kararlaştırılan Dr. İbrahim Akif El-Aloosi için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-942-6 (16.12.1949).

Gazeteler

“İngiltere'nin Yeni Filistin Projesi” Ulus, 2 Mart 1939.

“İngiltere, Rusya ve Afganistan” Ulus, 8 Ekim 1941.

“Arab Birliği Cereyanı” Cumhuriyet, 3 Temmuz 1943.

“Arab Alemleri ile Müttefikler Arasında” Cumhuriyet, 21 Temmuz 1943.

“Arab Birliği Konuşmalarının İlk Safhası” Cumhuriyet, 11 Ağustos 1943.

“Arab Âleminde” Cumhuriyet, 8 İkincikanun 1944.

“Necd Kralı İbnissuud” Cumhuriyet, 12 İkincikanun 1944.

“Yakındoğu Petrolları” Cumhuriyet, 17 İkincitişrin 1944.

“Arab Birliği Projeleri” Cumhuriyet, 19 Mart 1944.

“Arabistan Petrolları” Cumhuriyet, 22 Haziran 1944.

“İrak Kralı İkinci Faysal'a Gönderilen Mesaj” Ulus, 11 Mayıs 1945.

“İran Vaziyeti ve Türkiye” Cumhuriyet, 15 Mart 1946.

“İran'dan İstanbul'a Gelen Tiyatro Sanatkârları” Cumhuriyet, 12 Ekim 1947.

“Bakan Türkiye'ye Dönüyor” Vatan, 12 Mart 1949.

“Arabların Müşterek Güvenlik Misakı” Cumhuriyet, 11 Nisan 1950.

Telif Eserler

Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Aydemir, Ş. S. (1991). *İkinci Adam 1938-1950*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Ayin Tarihi (1938-1944), Başkanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Ankara.

Başarır, M., Boy, A. (2019). “İkinci Dünya Savaşı Esnasında İsmet İnönü'nün Meclis Konuşmalarının Basındaki Yankıları” *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), 305-330.

- Bilgehan, G. (1998). *Mevhibe, Çankaya'nın Hanımefendisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Bilgin, M. (2007). *Britain And Turkey In The Middle East*, Tauris, London.
- Bulut, S. (2010). "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(78), 535-560.
- Çelik, M. E. (2019). "İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Bağdat Paktına Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 64, 475-497.
- Dağıstan, A., Sofuoğlu, A. (2005). "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(61), 1-40.
- Demirtaş, B. (2015). "Ortadoğu Gelişmeleri Karşısında Türkiye-Ürdün İlişkileri (1923-1980)" *2nd International Conference On Education And Social Sciences* (ed. Ferit Uslu) İstanbul.
- Derin, H. (1995). *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken 1933-1951*, hazırlayan: Cemil Koçak, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Duman, S. (2016). "Tek Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri" *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(3), 1-30.
- Duran, H., Karaca, A. (2011). "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 203-216.
- Erden, A. F. (1999). *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*, haz. Ahmet Demirel, 1. Cilt, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.
- Erkin, F. C. (1987). *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*, cilt 1, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Etheretge, L. (2011). *Saudi Arabia and Yemen*, Britannica Publishing, New York.
- Goloğlu, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1939-1945): Milli Şef Dönemi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gözen, R. (1995). "Patterns in Turkish Foreign Policy Behaviour Towards the Middle East" *Foreign Policy*, 19(1-2), 70-100.
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul.
- Hürmüzlü, E. (1991). *Irak Türkleri*, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul.
- İlyas, A., Turan, O. (2012). "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası" *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1(1), 319-339.
- İnönü, İ. (1993). *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)*, 2. Cilt, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara.
- Karabekir, K. (2009). *Günlükler 1906-1948*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabulut, P. Ç. (2021). "Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü" *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 381-395.
- Karpat, K. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İmge Kitapevi, İstanbul.
- Karpat, K. (2021). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kasaba, R. (2016). *Türkiye Tarihi (1839-2010) Modern Dünyada Türkiye*, (çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Kemiksiz, N. (2020). “Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye-Mısır İlişkileri (1945-1960)” *Troyacademy Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 173-199.
- Korgun, İ. (2020). “Türkiye-Suriye İlişkileri” *Ahi Evran Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 286-293.
- Korkmaz, S. (2017). “İsmet İnönü Dönemi Türkiye- Suriye İlişkileri” *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(8), 88-110.
- Kurşun, Z. (2013). Suudi Arabistan, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 37.
- Kurşun, Z. (2019, Ağustos 12). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Hac Politikaları” *Yeni Şafak*, s. 8.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1987). “Development of Turkish-Arab Relations: A Historical Appraisal” Ali L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Transatlantic Alliance*, Foreign Policy Institute, Ankara.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye’nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası, 1945– 1970*, Barış Yayınları, Ankara.
- Lozan (2001) *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Kolektif (çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Moghanirahimi, S. (2021). “Tarihten Günümüze İran’daki Türkler Ve Türk-İran İlişkileri” *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 213-220.
- Mülayim, Z. G. (2014). *İsmet İnönü’den Siyaset Dersleri Niteliğinde Anılar*, Yetkin Basımevi, Ankara.
- Okur, M. A. (2020). “Men-Zor Tezi ve Eşitsiz Anlaşmalar Tartışmasının Işığında Musul Vilayeti: Türkiye’nin Tarihi Hakları/Haklılığı Meselesi” (ed. Zekeriya Kurşun-Davut Hut) *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti -Tarih, Toplum ve Siyaset*, ss. 317-360, Vakıf Kültür Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, cilt 1, İstanbul.
- Ortaylı, İ., Küçükkaya, İ. (2021). *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023)*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Özdal, B. Akgül, Ö. (2019). “İsmet İnönü’nün Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Dönemlerinde İmzalanmış İki Taraflı Ahitlerin Karşılaştırmalı Analizi”, ed. Berber E., *Ulusal Kahraman Devlet Adamı İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri*, Konak Belediyesi Yayınları, İzmir.
- Özdemir, S. (2020). “Türkiye - İran Sınır Meseleleri: 1913-1939” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 128, 163-188.
- Shaw, S. J., Shaw, E. K. (2002). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Rise of Modern Turkey (1808-1975)*, London: Cambridge University Press.
- Sinkaya, B. (2011). “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi” *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 79-100.
- Soysal, İ. (1998). *Türkiye’nin Uluslararası Anlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sönmezoglu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul.
- Şehitoğlu, M. (2021). “İkinci Dünya Savaşında Türkiye-İran Sınırı Ve Türkiye’ye Sığınan İranlı Askerler” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 839-850.
- Şimşir, B. (2004). *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Şimşir, B. (2005). “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 859-916.
- Saygı, T. (2017). “İrak Kralı Faysal’ın Atatürk’ü Ziyareti Ve Oluşturduğu Yankılar” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 211-224.

Ahmet Emin Dağ
İnönü Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1939-1950)

Vol: 6 Issue: 1
Winter 2023

Turan, İlter. *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1944-1950)*, ismetinonu.org.tr
(Erişim, 9 Ekim 2022)